अध्यात्म-विद्या-प्रकाश-रश्मिः-१.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન.
૧
[દ્રવ્યાનુયોગ]

કર્મ વિચાર.

ભાગ ૩ જો.

[ઉદય]

યોજક અને પ્રકાશક:
પ્રભુદાસ બહેચરદાસ પારેખ.

વ્યવસ્થાપકઃ—
જૈનવિદ્યા ભુવન—રાધનપુર.

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનીતિ સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના સદુપદેશથી વેરાવળ નિવાસી શા. કલ્યાણજી વીરજી તરફથી મુનિવર્ગને ભેટ.

---

૧૩૪ ને ૧૫૦ પેઈજ સુધી પાટણ ભાટીયાવાડામાં " વલ્લભ-વિજય પ્રેસમાં, " અને ફોફલીયાવાડાને નાકે " પરીખ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં " પરીખ હીરાલાલ વિઠ્ઠલદાસે અને પરીખ નટવરલાલ ચુનિલાલે તથા.

" ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ " પાનકોરના નાકે મગનચંદભાઈ ત્રિકમલાલે છાપ્યું—અમદાવાદ.

વીર સં. ૨૪૫૪] તા. ૧-૧૦-૨૮ [વિ. સં. ૧૯૮૪.

અનુક્રમણિકા.

ક્રિયોદ્ધારક પંન્યાસ શ્રી સત્યવિજયગણિ પટ્ટા-
ન્વયિ, શ્રી ગિરિનાર તીર્થ જીર્ણોદ્ધારાદિક
અનેક સત્પ્રવૃત્તિ પરાયણ આચાર્ય મહા-
રાજ શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનીતિ
સૂરીશ્વરજીના ચરણકમળમાં

ભક્તિ નિવેદન.

કર્મ-વિચારને લગતી મારી વિચાર શ્રેણિને ઉત્તેજનાર આપશ્રીના કરકમળમાં સમર્પિત આ ગ્રન્થ સમ્યક્ સંસ્કાર પામી જૈનતત્ત્વ જ્ઞાનની મહત્તા પ્રકટ કરવા દ્વારા, એ જગત્ કલ્યાણિની વાણી તરફ સમ્યગ્ભાવ પ્રગટ કરાવરાવી સંસ્કારી જીવાત્માઓને ઉત્તરોત્તર નિઃશ્રેયસ્ પ્રાપ્ત થવામાં સહાયક થાઓ. એજ આશા અને ઇચ્છા સાથે—

લી. સેવક—

પ્રભુદાસ બેચરદાસની

૧૦૦૮ વાર વંદના સ્વીકારશોજી,

પ્રસ્તાવના.

કર્મ વિચારના પ્રથમના બે ભાગ તરફનો આદર તેના જલ્દી ઉઠાવ ઉપરથી સારી રીતે જાણવામાં આવ્યો છે. અને ત્રીજા ભાગની પણ સાથેજ ઉપરાઉપર માંગ આવ્યા કરી છે. પરંતુ પ્રેસોની અગવડતાને લીધે બહાર પડતાં ઘણોજ વખત લાગ્યો છે, તો પણ છેવટે વાચકોના હાથમાં ધારણા પ્રમાણે અમે રજુ કરી શક્યા છીએ, તે પણ સંતોષ માનવાને કારણ છે.

વિલંબનું બીજું કારણ એ પણ છે કે–આ ત્રીજા ભાગનું પ્રમાણ ધારવા કરતાં કંઇક મોટું થયું છે. કારણ કે આઠ કર્મની ૧૫૮ કર્મ–પ્રકૃતિઓનું વિવેચન બે વખત જુદા જુદા સ્વરૂપે આપ્યું છે. અને ત્રીજું કારણ એ છે કે–કર્મપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ ઘણાજ વિસ્તાર સાથે લખાયું હતું. પરંતુ તેથી ગ્રંથ ઘણોજ મોટો થવા જતો હતો, એટલે ફરીથી સંક્ષેપમાં લખવાની ફરજ પડી.

બંધ, સત્તા, અને ઉદય: કર્મની આ ત્રણ મહત્વની અવસ્થાઓ વિષે આ ત્રણ ભાગમાં લખાયું છે. તે સાથે સાથે કરણો, યોગ, **આઠકર્મ અને તેના પેટા ભેદો, નિષેક, ઉદયાવલિકા, કર્મ, વર્ગણા, પરમાણુ, આત્મા, સ્કંધો** વિગેરે વિષે પણ લખાયું છે.

અમારો ઉદ્દેશ પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યકૃત કર્મ—વિષયને લગતા ગ્રંથોમાં સરળતાથી વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ કરાવવાનો છે, તે આ ગ્રંથોની યોજનાથી કેટલો સફળ થશે ? તે તો વિદ્વાન્ પરીક્ષક વાચકોજ કહી શકે. અથવા આ પ્રથમ પ્રયાસ બીજા યથાયોગ્ય પ્રયત્નમાં માર્ગદર્શક બને તો પણ ઘણું છે.

કર્મની અસર વિષે હાલનું સાઇન્સ પણ માનતું અને પ્રયોગ કરતું થયું છે. વૈદ્યક અને શરીર વિજ્ઞાનને લગતું શાસ્ત્ર પુરૂં થાય

[illegible], તેના આધ્યાત્મિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] પણ થયા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] લાગ્યા, અને તેના ઉપરથી આખું [illegible] શાસ્ત્ર [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] નિર્ણય કરાયા છે, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] નહી થતાં, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
રહેવા લાગ્યા, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] આવી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
થાય છે, જેમ જેમ તેના [illegible] [illegible] [illegible] સુધી [illegible] છે. [illegible]
[illegible]-વિધિ અને [illegible] [illegible] ટેકાય છે, [illegible] [illegible] [illegible]
તે તેમાંથી જન્મી જાય છે. આવા આવા ઘણા [illegible] અને [illegible]
શાસ્ત્રો ઉપરથી પશ્ચિમના સાયન્સે પણ [illegible] [illegible] ઘણું
નિયમો તારવ્યા છે. અને [illegible], જેમ [illegible] વિગેરે તેના
પ્રતિકારના નિયમો પણ તારવ્યા છે.

એક જણને તાવ આવે. ત્યારે તેનો પ્રતિકાર કરવા વૈદ્ય—ડૉક્ટરની તરત સગવડ મળે છે. અને બીજાને તાવ, કે તે પ્રકાર આમ થયા હોય કે બીજા દરદીને જેવા થયા હોય, અથવા એકને બદલે બીજાને રોગ સમજાય, કે રોગને ન્યાય જેવની દવાજ ન યાદ આવે. પરિણામે આરપરોગી પણ મરણને શરણ થઈ જાય છે. આ સ્થિતિમાં તે વ્યક્તિના પૂર્વકૃત જ્યાં બાહ્ય સામગ્રી ઉપર અસર પાડતા હોય છે, તે સિવાય બીજું શું સાબિત થાય છે?

તેવીજ રીતે–આખુ જીવનમા ક્યે તેવી ભયંકર ભૂલો કરીને ભયંકર રોગમા સપડાયેલી ખેદરકાર વ્યક્તિને અનાયાસે જ અનુકુળ સામગ્રીઓ મળતી જાય છે, અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ દાખલામાંયે તેના પૂર્વકૃતની અસર માન્યા વિના ચાલશે નહી.

આવા પુષ્કળ પ્રયોગો અમેરિકા વિગેરે દેશોમાં સંશોધકોએ ઉપયોગમાં લીધા છે, અને કર્મને લગતા નિયમો તારવ્યા છે.

પૂર્વનું અને પશ્ચિમનું સાઇન્સ વસ્તુતાએ અમુક રીતે તો એકજ છે. કારણકે તે પૂર્વની કે પશ્ચિમની માલિકીનું નથી. તે તો બધું કુદરતના ભંડારનો ખજાનો છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે-પૂર્વની ગ્રંથ રચના સંક્ષિપ્ત અને ગંભીર છે. ઉંડા અભ્યાસને પરિણામે તેમાંથી તાત્પર્ય સમજાય છે. પરંતુ સમજાય ત્યારે એવું આશ્ચર્યકારક સમજાય, કે જરૂર અભ્યાસી તેના ઉપર મુગ્ધજ થાય. કારણકે તેમાં ચોકકસાઇ અને બીજા અવાંતર નિયમો તટસ્થપણે સૂચિત કરવાની ગોઠવણ હોય છે. ત્યારે પશ્ચિમના લેખકો વિસ્તૃત અને સ્પષ્ટ ગ્રંથ રચનાથી લખે છે. આ ફેરફારનું કારણ લેખકોના પોતપોતાના સમયની ગ્રંથલેખન પદ્ધતિ જ છે.

બીજો ફેર એ છે કે-પૂર્વના લેખકોએ તે તે સાઇન્સને લગતા અમુક અમુક મુદ્દા ઉપર માત્ર ટુંકામાં વિવેચન કર્યું હોય, અથવા એક બીજામાં ગતાર્થ કરીને ઉદાસીનતા બતાવી હોય. ત્યાં પશ્ચિમના લેખકોએ વળી અમૂક અમુક મુદ્દા ઉપર ઘણોજ વિસ્તાર કર્યો હોય, અને બીજાને સંક્ષિપ્ત કે ગતાર્થ કર્યા હોય. આટલા ઉપરથી પણ ઉપર ટપકે જોનારને ભેદ જણાય. અથવા પશ્ચિમ હજુ કેટલા નિયમો શોધિ શકેલ નથી, હજુ ઘણી શોધો ચાલુ છે. તેને અંગે ઘણા નિયમો જાણવામાં આવતા જાય છે. જે જે જાણવામાં આવે છે, તેને બહુજ વિસ્તારથી અને સચોટ રીતે હાલના સાધનોથી બહાર પાડે છે. પછી તે નિયમો તે શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી સામાન્ય પ્રકારના હોય, અતિ મહત્ત્વના ન પણ હોય. ત્યારે પૂર્વના લેખકો બનતા સૂધી અતિ મહત્ત્વના નિયમોને સૂત્રાત્મક શૈલીમાં બહાર મૂકે છે.

વળી સૌને મારૂં સારૂં ગમે છે. બીજાનું સારૂં છુટકો નથી થતો ત્યારે કબૂલ કરે છે. તેનું કારણ મનુષ્યના પ્રજાકીય સ્વાર્થો, સત્તા

કુમતનો સ્વાર્થ, સર્વોપરિપણાનું માન ખાટવાની વૃત્તિ વિગેરે છે. "જગતમાં જે કાંઈ માનવ બુદ્ધિકૃત વૈચિત્ર્ય છે તે સઘળા ગ્રીસના બુદ્ધિમાનોથી ઉપન્ન છે." આ નિયમ આજે કૂપમંડૂકપણું સૂચવે છે. કારણકે ભારત વર્ષ તેમાં અનેક રીતે અપવાદભૂત છે, એમ અનેક રીતે સાબીત થઈ ચૂક્યું છે. છતાં ઘણી આગ્રહી વ્યક્તિઓ તે કબુલ કરવાની ના પાડશે. એટલુંજ નહીં પરંતુ કેટલાક તો જાણીને પણ ના કબુલ કરશે. કારણકે આજે યુરોપ–અમેરિકાની પ્રજાની મનોવૃત્તિ વ્યાપારી મનોવૃત્તિ છે. વેપારીનો સ્વભાવજ છે કે–એકજ કારખાનામાં બનેલો એકજ જાતનો માલ હોવા છતાં "હરીફની દુકાનના એ માલ કરતાં પોતાનો શ્રેષ્ઠ છે, અને પેલામાં અમુક અમુક ખામી છે" એમ બતાવ્યા વિના છુટકો જ ન થાય. કારણકે માલના ગુણદોષના વિવેચન સાથે તત્ત્વજ્ઞાનીની પેઠે વ્યાપારીને નિસ્બત નથી હોતી. તેને નિસ્બત વકરો કરી ગ્રાહક મેળવવાની અને નફો સંપાદન કરી આજીવિકા ચલાવવાના ઉદ્દેશ સાથે હોય છે. તેમજ આજે યુરોપ અમેરીકાની પ્રજા બધી બાબતમાં "અમે"નો કક્કો ઘુટે છે. પૂર્વમાં અમુક અમુક માનસ શાસ્ત્રના, કર્મશાસ્ત્રના અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના નિયમોમાંથી ફલિત થયેલી પ્રવૃત્તિઓ તે જ રૂપમાં અથવા યત્કિંચિત્ રૂપાંતર પામીને રૂઢી રૂપે પ્રવર્તતી પ્રવૃત્તિઓને વ્હેમો, રુઢીઓ કહીને નિંદી કાઢે છે. અને તે કદાચ વિજ્ઞાન પૂર્વક સાબિત થાય તો પણ કબુલ નહીં કરતાં–" ઠીક છે, બરાબર નથી, પદ્ધતિસર નથી, અમુક અમુક ખામીઓ છે" વિગેરે શબ્દોચ્ચારો તો સાંભળવા પડશે જ. પૂર્વની નાચનારીઓની ગમે તેટલી નિંદા કરી તેને જનસમાજમાંથી ઉતારી પાડયા પછી " રૉયલ ઑપેરા હાઉસમાં " પૂર્વના નાચો દેખાડવા કેવી મોટી મોટી જાહેરાતો થાય છે? તેવીજ રીતે ઘણી બાબતોના સંબંધમાં દાખલા જાહેર છે. મુદ્દો એકજ છે કે–"દુનિયાભરમાં જે સારૂ હોય, તે આપણે શીખી લેવું, અને તે આપ-

[illegible] જગત્‌માં આકર્ષક રીતે રજુ થવું જોઇએ, તે રજુ થતાં પહેલાં તેના પૂર્વવર્તિ ઉસ્તાદો સ્થાનભ્રષ્ટ અને માનભ્રષ્ટ થઇ જવા જોઇએ. પછી તે સત્તાથી, નિન્દાથી કે ગમે તે રીતે થાય." તેમાં [illegible] ચોરી પ્રકરણનો ભાગ છે. આટલાજ કારણથી આજે પૂર્વની વિદ્યાનો [illegible] નાનામાં નાની પશ્ચિમની શોધ વધારે જગબત્રીશીએ ચઢે છે, [illegible] ઉપરથી "પૂર્વની વિદ્યાઓમાં કાંઇ નથી, પૂર્વના લોકો [illegible] કે નથી જાણતા" એમ આપણે માનવાનું નથી. [illegible] "ધર્મને નામે [illegible] ચાલે છે, પદ્ધતિસર નથી," એ વિગેરે દલીલો [illegible] નથી. કારણકે—તે બધી સ્વાર્થ પ્રયુક્ત છે. સ્વાર્થી [illegible] પણ સ્વાભાવિક છે. આપણે પણ એક (આ-[illegible]. આપણને પણ આપણા સ્વાર્થો હોય છે. માટે [illegible] વિના કારણ આપણી વિદ્યાને અને આપણા વિદ્વાનોને [illegible] થઇ ન જવું જોઇએ, જ્યારે નિખાલસ ભાવથી [illegible] સમાલોચના થાય ત્યારે જેમ હોય તેમ યથાર્થ [illegible] કરવામાં વાંધો નથી. [illegible] નહીં પરંતુ આપણી વાસ્તવિક [illegible] તે પણ કબુલ કરવામાં વાંધો નથી. પરંતુ આપણી [illegible] ઉત્પન્ન કરવો, પોતાની ભૂલો [illegible] તરફ [illegible] વધારે માન ઉત્પન્ન કરવું. [illegible]

[illegible]

ात्म-विद्या-प्रकाश-रश्मि-१

જૈનતત્ત્વજ્ઞાન

(૧)

[દ્રવ્યાનુયોગ]

કર્મ વિચાર

ભાગ ૩ જો.

[ઉદય]

યોજક—

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

मङ्गलम्

मङ्गलं भगवान् श्रीवीरः

હે શ્રી વીર !

१

ભારત દેશ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
એવું વિદેશ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
ભૂત કાળ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
વર્તમાનમાં હજુ પણ તું એકજ એકજ છો.

२

માનવી સંપૂર્ણતામાં તું એકજ એકજ છો.
સ્વાભાવિક સંપૂર્ણતામાં તું એકજ એકજ છો.
નર, વીર, દેવ પણ તું એકજ એકજ છો.
તેથી અન્તિમ આશ્રય તું એકજ એકજ છો.

૧

બહિરંગ વિચાર.

પાઠ ૧ લો.

પ્રાણિજસૃષ્ટિ.

ચાલો, આપણે કર્મનો વિચાર આગળ ચલાવિયે,

છ, અમે પણ એજ ઇચ્છિયે છીએ.

આપણે પહેલા તથા બીજા ભાગમાં—આત્મા, પરમાણુ, સ્કંધ, વર્ગણા, કર્મ, બંધ, કરણ, અબાધાકાળ, નિષેક, ઉદયાવલિકા, સત્તા વિગેરેનો વિચાર કરી ગયા.

હા. એ બધી વાતો અમે બરાબર સમજ્યા છીએ, પરંતુ બીજા ભાગમાં તો જાણે સુરંગમાંજ ચાલતા હોઇએ, એવી રીતેજ ચલાવ્યે ગયા છો. હવે કંઈ બહારની ખુલ્લી વાતો કરીયે તો સારૂં.

ઠીક, એમજ કરીશું.

તમારૂં નામ શું ?

મ્હારૂં નામ રસિકલાલ !

રસિકલાલ એટલે ?

હું પોતે, રસિકલાલ છું.

આપણી આ શાળાની સામેના પેલા વાડામાં કોણ ઉભું છે ?

ગાય.

ગાય એટલે ?

ગાય એટલે ? તે ઉભી છે, તે ગાય. બીજું શું ?

તમે ગાય ખરા કે નહીં ?

ના.

ત્યારે ગાય તે રસિકલાલ કહેવાય કે નહીં ?

ના.

કેમ ?

ગાય તે ગાય, ને હું તે હું.

આ તમારી જોડે કોણ બેઠું છે

મારા મિત્ર ચંપકલાલ છે.

એમ ! ચંપકલાલ છે ?

હા, જી.

ઠીક, વારૂ, ચંપકલાલમાં અને તમારામાં કંઇ મળતાપણું છે ?

હા, ઘણુંએ છે.

શું ? શું ?

શરીરની આકૃતિ સિવાય અમે ઘણી બાબતોમાં મળતાજ છીએ. હુંએ માણસ છું, ને તે યે માણસ છે.

ચંપકલાલ અને તમે ગાય સાથે કોઇ બાબતમાં મળતા આવો છો ?

હા, જી. તે ફરે છે, બેસે છે, ખાય છે, બોલે છે. તેને પણ પગ, આંખ, કાન, નાક, મ્હોં વિગેરે અવયવો છે. જોકે તેમાં કેટલોક ફેરફાર છે. પરંતુ કેટલીક બાબતમાં તો અમે મળતા આવીએ છીએ. ગાય પ્રાણી છે. અમે પણ પ્રાણી છીએ. પ્રાણી તરીકે તો અમે ઘણી બાબતમાં મળતા છીએ.

પ્રાણી એટલે ?

પ્રાણી એટલે પ્રાણી.

પ્રાણી એટલે ચેતનાવંત પદાર્થ—આત્મા—પ્રાણ—જેમ હોય, એવો કોઇપણ પદાર્થ તે પ્રાણી કહેવાય. પ્રાણવાળો પદાર્થ—પ્રાણી.

હા, બરાબર.

કેટલાંક પ્રાણી ગણાવશો, કે જેમાં આત્મા હોય, અને તમારી સાથે કેટલીક કેટલીક બાગનમાં મળતા આવતા હોય.

ઓહો ! જોઇએ તેટલાં ગણાવી દઉં.

ગણાવોને જોઇએ.

છોટાલાલ, ચિમનલાલ, પટેલ, ઠાકોર, પ્રધાનજી, ફોજદાર સાહેબ, બા, ભાઈ, કાકા, બ્હેન, ડોશીમા, બાપા, રાજાજી, સીપાહી દાદા, ન્યાયાધીશ સાહેબ, હાથી, ઘોડા, ગાય, ખચ્ચર, ઉંટ, ગધેડા, ભેંસ, બળદ, પાડા, વાઘ, સિંહ, ચિત્તા, શિયાળ, ભૂંડ, કુતરા, બિલાડા, પોપટ, કાગડા, સમડી, ચકલી, કોયલ, કાબર, મોર. ઢેલ, કબૂતર, વાંદરા, ખીસકોલી, ચામાચીડીયા, સર્પ, વીંછી. માખી, બગા, ભમરા, ભમરી, કાનખજુરા, કીડી, મંકોડા, ઇયળ, ઉધઇ, અળસીયાં વિગેરે વિગેરે કેટલાંય પ્રાણીઓ નજરે ચડે છે. કેટલાંક ગણાવું ? બરાબર ગણાવવા બેસું તો પાનાના પાના ભરાઇ જાય.

શાબાશરે રસિકલાલ !

અરે ! હજુ તો મને બહુ બહુ યાદ આવે છે. ..ળો, સાંભળો, બકરા, શાહુડી, સસલાં, ગાઝ, ઝિરાફ, ..હામૃગ હંસ, બતક, બગલા, ટીંટોડી, અજગર, ભોંફોડું, .. રા, રેનેડીયર, હરણ, બુલબુલ, કાકાકૌઆ, ગોરીલા,

ઉરાંગઉટાંગ, માછલા, મગર, મગરમચ્છ, વ્હેલ, કાલુઘીપ, જળસાપ, દાયણા, છીપા, કાંગારૂ, પતંગીઆ, કૂડાં, તીડ, હેલેરાં, ગોકળગાય, મચ્છર, ચાંચડ, ડાંસ, માંકડ, જુ, ઇતરડી, કંસારી, કરોળીયો, ગરોળી, પાણીના પોરા, ઘેટાં, વનીર, ગીધ,—

બસ બસ, હવે બસ. બહુ ગણાવ્યાં.

અરે હજુ પણ યાદ લાવી લાવીને ગણાવું. આ દરેકની પણ પાછી અનેક જાતો ગણાવી શકાય, પે.ળાં કબૂતર, લાલ કબૂતર, આસમાની તથાકાબરા કબૂતર, વિગેરે અનેક ગણાવી શકાય.

બસ. બસ ખૂબ ગણાવ્યાં.

આ જગતમાં બીજું શું છે? જ્યાં જુઓ ત્યાં પ્રાણીજ પ્રાણી તરવરે છે. ચારે તરફ તપાસી વળીએ, દેશેદેશ ફરી વળીએ, બધે પ્રાણીઓજ દેખાય છે. ત્યારે મને પ્રાણીઓના યાદદાસ્ત એટલી બધી તાજી થઈ છે કે—હજુ કેટલાંયે ગણાવી દઉં, જાણે મારી નજરે તરવરતા હોય?

શું તમને દુનિયામાં પ્રાણીઓ શિવાય બીજું કંઇ જણાતુંજ નથી?

ના, ના. એકલા પ્રાણીજ છે, એમ મારૂં કહેવું નથી. જડ પદાર્થો પણ ઘણા છે. એટલે જડ પદાર્થો અને ચેતનાવાળા પ્રાણીઓ આ બે સિવાય હું આ દુનિયામાં ત્રીજું કંઇ નથી જોતો બધે પ્રાણીજ પ્રાણીજ છે. એમ જે મેં કહ્યું,

તેતો મારા મનમાં ઘણા પ્રાણીઓ યાદ આવવા લાગ્યા હતા. તેથી દોરવાઈ જઈ ને કહ્યું હતું, પરંતુ જગતમાં બન્ને વસ્તુ ઘણીજ જણાય છે.

હાં, હવે ઠીક. પ્રાણિજ સૃષ્ટિ અને જડ સૃષ્ટિનો વિશેષ વિચાર તો આગળ પર કરીશું.

પાઠ ૨ જો.

પ્રાણિવર્ગનું પૃથક્કરણ.

તમે આ પ્રાણીઓ ગણાવ્યા, તેમાંનાં કેટલામાં કઈ જાતનું સરખાપણું છે? અને કઈ કઈ બાબતમાં એક બી જુદા પડે છે? તે કહી શકશો ?

હા, જી. સાધારણ રીતે તો કહી શકીશજ. આવે તો આપ સુધારશો, અને અધુરૂં રહે તે પુરૂં કરશો.

ઠીક. પરંતુ તમારાથી બને તેટલું તો કહો તમારી બુદ્ધિને ઉત્તેજના મળશે. બુદ્ધિ કસોટીએ અને સ્વતંત્ર (મદદવિના) વિચાર શક્તિ ખીલશે.

તમામ પ્રાણીઓમાં કેટલીક જાતનું સરખ જણાય છે. જુઓ: દરેકને શરીર છે દરેક શ્વા [illegible] છે. દરેક ખોરાકથી પોષણ કરે છે. દરેકને [illegible] છે. દરેકને જન્મ હોય, મરે છે. દરેકમાં પ્રેમ, [illegible] વિગેરે કેટલીક [illegible] લાગણીઓ. પણ જણા [illegible]

ઠીક. ત્યારે શરીરોમાં ફેરફાર શો શો છે? તે પણ કહો જોઇએ.

ફેર જણાવીશું, તો તે પણ કહો માલુમ પડે.

બોલો ત્યારે.

આકાર જુદા જુદા છે. અવાજ જુદા જુદા છે. અવયવોની આકૃતિઓમાં પણ ફેરફાર છે. સ્વભાવ જુદા જુદા હોય છે. રંગમાં ફેર છે. લાગણીઓ જુદી જુદી જોવામાં આવે છે. ખોરાકની પસંદગીમાં વિવિધતા માલૂમ પડે છે. કોઇને પૂંછડું, તો કોઇને પાંખ, કોઇને ન્હોર, તો કોઇને શીંગડાં, કોઇને રૂંવાટીની પાંખ તો કોઇને ચામડીની પાંખ છે. કોઇને બે પગ તો કોઇને ચાર, કોઇને છ તો કોઇને આઠ પગ છે. કોઈ લાંબા હોય છે, તો કોઈ ગોળ હોય છે. કોઇને જોવાની શક્તિ હોય છે, કોઈમાં નથી હોતી. કોઇને સાંભળવાની શક્તિ હોય છે, કોઇને નથી હોતી, કોઇને સુંઘવાની શક્તિ હોય છે, ને કોઇને નથી હોતી. આમ ફેર ગણાવવા બેસીયે તો પણ પુષ્કળ ગણાવી શકાય.

ખરૂં. પણ બસ, હવે વિશેષ જરૂર નથી. હવે તમે પોતે તમારો પોતાનોજ વિચાર કરો; તમારૂં નામ રસીકલાલ છે. પણ રસીકલાલ એ તમારા હાથનું નામ, તમારા પગનું નામ કે તમારા શરીરનું નામ? એ નક્કી કરો.

મને આપે ગુંચવ્યો, મુંઝાવ્યો. ભારે વિચિત્ર પ્રશ્ન કર્યો. તોપણ હું વિચારીને જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરૂં.

ભલે, વિચારો. એ પ્રશ્નનો જવાબ ન આપી
તો, તમારામાં અને તમારા મિત્ર ચંપકલાલમાં :
મળતાપણું છે? અને કઇ કઈ બાબતમાં તમે જુ
છો? તે કહો. પછી ઉપરના પ્રશ્નનો જવાબ આપ

હા, ઠીક. એતો હું સરળતાથી કહી શકીશ.

કહો, ત્યારે.

ઉઠો. મિત્ર! ચંપકલાલ! જરા ઉભા થાઓ

કેમ? વળી ઉભા થવાની શી જરૂર છે?

ઉભા ઉભા સરખામણી કરવાનું ઠીક ફાવશે.

લો, ત્યારે આ ઉભો થયો.

હં, હવે જલ્દી ચલાવો જોઈએ.

હાજી!

સરખામણી	જુદાપણું
અમારે બન્નેને શરીર છે. પરંતુ	બાંધો, આકાર, રંગ, ઉંચાઈ, સુંદરતા, વિગેરેમાં જુદા પડીએ છીએ.
અમે બન્ને બોલીએ છીએ પરંતુ	અવાજ, અવાજની મીઠાશ, ઉચ્ચાર, બોલવાની ઝડપ, રાગ, વિગેરેમાં જુદા પડીએ છીએ.
અમે બન્ને ચાલીએ છીએ. પરંતુ	મારી અને તેમની ચાલવાની રીત જુદી જુદી છે. મારા

	કરતાં તે જરા ઉતાવળા ચાલે છે. ચાલતી વખતે તે ઉંચું જોઇને ચાલે છે. તેના હાથ ઘણાં ચાલતા હોય છે.
અમે બન્ને ભોજન કરીએ પરંતુ છીએ	અમારી બન્નેની ખોરાકની પસંદગી જુદી જુદી જાતની છે. કેટલીક ચીજો એવી પણ છે કે જેતેને ભાવે છે તે મને નથી ભાવતી. અને મને ભાવે છે, તે તેને નથી ભાવતી.
હાથ, પગ, આંખ પેટ, પરંતુ મ્હોં, કાન, નાક, જીભ, આંગળા, નખ, વાળ, હડપચી, ડોકી, છાતી, ડુંટી પેડુ, ગોઠણ, શરીરમાં લોહી, માંસ, પરૂ, હાડકાં, ચામડી, નસો, આંતરડા, દાંત, હથેળી, કોણી, ખભા, ગાલ, સાથળ, પીંડી, પડખાં, કાંડું, ઘુંટી, કેડ, પાની, પીઠ, ગળું, કાળજું, કપાળ, ગરદન, ખોપરી, ડોક, ગળાની બારી, વગેરે વિગેરે અંગ બધે અમારે બન્નેને છે.	દરેકના આકારમાં કંઇક ફેર છે. જે સમજી શકાય તેવો છે. જેમકે–મારી આંખ કરતાં અપાભાઈની આંખ પહોળી છે. હોઠ જરા જાડા છે. ટાક જરા લાંબી છે. માથું જરા મોટું છે. વિગેરે નાનો મોટો અનેક જાતનો ફેર માલૂમ પડે છે.

અમે બન્ને માણસ ગણા- ઇએ છીએ. તેમાં પણ ભારતવર્ષની પ્રજા ગણાઇ- એ છીએ, વણિક કુટુંબના ઓસવાળ જ્ઞાતીય શાહ કુટુંબના છીએ.

પરંતુ ચંપકભાઈ દશા ઓસવાળ છે. એટલો માત્ર ફેર છે.

અમે બન્ને વિચાર કરી શકીએછીએ. ઉંઘીએછીએ. બન્નેને ધર્મ તરફ પ્રેમ છે. બન્ને ક્રોધ કરીએ છીએ. પૈસા તરફ બન્નેનું મન લલચાય છે. હસવાને પ્રસંગે હસવું આવે છે. રોવાને પ્રસંગે રોવું આવે છે. સારી વસ્તુ પ્રિય લાગે છે. બીક લાગે છે. નઠારી વસ્તુ અપ્રિય લાગે છે. બન્નેમાં આગ્રહ છે. બન્ને અભ્યાસ કરી શકીએ છીએ. રોગો પણ થાય છે. તાવ આવે છે. દુઃખ થાય છે. વળી સારૂં સારૂં ખાવા, પહેરવા, મળે એટલે આનંદ પણ ભોગવીએ છીએ.

પરંતુ બહુ ઓછી વાતનોવિચાર કરવો હોયતો ચંપકભાઇ કંટાળે. ઉંઘમાંથી ઉઠાડવા પણ ભારે મુશ્કેલ. ધાર્મિક બાબતમાં વધારે મક્કમ ખરા. સાચ માટે મરી પડે. કોઈ સ્હેજસાજ નુકસાન કરી જાય, તો એટલું બધુંતો મનમાં લાવે, કે ન પૂછો વાત. હસવાની બહુજ ટેવ છે. પરંતુ છાતીના કઠણ છે. માત્ર પરમ દિવસે તેમની મોટી બ્હેનનું મૃત્યુ થતાં મેં તેની આંખમાં ઝળઝળીયાં જોયા હતા. અંધારી રાતે એકલા જવું હોય તો એક વખત તો આંચકો ન ખાય. હઠે ચઢે તોપછી કાંતો આપાર ને કાંતો પેલેપાર. ગોખવામાં તો જાણે ઠીક,

	પણ સમજવાની વાત આવે ત્યાં જરા ગભરાય ખરા. માંદગીમાં શાંતિપૂર્વક દુઃખ સહી જાય, વધારે દુઃખ ન જણાવા દે.
અમારા બન્નેમાં ઉદારતા પણ છે.	તે પણ ચંપકભાઇ જરૂર જણાય તો પૈસા આપે, નહીંતર એક પાઈ કેવી થ ચછી?
કોઈ કોઈને અન્યાયીપણે હેરાન કરતો હોય તો, તેને શિક્ષા કરવા પિત્તો ઉચ્છળે ખરો. બાકી તો કોઈ દુઃખી, ગરીબ હોય, કે દુઃખી થતો હોય, તથા કાંઈ અમારી પાસે માગે તો આપવામાં બનતા સુધી તો પાછી-પાની ન કરીએ.	સાચ માટે મરી પડે ગમે તેમ હોય પણ ન્યાય ખાતર કજીયો ઉછીનો લે.

આ રીતે અમારામાં અનેક જાતની લાગણીઓનું સરખાપણું જણાય છે ને જુદાપણું પણ જણાય છે. અમારે બન્નેને શરીર છે. બન્નેના શરીરમાં આત્મા છે. બન્ને સાંભળી શકીએ છીએ. બન્ને જોઇ શકીએ છીએ. સુંઘી શકીએ છીએ. વિગેરે વિગેરે ઘણુંયે સરખાપણું છે.

પાઠ ૩ જો.

મનુષ્ય અને ગાય.

ઠીક, ઠીક. તમારામાં અને ગ્'પશુ
સરખાપણું છે. તેમજ અનેક પ્રકારનું
બધું તમે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.
એટલું પણ સમજાવો કે તમારામાં
શો ભેદ છે ? અને શું શું મળતાપ.

ગાયમાં અને અમારામાં
જુઓને-ગાયને શરીર છે. તેમાં
પીયે છે. ચાલે છે. બેસે છે.
છે. નાક છે. મ્હોં છે. આંખો
ક્રિયાઓ પણ કરે છે. પોત
છે. મારવા દોડે છે. પોતાના
ગાયો તો એવી હોય છે
ઉપરાન્ત-બીજી ગાયો આદ
એટલો સંયમ પાળે છે.
બુદ્ધિ પણ ધરાવે છે. મા
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

જી. પરંતુ ફેર બે જાતનો આવશે, એટલે, મારામાં જે વસ્તુ છે તે ગાયમાં નથી. અને ગાયમાં છે તે મારામાં નથી.

એ પણ વાત બરાબર છે. પ્રથમ તો એજ કહો કે,– તમારામાં છે ને ગાયમાં નથી, યાદી જાહેર કરો.

હા, જી. મારે હાથ છે. હું ઉભો ચાલું છું. મારે માથે વાળ છે. મારા કાન ઉભા ચોટેલા છે. હાથપગને આંગળા છે. મારૂં મ્હોં ગોળ છે. હું વધારે સમજી શકું છું. મારે બોલવાની ભાષા છે. કયું કામ કયારે ને કેમ કરવું તેનો સ્પષ્ટ વિવેક છે. હું પુરૂષ જાત છું. મને મૂછો ફુટશે. મારી ચામડી પાતળી છે. મારા અવયવો નાજુક છે. મારા શરીરનો રંગ ઘઉંવર્ણો છે. હું વિવિધ વાનીઓનો ખોરાક લઉં છું. હું અનેક સામગ્રીથી રહું છું. ઘર, દુકાન, રસોડું, પલંગ, ટેબલ, પાટ, વિગેરે અનેક સામગ્રીયો પૂર્વક રહું છું. કપડાં પહેરૂં છું. જાત જાતના નિયમો મારે સાચવવા પડે છે. રાજ્યના કાયદાને માન આપવું પડે છે. ધર્મ પાળું છું. પુસ્તકો વાંચું છું. પ્રભુ ભક્તિ કરૂં છું. અભ્યાસ કરૂં છું. મારો ધંધો ચલાવવાને તાલીમ લઉં છું. ચાંદી સોનાના દાગીના પહેરૂં છું. હું માણસ કહેવાઉં છું.

બસ, હવે ગાયમાં હોય, ને તમારામાં ન હોય, તેવી વસ્તુઓ ગણાવો.

હા, એ પણ ગણાવું–ગાયને ખરી છે. પૂંછડું છે, ગળે ગોદડી છે. ઘાસ ખાય છે. આંચળ છે. આડી ચાલે છે. મારા કરતાં ઘણી બળવાન છે. શીંગડાં છે. કાન લાંબા છે. પેટ,—

પાઠ ૩ જો.

મનુષ્ય અને ગાય.

ઠીક, ઠીક. તમારામાં અને ચંપકલાલમાં અનેક પ્રકારનું સરખાપણું છે. તેમજ અનેક પ્રકારનું જુદાપણું પણ છે. એ બધું તમે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ત્યારે હવે સાથે સાથે એટલું પણ સમજાવો કે તમારામાં અને આ ગાયમાં શો શો ભેદ છે? અને શું શું મળતાપણું છે?

ગાયમાં અને અમારામાં ઘણુંયે મળતાપણું છે, જુઓને–ગાયને શરીર છે. તેમાં આત્મા છે. તે ખાય છે. પીયે છે. ચાલે છે. બેસે છે. બોલે છે. તેને કાન છે. પગ છે. નાક છે. મ્હોં છે. આંખો છે. તે પેસાબ વિગેરે શરીરની ક્રિયાઓ પણ કરે છે. પોતાના વાછરડા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. મારવા દોડે છે. પોતાના માલિકને ઓળખે છે. કેટલીક ગાયો તો એવી હોય છે, કે પોતાના નિયમિત ખોરાક ઉપરાંત–બીજી ગાયો ખાઇ શકિત હોય છતાં–નથી ખાતી, એટલો સંયમ પાળે છે. દોડવામાં ચપળ છે. સાધારણ બુદ્ધિ પણ ધરાવે છે. મારથી ડરે છે. ડચકારાથી આપણી વાત સમજી જઇને બરાબર નિયમિત રહે છે. તેને પેટ, પીઠ, ગરદન વિગેરે અવયવો છે. હાડ, માંસ, ચામડી, લોહી વિગેરે શરીરના તત્વો છે.

બસ, બસ, તમારા બન્નેનું મળતાપણું તો સમજ્યા, પણ તમારામાં ને તેમાનો ફેર કહો.

જી. પરંતુ દૈર બે જાતનો આવશે, એકતો, મારામાં જે વસ્તુ છે તે ગાયમાં નથી. અને ગાયમાં છે તે મારામાં નથી.

એ પણ વાત બરાબર છે. પ્રથમ તો એજ કહો કે,– તમારામાં છે ને ગાયમાં નથી. ચાલો જલ્દી કરો.

હા, જી. મારે હાથ છે. હું ઉભો ચાલુ છું. મારે માથે વાળ છે. મારા કાન ઉભા ચોંટેલા છે. હાથપગને આંગળા છે. મારૂં મ્હોં ગોળ છે. હું વધારે સમજી શકું છું. મારે બોલવાની ભાષા છે. કયું કામ કયારે ને કેમ કરવું તેનો સ્પષ્ટ વિવેક છે. હું પુરૂષ જાત છું. મને મૂછો ફુટશે. મારી ચામડી પાતળી છે. મારા અવયવો નાજુક છે. મારો શરીરનો રંગ ઘઉંવર્ણો છે. હું વિવિધ વાનીઓનો ખોરાક લઉં છું. હું અનેક સામગ્રીથી રહું છું. ઘર, દુકાન, રસોડું, પલંગ, ટેબલ, પાટ, વિગેરે અનેક સામગ્રીયો પૂર્વક રહું છું. કપડાં પહેરૂં છું. જાત જાતના નિયમો મારે સાચવવા પડે છે. રાજ્યના કાયદાને માન આપવું પડે છે. ધર્મ પાળું છું. પુસ્તકો વાંચું છું. પ્રભુ ભકિત કરૂં છું. અભ્યાસ કરૂં છું. મારો ધંધો ચલાવવાને તાલીમ લઉં છું. ચાંદી સોનાના દાગીના પહેરૂં છું. હું માણસ કહેવાઉં છું.

બસ, હવે ગાયમાં હોય, ને તમારામાં ન હોય, તેવી વસ્તુઓ ગણાવો.

હા, એ પણ ગણાવું–ગાયને ખરી છે. પુંછડું છે, ગળે ગોદડી છે. ઘાસ ખાય છે. આંચળ છે. આડી ચાલે છે. મારા દરના ઘણી બળવાન છે શીંગડાં છે. કાન લાંબા છે પેટ

નીચે લટકતું છે. પીઠ ઉપર છે. આખા શરીરે જાડા વાળ છે. શરીરે લાલ રંગ છે. વિગેરે અનેક રીતે મારા કરતા જુદાપણું છે.

ઠીક, વારૂ. પરંતુ ઘોડામાંને ગાયમાં મળતાપણું તથા જુદાપણું સમજાવશો ?

હા. શરીર, આત્મા, તથા આંખ, કાન વિગેરે અવયવો તે બન્નેના લગભગ સરખાં છે. ઘોડાને પગે દાબડા છે. પૂંછડુ લાંબા લાંબા વાળથી ભરેલા છે. ઘોડો ચપળ ને મજબૂત પ્રાણી છે. તેનું મુખ્ય કામ ખેપ કરવાનું છે. ઘોડાને શીંગડા નથી. એમ કેટલુંક જુદાપણું છે.

ઠીક આપણે હવે એક બીજોજ વિચાર કરીએ. અને તે એ કે–એવી એવી કઇ ચીજો છે કે જે દરેક પ્રાણીઓમાં સરખી હોય, પછી થોડી થોડી કે વધારે વધારે હોય તે બાબતનો વિચાર કરીને કહો.

કાલે વિચાર કરીને કહું તો કેમ ?

આજેજ જેટલું આવડે તેટલું તો બોલો. વળી કાલે વિચાર કરી લાવજો. એટલે વધારે સારી રીતે વિચાર કરીશું. તેમ છતાં તમારી ઈચ્છા આજે ન હોય તો કંઇ નહી.

ના, ના એમ તો કાંઇ નહીં. કહું ત્યારે. થોડીવાર વિચાર કરી જોઉ

બેશક, વિચાર કરો.

પાઠ ૪ થો.

પ્રાણીઓમાં સામ્ય અને વૈધર્મ્ય.

હું, મેં વિચાર કર્યો, ને સમજાયું તે કહું છું. તેમાં ભૂલચૂક હોય તે આપ સંભાળજો; હું તો મારે કહું છું.

પ્રથમ તો જાણો-દરેક પ્રાણીયોને શરીર છે, અને દરેક શરીરમાં આત્મા છે, એ ફરીથી કહેવું પડે તેમ નથીજ.

બરાબર, બરાબર.

પછી દરેકના શરીરને કોઇપણ જાતની પણ એક આકૃતિ તો જરૂર છે જ; કોઇ ગોળ, લાંબા, આડા, ઉભા, કે, ચોરસ છે. વળી કોઇ તો વિવધ આકૃતિવાળા પણ જણાય છે.

ઉપરાંત શરીરની મજબુતી પણ ઓછી વત્તી દરેકમાં દેખાય છે. દરેકને કોઇને કોઈ અવયવ પણ જરૂર છે.

દરેકને કોઇને કોઇ પ્રકારનો રંગ પણ હોય છે. ગંધ પણ હોય છે. સ્પર્શ પણ હોય છે. તેમજ શરીરનો બાંધો કોઇને કોઇ જાતનો હોવો જોઇએ એમ પણ લાગે છે.

દરેકને જન્મવાનું હોય છે, મરવાનું હોય છે અને અમુક રૂપમાં સ્થાયિ રહેવાનું પણ હોય છે.

દરેકને ભૂખ લાગતી હોવી જોઇએ, ખોરાક લેતાં આવડવો જોઈએ, અને દરેકનો કંઇને કંઇ નક્કી થયેલો ખોરાક પણ હોવો જોઇએ.

દરેકમાં ચાલવાની શક્તિ હોવી જોઇએ, તેમજ બળવાનથી ભય, નિર્બળ ઉપર ક્રોધ, સમાન પ્રત્યે ઈર્ષ્યા, વિગેરે લાગણીઓ પણ દરેકમાં વત્તા ઓચ્છા પ્રમાણમાં જરૂર હોય એમ લાગે છે. નિદ્રા—સુસ્તી પણ દરેકમાં હોય છે. પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ અને અનુકૂળતામાં સુખની લાગણી દરેકને થતી હોય તેમ જણાય છે. જ્ઞાન—તંતુઓ દ્વારા જાણવા માટે પણ કંઈક શરીરમાં બહારનું સાધન (ઇંદ્રિય) દરેકને વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, નહીં તો પોતાના ખપનું અને અણખપનું, એવો વિભાગ પ્રાણી વિચારીજ ન શકે, પરંતુ ગમે તેવું મૂર્ખ સ્વભાવનું પ્રાણી કે જંતુ પણ પોતાનું તે વખત પુરતું તો હિતાહિત સમજીને વર્તતું હોય તેમ જણાય છે.

પ્રાણી માત્રમાં આત્મા છે, લાગણીઓ છે, શરીર છે, આહારની ઈચ્છા ને ચાલવાની શક્તિ પણ જોવામાં આવે છે. અળશીયા, પોરા જેવા મૂઢ જેવા પ્રાણીઓમાં પણ એ વસ્તુઓ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇ શકીએ છીએ.

તેથી આગળ વધીને તપાસ કરતાં પોતાનાથી બળવાનથી ભય પામતાં, તેમજ નબળાને ભય પમાડતાં પણ જોઇએ છીએ. સજાતીય તરફ પ્રેમ વૃત્તિ અને વૈર વૃત્તિ પણ જોઇ શકાય છે. દાખલા તરીકે કરોળીયાથી માખી નાસે છે. ગોળ કે ખાંડ તરફ કીડીઓ આકર્ષાય છે. નજરે ચડેલો માકડ છુપાઇ છુપાઇને ચોરીથી ચાલે છે, એકાંતમાં ઝપાટાબંધ દોડે છે, ને છટકવા પ્રયત્ન કરે છે. વીંછી કાટો ચડાવે ને હુમલો કરે છે. કુતરો બીજા કુતરાને દેખીને ઘુરકે

છે. કાંગડો હુચ્ચાઇ કરે છે. હરણ ભોળપણમાં ફસાય છે. કુતરો માલીકને દેખી ગેલ કરે છે. આ રીતે દરેક પ્રાણીઓમાં કંઈ કંઈ વિચિત્ર લાગણીઓ ઓછેવત્તે અંશે રહેલી જોવામાં આવે છે.

પોપટ તથા ઘોડા વિગેરેને સહેલાઇથી તાલીમ આપી શકાય છે. ભેંશ જેવા ગમાર પ્રાણીને તાલીમ આપવી મુશ્કેલ પડે છે. આ રીતે લાગણી વિગેરેમાં ફેરફાર પણ હોય છે.

શરીરના આકારોમાં મનુષ્યને વાંદરા મળતા આવે છે. વાંદરાને વળી ખીસકોલા મળતા આવે છે. ખીસકોલાને ઉંદર મળતા આવે છે. ઉંદરને નોળીયા મળતા આવે છે. વળી ઘોડાને ગધેડા, ખચ્ચર કે ઝીબ્રા મળતા આવે છે. ત્યારે બીલાડીને વાઘ મળતા આવે છે. વડવાંગડાને ચામાચીડીયા મળતા આવે છે. કારણ બન્નેની પાંખો ચામડીની હોય છે. ત્યારે કાગડા કબૂતર, હોલા, પોપટ મોર વિગેરેને પીંછા અને પીંછાની પાંખો હોય છે. ગીધને સમડી મળતી આવે છે. કારણ બન્નેની ચાંચ વાંકી હોય છે.

એક માણસ બીજા માણસ સાથે ઘણી બાબતમાં સરખો છે. એક ગાય બીજી ગાય સાથે ઘણી બાબતમાં સરખી છે. એક બળદ બીજા બળદ સાથે ઘણી બાબતમાં સરખો છે. તેમજ પાડા સાથે પણ કેટલીક બાબતમાં જુદા પડવા છતાં ઘણી બાબતમાં મળતા છે. તેજ રીતે ઘેટા સાથે. આમ કેટલીક બાબતમાં સરખાપણું અને કેટલીક બાબતમાં જુદા પણું દરેકમાં જોવામાં આવે છે.

વળી કેટલાક પ્રાણીઓ કરતાં બીજા કેટલાક પ્રાણીઓમાં વેગ, બળ, લાગણી, સમજ શક્તિ, અવયવોની સ્પષ્ટતા અને ઉપયોગ, વિગેરે વિગેરે વધારે જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે–પોરા, અળશીયા કરતાં, કીડી, ઉદ્ધાઇ, મંકોડા વિગેરે વધારે ચપળ જણાય છે. તેના કરતાં, માખી, બગાઇ, વીંછી, ભમરા, વિગેરે વધારે બળવાનને ચપળ, બુદ્ધિ પૂર્વક પ્રયત્ન કરતા માલૂમ પડે છે. તેના કરતાં પક્ષિઓ, પશુઓ વધારે હોંશીયાર, બળવાન, ચપળ, સમજદાર, ઉપયોગી, માલૂમ પડે છે. અને સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન, લાગણીવાળા, મનુષ્યો માલૂમ પડે છે.

આમ અનેક રીતે તફાવત અને સરખાપણું હું સમજું છું, તે કહી જાઉં છું.

બરાબર, બરાબર તમે તમારી શક્તિ પ્રમાણે સારી રીતે વિવેચન કરો છો, તે જોઇ મને બહુજ તમારા તરફ ખુશી ઉપજે છે. પરંતુ સૌથી ઓછામાં ઓછી સામગ્રી કોને છે? અને તેના કરતાં વિશેષ, તેના પણ કરતાં વિશેષ કોનામાં છે? તેનો બરાબર ક્રમ ઠરાવી શકશો?

ના, જી! આ ક્રમ ઠરાવવો એ ઘણાજ ઉંડા અભ્યાસને પરિણામે ઠરાવી શકાય. એક એક પ્રાણીના જીવનનો અભ્યાસ કરવો પડે, તેનું વર્ગીકરણ કરવું પડે, અને ત્યાર પછી એ ક્રમ ઠરાવી શકાય. તેમ કરવા માટે સાધનો અને સમય બન્ને પુષ્કળ જોઇએ. વળી જ્ઞાન પકવ થયા વિના સાધનો અને સમય પણ બરાબર ઉપયોગી ન થાય. એટલે પ્રથમ આજુ બાજુનું અમારૂં જ્ઞાન બીજા અનુભવોથી પકવ થવું જોઇએ.

હવે એ પણ ખરૂં. ત્યારે એ ક્રમ હું જ તમને આગળ ઉપર સમજાવીશ, એટલે જાણશો.

તોપણ સામાન્ય વર્ગીકરણ તો હું કરી શકું ખરો.

કરો જોઈએ.

કહું, જી,

૧ જંતુ વર્ગ, ૨ પશુ વર્ગ, ૩ પક્ષિ વર્ગ ૪ મનુષ્યો

જંતુ વર્ગમાં—

૧ પોરા, અળશીયા વિગેરે મૂઢ જંતુઓ આવી શકે.

૨ ઈયળ, કંથવા, કીડી વિગેરે જરાચપળ જંતુઓનો સમાવેશ થાય.

૩ ભમરા, વીંછી, કરોળીયા વિગેરે હિંસક જંતુઓનો સમાવેશ થાય.

૪ સાપ, નોળીયા, ખીસકોલા, ઉંદર, માછલાં વિગેરે મોટા પ્રાણીઓનો સમાવેશ થાય.

પશુ વર્ગમાં ગામના પશુઓ અને જંગલના પશુઓનો સમાવેશ થાય.

ગામના પશુઓમાં ગાય, ઘોડા, ઉંટ, હાથી, ભેંસ, ગધેડા, બકરા, કુતરા, વિગેરેનો સમાવેશ થાય.

વન પશુઓમાં-સિંહ, વરૂ, વાઘ, રિંછ, સાબર, વાંદરા, શિયાળ, લોંકડી, ભૂંડ, હરણ, વિગેરેનો સમાવેશ કરી શકાય.

પક્ષિઓમાં-પણ અનેક જાતો જોવામાં આવે છે. મોર પોપટ, મેના, કાગડા, કબૂતર, હોલા, ચકલી, ગરુડ, ગીધ વિગેરે વિગેરે અનેક જાતના પક્ષિઓ જોવામાં આવે છે ચામાચીડીયા પણ હું જાણું છું કે પક્ષિજ ગણાતા હશે કારણકે તેને પાંખ તો છેજ. માત્ર તેની પાંખ ચામડાંની હોય એવું જણાય છે.

હા, બરાબર છે. તે પક્ષિજ ગણાય છે.

પક્ષિઓમાં પણ કેટલાક ગામના પક્ષિઓ હોય છે કેટલાક વનના પક્ષિઓ હોય છે. કેટલાક પાણી સાથે સંબં ધરાવનારા પક્ષિઓ હોય છે, જેવાં કે-બગલા, બતક, ચકુવાક જળકુકડી વિગેરે વિગેરે.

પછી છેવટે મનુષ્યના વર્ગમાં-પણ અનેક વર્ગો જોવામ આવે છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો-વળી કોઈ કાળા, ધોળા, પીળ રાતા, બદામી રંગના; એમ અનેક જાતના જોવામાં આવે છે કેટલાક ઉંચા, નીચા, જાડા, પાતળા પણ જોવામાં આવે છે કેટલાક ભલા સ્વભાવના ને કેટલાક ક્રૂર સ્વભાવના પા મનુષ્યો જોવામાં આવે છે. બીજી રીતે પણ મનુષ્યો અને જાતનાજોવાય છે. બ્રાહ્મણ, વાણીયા, કોળી, કણબી, પીંજાર વણકર, મુસલમાન, વિગેરે અનેક જાતોમાં માણસો વહેંચા ગયા છે.

પાઠ ૫ મો.

મનુષ્યની જીવન સામગ્રી.

ભાઇ રસીકલાલ ! તમે ગઇ કાલે પ્રાણીઓનું વર્ગીકરણ તો સાધારણ રીતે ઠીક કર્યું હતું. પરંતુ મારા પ્રથમના સવાલનો જવાબ હજુ બાકી છે. તેનો જવાબ આજે તો આપશો ને ?

જરૂર આપીશ.

કહો ત્યારે, તમારૂં નામ રસીકલાલ છે. એટલે કોનું નામ રસીકલાલ છે ? તમારા હાથનું નામ રસીકલાલ છે, કે પગનું નામ રસીકલાલ છે ? કે તમારી બુદ્ધિનું નામ રસીકલાલ છે ? તે વિચાર કરીને કહો.

મને તો એમજ લાગે છે કે–મારૂં આ આખું શરીર તેના અવયવો, મારો આત્મા વિગેરે સમગ્ર સામગ્રીનું નામ રસીકલાલ છે.

બરાબર, બરાબર. પરંતુ તમારામાં સમગ્ર સામગ્રી કઇ કઇ ને કેટલી છે, અને તે સમગ્ર સામગ્રી તમને ક્યાંથી મળી ? કોણે આપી ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ ? ચંપક લાલમા પણ તેમાંની કેટલી સામગ્રી છે ને નથી ? તેની સામગ્રીમા અને તમારી સામગ્રીમા તફાવતનું કારણ શું ? આ બધા પ્રશ્નો તમને નથી થતા ?

ખરેખર પ્રથમ તો નહોતા થતા, પરંતુ હવે એ પ્રશ્નો આપના કહેવાથી મારા મગજમાં ઉભરાવા લાગ્યા છે.

પરંતુ, તેના જવાબ તમારા મગજમાં ઉભરાય છે કે નહીં ?

ના. ના. જવાબની બાબતમાં તો મગજ ગુંચવાય છે.

એમાં ગુંચવણ શી છે ? તમે પહેલાજ ભાગમાં શીખી ગયા છે–કે, આ બધી વિચિત્રતાનું કારણ "કર્મ" છે.

હા, હા, એજ. કર્મજ બધી વિચિત્રતાનું ને સામગ્રીનું કારણ છે. એ તો હું કહેતાજ ભૂલી ગયો.

વાહ ! આવીજ ભૂલ કરો છો કે ? ઠીક. પરંતુ શું એકજ કર્મ બધી સામગ્રી આપતું હશે ? તમને હસાવનાર જે કર્મ હશે તેજ રોવરાવતું હશે ? તેણેજ હાથ પગના અવયવો આપ્યા હશે ? તેણેજ તમારૂં શરીર બનાવ્યું હશે ? તેણેજ તમને સારા કુટુંબમાં જન્મ અપાવ્યો હશે ? તેણેજ તમને સુખની સામગ્રી આપી હશે ?

શું આ બધું એકજ કર્મની રચના હશે ?

ના, ના, એમ તો ન સંભવે.

દરેક સામગ્રીના કારણ ભૂત જુદા જુદા કર્મો હોવા જોઇએ. તે સિવાય ન ચાલી શકે.

ત્યારે કહોને કયા જુદા જુદા કર્મોને લીધે કઇ કઇ સામગ્રી તમને મળી છે ?

આ પૃથક્કરણ કરવું તે મારી શક્તિબહારનું કામ લાગે છે. તોપણ હું પ્રયત્ન તો કરીશ.

એમાં વિશેષ પ્રયત્ન કરવાની શી જરૂર છે ? પ્રથમ તમારામાં જે સામગ્રીઓ છે, તે બધી સામગ્રીઓનું લિસ્ટ તૈયાર કરો. પછી જેટલી જેટલી સામગ્રીઓ થાય, તેટલી તેટલી સામગ્રી આપનારા અમુક અમુક કર્મો, એમ કરતા જાઓ. તમારામાં રહેલી સામગ્રીઓનો વિચાર કરી જશો, એટલે કયા કર્મથી કઇ સામગ્રી મળી, તે આપો આપ સમજાશે.

એ રસ્તો આપે ઠીક બતાવ્યો છે.

તોપણ તેમાં સંભાળ રાખજો—કે આત્માને–જીવને લગતી કેટલી સામગ્રી છે, શરીરને લગતી કેટલી સામગ્રી છે, અને તે બન્ને શિવાયની બહારની કઇ કઇ સામગ્રી છે ? એ પણ સાથે સાથે પૃથક્કરણ કરતા જશો તો ઠીક પડશે.

પ્રથમ તો મારે એજ વિચારવું પડશે કે મારા આ શરીરનો અને મારા આત્માનો સબંધ કેમ થયો ? કયારે થયો ? કેટલા વખત માટે થયો ? કયાં સુધી તે સંબંધ રહેશે ? વિગેરે.

મારી ઉમર સોળ વર્ષની કહેવાય છે. તેનો અર્થ શો ?

તમેજ કહેને !

તેનો અર્થ એટલોજ કે– મારૂ આ શરીર ઉત્પન્ન થયાને ૧૬ વર્ષ થયા.

એમ નહીં.

ત્યારે.

તમારા જન્મ દિવસથી તમને ૧૬ વર્ષ થયા. એમ સમજવું.

હા, જી ! બરાબર. એટલે શરીર તો તે પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલું.

સામાન્ય રીતે તમારા શરીરને ઉત્પન્ન થયાને ૧, વર્ષને ૯ માસ થયા ગણાય.

જ્યારે મારૂં આ શરીર ઉત્પન્ન નહીં થયું હોય તે પહેલાં શી સ્થિતિ હશે ?

તે વખતે આ શરીર વગરનો એકલો તમારો આત્મા હશે.

ખરૂં, પરંતુ તે આત્માએ આ શરીર કેમ ઉત્પન્ન કર્યું હશે ?

મારો પણ એજ તમને પ્રશ્ન છે. વળી તમારા આત્માએ ગાય, ઘોડા, સિંહ, હાથી જેવું શરીર ન બનાવ્યું. અને આવું માણસ જેવું બનાવ્યું, તેનું પણ શું કારણ હશે ?

એ તો આપે પ્રથમથીજ કહ્યું છે ને, કે દરેકનું કરણ કર્મ છે.

એ તો બરાબર, પણ ગાયનું શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ ખરૂંને ?

હા.

તો પછી તમારૂં શરીર ઉત્પન્ન થવામાં જેમ કર્મ કારણ છે, તેમજ ગાયનું શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ છે. તેજ રીતે માખી, ભમરા, સાપ વિગેરેનુ શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ છે; પરંતુ જો બધે એકજ સરખું કર્મ કારણ હોય તો પછી બધા સરખાજ થવા જોઇએ કે નહિં ?

બધાનુકર્મ સરખુ ન ગણવું જોઇએ. આ ઉપરથી તો એમ સમજાય છે, કે ગાયનું શરીર અપાવનાર કર્મ જુદું, મનુષ્યનું શરીર અપાવનાર પણ જુદું હોવું જોઇએ.

તો પછી, જ્યારે તમારા આત્મા સૌથી પહેલો એકલો હતો, તે બીજે કયાંય ન જતાં મનુષ્યમાં આવ્યો. એટલે મનુષ્યો જે ઠેકાણે; ને જે પરિસ્થિતિમાં રહે છે ત્યાં લાવનાર એક કર્મ તમારા આત્મા સાથે હોવું તો જોઇએ ને ?

હોવું જોઇએ. ચાકો ત્યારે, એટલું તો સમજ્યો કે– પ્રથમ મનુષ્યોના સ્થળમાં, ને પરિસ્થિતિમાં લાવનાર કર્મ.

એ સ્થળમાં લાવીને પણ મનુષ્ય જાત અપાવનાર કર્મને લીધેજ હું પશુ પક્ષી ન થતાં મનુષ્ય થયો.

તેમાં પણ કોળી, વાઘરી, ભીલ, ભંગી ન બનાવતા વ્યાપારી કુટુંબમાં, વૈશ્ય જાતિમાં, ઓસવાળ જ્ઞાતિ જેવા સારા વંશમાં મને લાવનાર પણ જુદું જ કર્મ હોવું જોઇએ.

પછી આ મારૂં શરીર જેનું બનેલું છે તે વર્ગણાઓ આપનાર કર્મ.

તમારૂં શરીર કઇ વર્ગણાનું બન્યું છે, તે માલૂમ છે?
ના, જી !

પહેલા ભાગમાં ગણાવેલી સોળ વર્ગમાંની બીજી ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા આવેલી છે ને? તે વર્ગણાનું આ શરીર બન્યું છે

૧ લી ૩ જી કે ૪ થી વિગેરેમાંની કોઈ વર્ગણામાંથ
નહીં, ને બીજી વર્ગણાનું એ કેમ બન્યું હશે ?

૧ લી અને ૩ જી તો અગ્રહણ યોગ્ય છે. ચોથીનું
કેમ નથી બન્યું, તે આગળ સમજાશે. હાલ એટલુંજ
સમજી લ્યો, કે—તમારૂં શરીર ૨ બીજી વર્ગણાના સ્કંધોનું
બનેલું છે.

એટલે ઔદારિક સ્કંધો સિવાય બીજા કોઈપણ
સ્કંધો તેમાં નહીં હોય ?

બીજા સ્કંધો ક્યાંથી હોય ? કારણકે એ જ સ્કંધો
અપાવનાર કર્મ તમારે હોવાથી બીજા સ્કંધો કયાંથી મળે

અને એ સ્કંધો અપાવનાર કર્મ ન હોય તો ?

તો પછી તમને ઔદારિક સ્કંધો મળે નહીં,
તમારૂં આ શરીર બને નહીં.

ઠીક, હવે સમજ્યો. ત્યારે મારૂં આ શરીર બનાવવા
ઔદારિક વર્ગણાના જ સ્કંધો અપાવનાર પણ એક કર્મ
માનવું પડશે.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

મનુષ્યની જીવન સામગ્રી (ચાલુ)

આ રીતે કેટલી સામગ્રી, ને કયું કર્મ થયું; તે ગણાવો તો ખરા.

સામગ્રી	કર્મ
૧ મનુષ્યોને યોગ્ય સ્થળ અને પરિસ્થિતિ	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૨ મનુષ્યની જાત	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૩ સારૂં કુળ	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૪ આ શરીર કે જે ઔદારિક વર્ગણાનું બનેલું છે.	તે શરીર અપાવનાર કર્મ.
હજુ વધારે ગણાવી શકશો?	
હા, જી !	
ગણાવો ત્યારે.	
૫ હાથ, પગ, માથું વિગેરે અવયવો (અંગો); આંગળા, ભજી, નાક વિગેરે ઉપ અવયવો (ઉપાંગો); વાળ, નખ, રૂંવાટી, દાંત વિગેરે અંગોપાંગો.	અંગ અંગોપાંગ વિગેરે અપાવનાર કર્મ.
૬ તે અવયવો પણ બરાબર યોગ્ય સ્થળે ગોઠવાઈ ગયા છે.	અવયવોને બરાબર યોગ્ય સ્થળે ગોઠવનાર કર્મ.

૭ અવયવો અને શરીરની સુંદરતા, પ્રમાણસરતા, તથા અમુક પ્રકારના ચોક્કસ આકારો.	શરીરની આકૃતિ આપનાર
૮ શરીરની મજબૂતી, બાંધો.	શરીરની મજબૂતી આપ કર્મ.
૯ શરીરનો કંઈક સફેદ જણાતો ઘઉંવર્ણો રંગ, શરીરનો ગંધ, સ્વાદ, સુંવાળો સ્પર્શ.	રંગ, ગંધ, સ્વાદ, ર આપનાર કર્મ.
૧૦ ખોરાક મળે છે, તે પાચન થાય છે, તેનો રસ બને છે. તેના વળી લોહી, હાડકાં, માંસ વિગેરે બરાબર બને છે.	ખોરાક મેળવી આપ ખોરાક પચાવનાર તથા રસ, માંસ, હાડ વિગેરે " વનાર કર્મ.
૧૧ સુંઘવાની, ચાખવાની, જોવાની, સ્પર્શઅનુભવવાની, અને સાંભળવાની શક્તિઓ મારામાં છે.	પાંચ ઇંદ્રિયો આપનાર
૧૨ મારામાં ચાલવાની શક્તિછે.	ગતિ શક્તિ આપનાર કર્મ.
૧૩ મારૂં શરીર આંખે ન દેખાય તેવું ન થતાં, સો દેખી શકે તેવું છે.	શરીરની સ્થૂલ રચના કરનાર કર્મ.

૧૪ મારા શરીર ઉપર મારી સ્વતંત્ર માલીકી છે.	મારા શરીર પર બીજા કોઇ આત્માની માલીકી ન થતાં, મારી સ્વતંત્ર માલીકી આપનાર કર્મ.
૧૫ મારા કેટલાક અવયવો કે જે સ્થિર રહેવા જોઇએ, તે સ્થિર છે,–પેટ,છાતી. અને જે અસ્થિર હોવા જોઇએ તે અસ્થિર છે, – હાથ, પગ, આંગળા.	સ્થિર જોઇએ તે અવયવને સ્થિર અને અસ્થિર જોઇએ તે અવયવને અસ્થિર બનાવી આપનાર કર્મ.
૧૬ બનતાં સુધી મારૂં અપમાન કરતાં મારા ઘણા મિત્રો ખંચાય છે. કયાંક ગયો હોઉં તો ઘણા મને પ્રેમથી અને માનથી બોલાવે છે.	માન જળવાવે તેવું તથા આબરૂ ફેલાવે તેવું કર્મ.
૧૭ કવિતા બોલવામાં હું પહેલે નંબરે રહું છું, તે તો આપ જાણો છો.	રાગ સારો અપાવે તેવું કર્મ.
૧૮ સુખી કુટુંબમાં મારો જન્મ છે. આરોગ્ય સારૂં રહે છે. મંદવાડ કોઇ વખતેજ આવે છે	સુખ, વૈભવ આપે તેવું કર્મ.
કોઇ વખતે–	
૧૯ ક્રોધ થાય છે	ક્રોધ કરાવનાર કર્મ.
૨૦–અભિમાન થાય છે.	અભિમાન કરાવનાર કર્મ.

૨૧–મારી ચીજ કોઇ લેઇ જાય, તે મને ગમતુંજ નથી.	મમતા, લોભ કરાવનાર
૨૨–મને હસવું આવે છે.	હસાવનાર કર્મ.
૨૩–શોક થાય છે.	શોક કરાવનાર કર્મ.
૨૪–ભય લાગે છે.	બીકની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.
૨૫-ખુશી, નાખુશી ઉપજે છે.	ખુશી, નાખુશી ઉત્પન્ન કરાવનાર કર્મ.
૨૬–ગંદી વસ્તુ જોઇને મનમાં કંટાળો ઉપજે છે, દુગંચ્છા થાય છે.	દુગંચ્છા ઉત્પન્ન કરાવનાર કર્મ.
૨૭–ઉંઘ આવે છે.	નિંદ્રા અપાવનાર કર્મ.
૨૮ ગરીબોને કે સારા માણસોને કંઇ કંઇ આપવાનું મન થાય છે.	દાન અપાવનાર કર્મ.
૨૯ મારે મન છે, જેથી વિચાર કરી શકું છું	મન અપાવનાર કર્મ.
૩૦ શ્વાસ લેઈ શકું છું.	શ્વાસ લેવની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.
૩૧ બોલવાની શક્તિ છે.	બોલવાની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.
૩૨ મને રોદણાં રોવા તો ગમેજ નહીં, જે કરવું તે ઉત્સાહથીજ કરવું, અને ગમે તે ભોગે પાર પાડયેજ છુટકો.	ઉત્સાહ, સામર્થ્ય અપાવનાર કર્મ.

૩ મારામાં શાસ્ત્ર ભણવાની, વિચારવાની શક્તિ છે.	શાસ્ત્ર જ્ઞાન કરાવનાર કર્મ.
૪ તથા ધર્મ તરફ કોઇ વખત સાધારણ પ્રેમ રહ્યા કરે છે, ને કોઈ વખત બેદરકારી પણ રહે છે.	ધર્મ તરફ પ્રેમ કરાવનાર તથા કોઇવાર બેદરકારી કરાવનાર કર્મ.
૫ ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા કુટુંબમાં મારો જન્મ થયો, જેથી મારી ભાવના, સત્સંગ વિગેરે રહીશકે છે.	ઉચ્ચકુળ અપાવનાર કર્મ.

આ રીતે મેં મારી અનેક સામગ્રીઓ ગણાવી, તથા તે તે સામગ્રી અપાવનાર કર્મો પણ અનેક ગણાવ્યા. બીજી પણ સામગ્રી અને કર્મો ગણાવી શકાય ખરા.

તમારી શક્તિના પ્રમાણમાં ઠીક ગણાવી શકયા છો, એમ તો કહેવુંજ પડશે. તો પણ કોઇ કોઈ પ્રસંગે વસ્તુ સ્થિતિ કરતાં જુદી રીતે કર્મો ગણાવ્યા છે, જેમકે-'શાસ્ત્રો ભણવાની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.' પણ તેવું કોઇ કર્મ નથી.

તેનું કર્મ ન હોવાનાં શાં કારણો છે ?

તે હવે પછીના પાઠોથી સમજાશે.

પાઠ ૭ મો.

શરીર અને આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ

પહેલા ભાગમાં તમે આત્મા અને જડ વિષે શી[illegible] ગયા છો. જેમાં ચૈતન્ય હોય તે આત્મા, અને ચૈતન્ય રહિ[illegible] હોય તે જડ. તમારૂં શરીર જડ છે. અને તમારા [illegible] શરીરમાં ચૈતન્યવાળો આત્મા રહેલો છે. આ બધું તો [illegible] શીખી ગયા છો. કેમ યાદ આવે છે કે ?

હા, જી ! એ બધું તો બરાબર યાદ છે.

ત્યારે કહો — આત્મા સંબંધી બીજો શો શો વિ[illegible] આવી ગયો છે ?

આત્મામાં સ્ફૂરણો— આંદોલનો થાય છે. લાગણીઓ સ્ફૂરે છે. અને કર્મ ઉપર જુદી જુદી અસર પાડનારી લાગણીઓના જુસ્સા (કરણો) પણ આત્માનીજ શક્તિ છે.

બરાબર, પરંતુ આપણે હંમેશા જે જે કામો કરીએ છીએ, તેમાં આત્માના કયા કયા કામો છે, શરીરના કયા કયા કામો છે, કર્મના કયા કયા કામો છે, આજુબાજુની સ્થળ, તથા કાળની પરિસ્થિતિને લગતા કયા કયા કામો છે. તે વિચારવાની પણ અહીં જરૂર છે.

કેમ આ વિચારની અહીં શી જરૂર છે ?

[illegible] અમે માનવ જીવનની સામગ્રી ગણાવી છે, [illegible] બીજી પણ અનેક સામગ્રીઓ બાકી રહી

છે. અને કેટલીક માગણીઓ કંઇ નથી અપાતી શકતાં. ાં તે પણ તમે કંઇ અપાવી હોય એમ જણાવેલ છે.

જીવનની બધી સામગ્રી કર્મોએ જ નથી અપાવી શું ?

ના, ના.

ત્યારે શી રીતે છે ?

આહા, આપણે તજ વિચારવાનું છે.

× × × × × × × ×

વાહ ! સુંદરલાલ સાથે કેરીઓનો ટોપલો ભરી ાવ્યા !

તમે બધા સારી રીતે અભ્યાસ કરો છો, તેથી પ્રેમ ર્વક તમને વહેંચવા આવ્યા જણાય છે, નહીં કે પકાર ખાતર !

સુંદરલાલભાઇ ! બહુ કેરીઓ લાવ્યા.

ના, જી ! કંઈ એ ઘણી નથી. સારી કેરીઓ આજે વધારે મળી શકી નહીં, નહીં તો કંઈ બીજુંજ ધાર્યું હતું. રંતુ બન્યું તે ખરૂં. મારૂં ભાગ્ય ક્યાંથી કે આવા અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓની ભક્તિનો પુરેપુરો લ્હાવો લઇ શકું ?

એમ વિચારવાની કશી જરૂર નથી. બાહ્ય સામગ્રી મલે થોડી હોય પણ તેની પાછળ રહેલા અગાધ પ્રેમની જ કિંમત છે.

એ ખરૂં, આપણા જેવાની પ્રેમધારા તો વ્હેતીજ હોય, પરંતુ તેમાં ઉચ્છાળો આણવો હોય-ભરતી આણવી

હોય તો, શાખાઓની પણ જરૂર પડેજ. જેટલી હદ સુ
અને જેટલા વખત સુધી બાળ શાખાઓ પડશે ત્યાં સુ
અને તેટલી હદ સુધી આપણો પ્રેમ આગળ વધશે; અને ત
સુધીજ આનંદ રસનો અનુભવ કરી શકાય મારી સમ
તો આ પ્રમાણે છે.

બરાબર, આપનું કહેવું બરાબર છે. કહો ત્યારે ક
કેરીનું શું કરવા ધાર્યું છે ?

મને એમ લાગે છે કે દરેક વિદ્યાર્થીને પાંચ પાંચ કે
વ્હેંચી આપીએ, એટલે લગભગ બધાને પહોંચી રહેશે.

સારૂં, ત્યારે એમ કરીએ.

હા, અને તે જલદી, કારણકે તમારા ચાલુ અભ્યાસ
કાર્યમાં વિક્ષેપ ન પડે, એ પણ અમારે વિચારવું જોઇયે

× × × × × × ×

ચ.લે., તમને બધાને કેરીઓ મળી ગઈ ?

હા, જી !

ત્યારે, પોતપોતાને સ્થાને બધા બેસી જાઓ.
અને હું ઈચ્છું છું કે- હમણાં કોઈએ કેરી ચૂસવી નહીં.
આપણો આજનો વિષય સમજાવવાનો વખત પુરો થાય,
ત્યાર પછી ખુશીથી બધ ચૂસજો.

રમણલાલ- મારો પણ એવોજ અભિપ્રાય હતો.

તમારા બીજા પણ વિદ્યાર્થી બંધુઓ તમારા આ
અભિપ્રાયને સમ્મત હશે ?

હા, જી. અમે બધા સમ્મતજ છીએ. યોગ્ય વિચારમાં મત ભેદ પાડવો તે ઉચિત નજ ગણાય.

ઠીક, ચાલો ત્યારે હવે આગળ ચલાવીએ.

× × × × × × × ×

ચપકલાલ ! આ તમારી સામે શું પડયું છે ?

એ તો કેરી છે ને.

હા, હમણાજ તમને મળી તે.

તેના ઉપર કાંટા ઉગેલા છે કે નહીં ?

ના, જી ! તે તો સુંવાળી છે. જુંઓને (હાથ ફેરવે છે)

કેરીમાં સુંવાળપ-લીસાપણું-મૃદુતા છે, તે તમે શી રીતે જાણી શકયા ?

હાથ ફેરવવાથી.

ફરી હાથ ફેરવો જોઇએ.

આ ફરીથી ફેરવ્યો.

કેરી કેવી લાગે છે ?

હજુ પણ સુંવાળીજ લાગે છે.

ઠીક, આ લાકડાની પટ્ટી કેરી ઉપર ફેરવો જોઇએ.

લાવો, ફેરવું.

કેરી કેવી લાગે છે.

કઈ માલુમ પડતું નથી.

કારણ ?

લાકડામાં ચૈતન્ય નથી. તેથી તે ઓળખી શકતુંજ નથી.

ત્યારે તમારો હાથ કેમ ઓળખી શકે છે ?

તેમાં ચૈતન્યવાળો આત્મા છે, તેથી.

તેમાંથી તે ચૈતન્યવાળો આત્મા ખેંચી લઇએ તો ?

તો, તે હાથ કંઇ નજ સમજી શકે. તે પણ લાકડાના કકડા જેવોજ.

ત્યારે કેરીની સુંવાળપ જાણનાર ખરો કોણ ?

મારો આત્મા.

વારૂ ! ત્યારે મારા હાથમાં લાકડાની આ બે પાટ્ટીઓ છે. તેમાં વધારે સુંવાળી કઈ હશે ?

મારા હાથમાં આપો, તો કહું કે–કઇ વધારે સુંવાળી છે.

ના, ના. તમારા હાથમાં તો ન આપું, તમારા આત્માથીજ કહો. જેમ કેરીનો સ્પર્શ તમારા આત્માએ જાણ્યો, તેમ આ કેમ ન જાણે ?

પટ્ટીઓ હાથમાં લીધા વિના તો નહીં જાણી શકે.

તો પછી સુંવાળાપણું જાણનાર ખરો કોણ ? તમારો હાથ કે તમારો આત્મા ?

બન્ને મળીને જાણે છે. એકલો આત્માયે ન જાણી શકે, અને એકલો (આત્મા વગરનો) હાથ પણ ન જાણી શકે.

ત્યારે તમે કેરીને સુંવાળી કહો છો તેમાં હાથે કેટલું કામ કર્યું, અને તમારા આત્માએ કેટલું કામ કર્યું. તે જુદું જુદું સમજાવી શકશો ?

હા, જી. મારો હાથ કેરીને અડકયો, કેરી ઉપર ફર્યો, ને તેની સાથે રહેલા આત્માએ તે વખતે કેરીની મૃદુતા પારખી લીધી. કેરીને બદલે કાચલું હોત, તોપણ હાથ તો આ રીતેજ અડકત, અને તેના ઉપર ફર્યા કરત, પરંતુ ' ખડબચડું છે ' એમ તો આત્માજ અંદરથી અવાજ આપત.

બરાબર, ત્યારે આ કેરીનો સ્વાદ કેવો છે ?

ચાખ્યા વિના શી રીતે કહી શકાય ? તોપણ મીઠી કેરીનો જેવો ગંધ હોય તેવો ગંધ આનો આવે છે. એ ઉપરથી અનુમાનથી એમ કહી શકાય કે-કેરી મીઠી હશે-મીઠી હોવાનો સંભવ છે.

ચાખો ત્યારે.

ચાખું ?

હા, હા. ખુશીથી ચાખો.

પરંતુ કેરીને મોંએ ન લગાડતા. બસ, હવે કેરી સારી રીતે ઘોળાઇ રહી છે. જુઓ, ઉપર રસ આવી ગયો છે. પણ યાદ રાખજો કે તમારે કેરી મોએ લગાડવાની નથી

ઠીક, ત્યારે આંગળી ઉપર લઇને, ચાખીશ

ભલે, તેમ કરો. પરંતુ આંગળી પણ મોએ ન લગાડશો.

ત્યારે શી રીતે ચાખું ?

આંગળીથી.

આંગળીથી તો ના ચખાય.

ત્યારે શાથી ચખાય ?

જીભથી.

કારણ ?

હાથમાં ચાખવાની શક્તિ નથી. જીભમાં તે શક્તિ

ઠીક, ત્યારે જીભથી ચાખો.

બહુજ મીઠી છે. કેરીની જાત ઉત્તમ છે. ઘણી મીઠાશ છે.

આ મીઠાશ કોણે જાણી ?

મારા આત્માએ.

તમારો આત્મા તો આંગળીમાં પણ હતો. ત્યારે કેમ ન જાણી શકયો ?

જાણી શકયો હતો.

ત્યારે કેમ " કેવી મીઠાશ છે " તે તમે કહી શકયા નહીં ?

મીઠાશ ન્હોતો જાણી શકયો.

ત્યારે શું જાણી શકયો હતો ?

કેરીનો રસ ગરમ ન્હોતો પણ ઠંડો હતો, તે આંગળીપર લગાડતાજ જાણી શકાયો હતો.

મીઠાશ કેમ ન જાણી ?

મીઠાશ જાણવાની તો શક્તિ જીભમાંજ છે.

ત્યારે કેમ કહો છો, કે મારાં આત્માએ મીઠાશ જાણી.

આત્મા અને જીભ બન્નેએ મળીને મીઠાશ પારખી, એમ કહેવું જોઇએ.

ત્યારે તેમાં જીભે શું કામ બજાવ્યું અને આત્માએ શું કામ બજાવ્યું ?

જીભે રસના પરમાણુઓને પોતાની ઉપર ફેલાવ્યા કે આત્માએ પાછળ રહ્યે રહ્યે મીઠાશ પારખી.

આંગળી ઉપર રસ ચોપડવાથી અંદર રહેલો આત્મા કેમ ન પારખી શકયો, અને જીભ કેમ પારખી શકી, તેનું કારણ સમજો છો ?

મને તો એમ લાગે છે, કે આત્મા સુધી કેરીની રસ શક્તિને પહોંચાડવા યોગ્ય હાથનું બંધારણજ નથી. આત્મા સુધી અસર હાથ પહોંચાડે તો બિચારો પારખેને ? જીભનું એવું બંધારણ છે, કે રસશક્તિ જીભ ઉપર એવી ખુબીથી ફેલાય છે, અને જીભના પોચા બંધારણમાં એવી ખુબીથી રસ ફરી વળે છે, કે ઠેઠ આત્મા સુધી તેની અસર પહોંચે છે, ને તુરત તે પારખે છે.

આ રીતે તમે કેરીની મૃદુતા તથા મીઠાશ પારખ્યા. તે બન્ને ક્રિયામાં તમારા શરીરના અવયવ હાથ તથા જીભની પ્રવૃત્તિ છે, અને આત્માની પણ પ્રવૃત્તિ છે. એટલે શરીરની પણ પ્રવૃત્તિ જુદી છે, અને આત્માની પણ પ્રવૃત્તિ જુદી છે.

પાઠ ૮ મો.

શરીર અને આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ

ભાઇ ! રસિકલાલ ! ચંપકલાલ સાથે થયેલી વાતચીત તો તમે સાંભળી છે ને ?

હા, જી !

અને આખી વાતચીતનો સાર પણ બરાબર સમજ્યા છો કે નહીં ?

બરાબર સમજ્યો છું.

કહો જોઇએ ?

કેરીની મીઠાશ જાણવામાં તથા સુંવાળાપણું અનુભવવામાં શરીર અને આત્મા એમ બન્નેની પ્રવૃત્તિઓ કામે લાગે છે.

બરાબર. ત્યારે હવે હું એક બીજો પ્રશ્ન પૂછું છું, તેનો બરાબર વિચાર કરીને જવાબ આપો.

પૂછો, જોઇએ. આપી શકાશે તો જવાબ જરૂર આપીશ.

લ્યો. ત્યારે આ બે કેરી. વાગ ફરતી ચાખો. બન્નેમાં તમને કઇ વધારે ખાવી ગમે છે, તે કહો. અને મેં તમને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યાંથી માંડીને તમે મને પુરો ઉત્તર આપો ત્યાં સુધીમાં કેટલી પ્રવૃત્તિઓ થઇ ? અને તેમાં કઇ પ્રવૃત્તિ શરીરની અને કઇ પ્રવૃત્તિ આત્માની તે બરાબર પૃથક્કરણ કરીને કહો.

પ્રથમ હું બન્ને કેરીઓ ચાખી લઉં.

ચાખી લ્યો.

આ બેમાં પ્રથમ કેરી ચાખી, પણ તે ખાટીજ છે. ચાખતાં તો ચાખી, પ્રથમથીજ જો ખટાશની માલૂમ પડી હોતે, તો દાંતને ઈજા થવા ન દે તે. બીજી કેરીની મીઠાશ ઘણી સરસ છે. જો આખી ચૂસી જવામાં આવે તો મનને જરૂર બહુજ આનંદ પડે.

બહુ સારૂં, એ કેરી પછીથી તમેજ ચૂસી જજો. પરંતુ મેં તમને પ્રશ્ન કર્યો, અને તમે મને જવાબ આપ્યો, ત્યાં સુધીમાં શરીરની તથા આત્માની કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ તમારે કરવી પડી, તેનું સ્પષ્ટ વર્ણન સમજાવો.

આપે મને પ્રથમથીજ પ્રશ્ન પૂછતી વખતે ચેતાવ્યો હતો, જેથી મેં દરેક ક્રિયામાં ખ્યાલ તો બરાબર રાખ્યો છે. એટલે બનતા સુધી તો જવાબ બરાબર અપાશે. એમ લાગે છે.

ઘણી ખુશીની વાત. કહો ત્યારે.

૧ આપે જે શબ્દો કહ્યા, તે શબ્દો આ મકાનમાં ફેલાયા, મારા અને સૌના શરીરને અડકયા, એટલુંજ નહીં પરંતુ સૌના તેમ મારા કાન પર તેની અસર, શરીરના બીજા અવયવો કરતાં સ્પષ્ટ થઇ કાન એ શરીરનો અવયવ છે. શબ્દો ગ્રહણ કરવાની કાનની પ્રવૃત્તિ, તે પહેલી શરીરની પ્રવૃત્તિ થઈ.

૨ પછી, મારા આત્માએ પાછળ રહ્યે રહ્યે, તેજ શબ્દો બરાબર સાંભળીને નક્કી કરી લીધું કે ‘ અમુક શબ્દો સાંભળવામાં આવ્યા ’ ત્યાર પછી તેનો અર્થ બરાબર સમજી લીધો કે–‘ આ વાક્યોમાં અમુક મતલબનો હુકમ કર્યો છે. થોડી મીનીટો પહેલાં જેની સાથે વાતચીત થતી હતી તે માનનીય વ્યક્તિનાજ આ શબ્દો છે ’ વિગેરે, તથા આજુબાજુની પરિસ્થિતિનો પણ નિર્ણય કરી કાઢયો. આ બધી આત્માનીજ પ્રવૃત્તિઓ જણાય છે.

ત્યાર પછી વાકયના અર્થ પ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કરી આત્માએ મનને પ્રેરણા કરી,

૩ ત્યાર પછી મનની પ્રેરણાથી હાથને કામ કરવાની ફરજ પડી. હાથમાં રહેલા આત્મ પ્રદેશો હાથની સાથે તૈયાર થઇ ગયા કે–તુરત હાથે કેરી પકડી. આમાં પકડનાર હાથ. એ શરીરની પ્રવૃત્તિ.

હાથમાં પકડતી વખતે કેરીને કેમ પકડવી જોઇએ આ જાતની રીત જાણે આત્મા તે વખતે શીખવતો હોયની, તેમ જે રીતે પાકી કેરીને પકડવી જોઇએ, તેજ રીતે હાથે પકડી. જો વધારે દબાવીને પકડી હોતે તો પાકી કેરીમાં એકદમ આંગળીઓ ખુંચી જાત, અને જો તદ્દન પોચા આંગળા–અડકયા ન અડકયા–એ રીતે કેરી પકડી હોતે તો, કેરી હાથમાં રહીજ ન શકતે, એટલે પડીજ જાત. હાથમાં આ રીત ઉતારનાર પણ આત્મા જણાય છે.

ત્યાર પછી હાથ કેરી ઘોળવા લાગ્યા, તે શરીરની પ્રવૃત્તિ.

કેરી બરાબર ઘોળાઈ ગઈ, એ સુચના પહોંચાડનાર આત્મા. તથા ઘોળતી વખતે, પૂર્વે ઘણીવાર જોઇને યાદ રાખેલી ઘોળવાની રીત હાથને બતાવી, તે પણ આત્માએ. બીજી કેરી હજુ ઘોળવાની છે, માટે આને બાજુએ ધીમેથી મુકી બીજી કેરી લેવી ને તે ઘોળવી. બાજુ પસંદ કરવી, મુકવાની ક્રિયા બરાબર વ્યાજબી જોઇએ તે પ્રમાણે હાથમાં ઉતરવી, પ્રથમની જેમ જ બીજી કેરી હાથમાં લેવી, ને ઘોળવી. તેને પણ બાજુએ મુકવી જોઇએ. મૂકવાની ક્રિયા પણ બરાબર વ્યાજબી હાથમાં ઉતરવી. એ વિગેરે ક્રિયાઓમાં-લેવા મુકવાની ક્રિયાં, તથા ઘોળવાની ક્રિયા-એ હાથની-શરીરની પ્રવૃત્તિ છે. બાકીની બધી પ્રવૃત્તિઓ આત્માની છે. એ સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે. એટલે વિસ્તાર નથી કરતો.

કંઇ નહીં, આગળ ચાલો.

કેરી ચાખવી એટલે રસ ચાખવો, પરંતુ તે કેરીમાં છે. રસ બહાર કાઢવા ઉપરથી કેરીનું મ્હોં હાથવતી ખોલવું જોઈએ. આ પ્રેરણા આત્માએ કરી, કે તુરત હાથે ઉપરથી ડીંટીયું ખોદ્યું કે રસ બહાર આવ્યો. આમાં ડીંટીઉં તોડવા સિવાયની બધી પ્રવૃત્તિ આત્માનીજ જણાય છે.

રસ તો બહાર આવ્યો, પરંતુ ચાખે કોણ ? આ કામ જીભનું છે. જીભ તો મ્હોંમાં છે. કેરી સુધી જઈ

શકે તેટલી લાંબી જીભ નથી. તો હવે શું કરવું ? તુરત હાથને પ્રેરણા થઈ, હાથ મ્હોં તરફ વળ્યા. મ્હોંને પણ કેરીને પોતાનામાં લેવા પ્રેરણા થઈ રહી હતી. જીભે પણ રસ ચાખવા ઉતાવળ કરી મૂકી હતી. હાથે કેરી પકડી રાખી. મ્હોંએ હોઠવતી ધીમે રહી દબાવવા માંડી, મ્હોંના અંદરનો ભાગ ખેંચીને રસ ગળા નીચે ઉતારવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે જીભ સ્વાદ લેવા લાગી. પણ મારે એ કેરી તુરત મુકી દેવી પડી. કારણ–તે ખાટી હતી. દાંત બિચારા ધ્રુજી ઉઠયા, જીભ પણ ના પાડવા લાગી. આ બધામાં દરેક જાતની આત્માની પ્રેરણા હતી. માત્ર હાથનું મ્હોં તરફ જવું, કેરી પકડી રાખવી, મ્હોંએ કેરીને પોતાનામાં પ્રવેશ થવા દીધો, જીભ રસને અડકી, મ્હોંના બીજા અવયવોએ આ કામમાં મદદ કરી, એ બધી શરીરની પ્રવૃત્તિ હતી.

ખાટા રસ તરફથી પાછા ફરવું જોઇએ, એ પ્રેરણા આત્માની. અને પાછા ફરવાની ક્રિયા જીભે કરી. મ્હોંએ કેરી તરછોડી કાઢી. હાથે નીચે મુકી દીધી. આ બધી શરીરની પ્રવૃત્તિ.

આવી ખાટી કેરી મેં કદી ચુસી નથી. તેથી આનું શું પરિણામ આવશે ? હવે કદી આવી કેરી નહી ચૂસું એવી આ કેરી તરફ અણગમાની લાગણી થઈ, તે પણ આત્માનીજ ક્રિયા.

જો કે–બીજી કેરી ચુસવી કે કેમ ? એ વિચારમાંજ રો આત્મા હતો. પણ આપની આજ્ઞા માનવી જોઇએ.

આવા શદ્ગુરૂની લાગણી ધરાવનારા મારા આત્માએ બન્ને કેરી ચાખવાનો આપનો હુકમ યાદ કર્યો, અને તુરત હાથમાં પ્રેરણા થઇ કે, હાથે ફિટ ઉપાડી કેરી મ્હોંએ લગાડી. આમાં હાથ અને મ્હોં સિવાયની બધી આત્માનીજ પ્રવૃત્તિઓ છે. કેરી મ્હોંએ લાગી કે-અનિચ્છાએ 'પણ જીભને ફરજ બજાવ્યા વિના છુટકો ન્હોતો. જીભનો અને રસનો સ્પર્શ થયો. રસના અણુઓ જીભની પોચી કાયા ઉપર પ્રસર્યા, અંદરથી જવાબ આવ્યો–' સરસ છે! ચૂસો!' જીભ ચોંટી રહી. અંદરથી આત્મા હાથ, મ્હોં અને જીભ પર પ્રેરણા મૂકયે જતો હતો, અને સ્વાદનો આનંદ લેતો જતો હતો.

પરંતુ આપે ચાખવાનો હુકમ આપ્યો હતો, નહીં કે ચૂસવાનો. આ વાત આત્માએ બરાબર યાદ રાખી હતી. એટલે ચખાઇ રહેવા પુરતી ક્રિયા થયે નીચે મુકયા વિના તેનો છુટકોજ ન્હોતો એ આત્માની સમજમાં બરાબર હતું. બસ. તુરત સર્વને મનાઇ કરવી પડી. જીભ, મ્હોં વિગેરે દૂર બેસી ગયા. અને હાથને પણ કેરી બરાબર નીચે યોગ્ય ઠેકાણે મુકી દેવી પડી. આમાં હાથ, મ્હોં અને જીભની અમુક અમુક પ્રવૃત્તિઓ સિવાય ઘણી પ્રવૃત્તિઓ આત્માની છે

ત્યાર પછી પણ આપને જવાબ દેવાની જવાબદારી તો હતીજ. આખી હિલચાલમાંથી આત્મા અને શરીરની પ્રવૃત્તિઓનું આત્માએ પૃથક્કરણ કરી કાઢયું.

પાઠ ૯ મો.

આત્મા: ગુણો અને સ્વરૂપ.

પ્રબોધચંદ્ર ! આ આખી વાતચિત ઉપરથી તમે શું સમજ્યા, તે કહી શકશો ?

હા, ચોક્કસ. આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં શરીર અને આત્મા, એમ બન્નેની પ્રવૃત્તિઓ મળેલીજ હોય છે. તેમાં કઇ કઇ શરીરની પ્રવૃત્તિ અને કઇ કઈ આત્માની પ્રવૃત્તિ, તેનું પૃથક્કરણ સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

ખ્યાલ તો બરાબર રાખ્યો છે. પરંતુ આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું વર્ગીકરણ કરી શકશો ?

શી રીતે ! પ્રશ્ન બરાબર સમજવામાં ન આવ્યો.

મારે એમ કહેવું છે કે—આપણે શરીરની અને આત્માની એમ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ જુદી જુદી સમજ્યા. પરંતુ કેવળ આત્માની પ્રવૃત્તિ એક સરખીજ જણાય છે, કે તેના વર્ગો થઇ શકે તેમ છે ? આ મારો પ્રશ્ન છે.

એકાએક હા, કે ના, કેમ કહી શકાય? તેનો પણ વિચાર કરીએ, વિચારને અન્તે જે નિર્ણય થશે તે ખરો.

ચલાવો ત્યારે વિચાર.

આપની મદદ તો જરૂર જોઇશેજ.

હુ તો મદદમાં છુંજ તો.

એટલું તો જરૂર લાગે છે કે—આત્માની પ્રવૃત્તિઓમાં ત્રણ ભેદ તો જણાય છે.

શે શે ભેદ જણાય છે ?

લાગણીઓ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે અનેક પ્રકારની છે. તે હકીકત પહેલા ભાગમાં આવી ગયેલ છે. તે ઉપરથી કદાચ આ પ્રશ્નના ઉકેલનો પત્તો લાગે ખરો.

ભલે એ રીતે વિચાર કરો.

આપણે આ કેરીના દાખલામાં પણ અનેક લાગણીઓ અનુભવી ચૂકયા.

રસ ચાખવાની ઇચ્છા કરતાં રસની મીઠાશનું જ્ઞાન, જુદી પ્રવૃત્તિ લાગે છે. મીઠાશના જ્ઞાન પછી વધારે કેરી ચૂસવાની ઇચ્છા એ તેના કરતાં પણ જુદી પ્રવૃત્તિ જણાય છે. ખાંટી કેરી ચાખીને તેને દૂર કરવાની લાગણી પણ વળી તદ્દન જુદીજ હોય એમ લાગે છે. સુંદરલાલ ભાઇની કેરીઓ વહેંચવાની પ્રેમની લાગણી પણ જુદાજ પ્રકારની છે.

બહાર-દુનિયામાં પણ વિચાર કરતાં દરેક પ્રાણીમાં પોતાના હિતની બાબત વિષે અથવા પોતાના પરિચયમાં આવતા પદાર્થો વિષે થોડું ઘણું જાણવું. કેટલાકને વળી પોતાને ઉપયોગી હોય કે ન હોય પણ અનેક બાબતો જાણવાની ઇચ્છા હોય છે. કે જેને લોકો વિદ્વાન કહે છે તેઓમાં પણ એક એક કરતાં ચઢીયાતા હોય છે. કેટલાક માણસોને અમુક ખાવાની ચીજ તરફ, તો કોઇને સગાં કે અમુક કુટુંબ તરફ, કેટલાકને સામાન્ય પ્રાણીઓ ઉપર પણ લાગણી હોય છે. વળી કેટલાકને પોતાના ધર્મગુરૂ તરફ, કોઇને પોતાના

ઇષ્ટદેવ ઉપર એટલી બધી પ્રેમની લાગણી હોય છે, કે જેથી તેઓ દુનિયામાં મોટા મોટા ભક્તો કહેવાય છે.

તેવીજ રીતે કેટલાક માણસોમાં આગ્રહ પણ એવોજ હોય છે કે તે અમુક પકડયું નજ મૂકે. પછી ખરૂં હોય કે ખોટું હોય.

આ રીતે આત્માની પણ અનેક જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ જણાય છે. બધી એક સરખી હોય તેમ તો નથીજ.

પણ બરાબર પૃથક્કરણ કરીને હું તેને પદ્ધતિસર ગોઠવી શકતો નથી.

કંઇ અડચણ નહીં. તમે તમારે તમારી સમજણ શક્તિને કામે લગાડીને જે કંઇ નિર્ણયો બાંધશો, તે પણ તમારે માટે તો ઘણા કિંમતી ગણાય. બાકી વ્યવસ્થા તો આપણે બરાબર ગોઠવી લેશું. આથી વધારે કંઇ કહી શકશો?

હવે તો ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે.

સાંભળો ત્યારે હું તમને પ્રથમ આત્માનું કેટલુંક સ્વરૂપ સમજાવું. પછી તેના કયા કયા ગુણો છે એ વિગેરે હકીકત આપણે સમજી શકીશું.

૨

અન્તરંગ વિચાર.

પાઠ ૧ લો.

આત્માનું સ્વરૂપ.

૧ આત્માનું સ્વરૂપ જૈન શાસ્ત્રકારોએ શી રીતે વર્ણવ્યું છે, તે બધું તો આપણે અહીં નહીં વિચારીએ. પરંતુ આપણને તેમાંનુ જે કંઇ ઉપયોગી છે, તેનો પ્રથમ તે શાસ્ત્રકારોનીજ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરી લેયએ.

૨ આત્માના પર્યાય શબ્દો—આત્મા, જીવ, સત્વ, ચેતના વંત, હંસ, પ્રાણવાન્, પ્રાણી, શરિરી, વિગેરે વિગેરે.

૩ આત્મા. ૧ જ્ઞાન શક્તિવાળો છે. ૨ દર્શન શક્તિ વાળો છે. અચ્છેદ્ય-અભેદ્ય છે, તેમાં ગંધ, સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ સ્વાદ વિગેરે કંઇ નથી. ૭ તે કદી નાશ પામતો નથી. ૮ તે બળતો નથી. ૯ ભીંજાતો નથી. ૧૦ પવનથી ઉડતો નથી. ૧૧ તે ભારે કહેવાતો નથી. ૧૨ તે સંકોચ પામે છે. ૧૩ વિસ્તાર પામી શકે છે. ૧૪ તે ગતિ કરે છે. ૧૫ સ્થિતિ કરે છે. ૧૬ તે અખંડ છે. ૧૭ તેને પોતાની કોઇ પણ ખાસ આકૃતિ નથી. ૧૮ તેને કોઈ ખાસ બાંધી પણ

નથી. ૧૯ તે ઉચ્ચ કે નીચ પણ કહેવાતો નથી. ૨૦ આત્મામાં અખૂટ–અનંત બળ છે. ૨૧ દાન આપવાની યોગ્યતા છે. ૨૨ દાનનું ફળ અનુભવવાની યોગ્યતા છે. ૨૩ ભોગો ઉપભોગોમાં આનંદ માનવાની યોગ્યતા છે. ૨૪ પોતાનું અનંત અનંત સુખ છે. ૨૫ તે સ્વતંત્ર છે. ૨૬ છતાં પરતંત્ર થવાની યોગ્યતા ધરાવે છે. ૨૭ તે ઉત્પન્ન થતો નથી ૨૮ તેનામાં નિશ્ચય બળ છે. ૨૯ તે સત્યમય છે. ૩૦ તે પરમ પવિત્રતામય છે. ૩૧ છતાં દુનિયાદારીની બધી યોગ્યતા તે ધરાવે છે. ૩૨ તે તપોમય છે. ૩૩ તે એકલો છે. એવા અનંત આત્મા છે. ૩૪ દરેક આત્માઓ જેવોજ તે છે. ૩૫ છતાં પોતાંના ગુણ સ્વભાવ પોતે સ્વતંત્રપણેજ ધરાવે છે. ૩૬ તે બદલાય છે. ૩૭ છતાં તે કદી આત્માપણે મટી જતો નથી. ૩૮ તે દરેક ઠેકાણે જઇ શકે છે. ૩૯ છતાં એકજ ઠેકાણે પણ રહી શકે છે. ૪૦ તે આખો એક સ્કંધમય છે. ૪૧ છતાં તેનો અમુક ભાગ કલ્પી શકાય છે. ૪૨ અને તેના નિર્વિભાજ્ય ભાગો (પ્રદેશો) પણ કલ્પી શકાય છે. ૪૩ એવા અસંખ્ય પ્રદેશો તે ધરાવે છે. ૪૪ તે લાંબો થઇ શકે છે. ૪૫ ટુંકો થઈ શકે છે. ૪૬ પાતળો થઇ શકે છે. ૪૭ સારૂ ખોટું પારખી શકનાર પણ તેજ છે. ૪૮ તે જાણે છે. ૪૯ તે જણાય પણ છે. ૫૦ તે છે છે ને છે. ૫૧ તેમાં કર્મ ગ્રહણ યોગ્યતા છે. ૫૨ કર્મ ત્યાગ યોગ્યતા છે. ૫૩ તે કંઈ ખાતો નથી, પીતો નથી. ૫૪ તે કદી અણુસ્વરૂપ થતો નથી. ૫૫ તેમજ કદી અપરિમેય સ્વરૂપ પણ પામતો નથી. ૫૬ આત્મા કારણ છે ૫૭ પણ તે કાર્ય નથી.

આવાં અનેક વિચિત્ર સ્વરૂપ વાળો આત્મા છે, અને
ગણાવ્યા તેવા તેને અનંત ગુણો છે, એવું શાસ્ત્રમાં
ન આવે છે.

ઉપરનાં દરેક ગુણોમાં તમને બરાબર સમજ નહીં
હોય, તે મારા ખ્યાલમાં છે. છતાં બધાની સમજણ
ાવી તે પણ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. તોપણ તેમાંના મુખ્ય
ખ્ય ગુણોની સમજ પાડીશ. એટલે તમને ઠીક પડશે.

આત્માનું આટલું બધું વિચિત્ર સ્વરૂપ તો આજેજ
ાભળ્યું. તો પછી સમજી તો શી રીતે શકાયજ ?

ચાલો ત્યારે કંઇક સમજાવું.

૧ તે રૂપ રહિત છે, તે તો આપણે જાણીયેજ છીએ,
મકે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે તેના આત્માને આપણે જોઇ
ાકતા નથી, તેને અડકી પણ શકતાં નથી, તેને ચાખી પણ
ાકતા નથી. અર્થાત્ તેનો સ્વાદ આવતો નથી. તેમજ તે
ખતે તેનો ગંધ પણ નથી આવતો.

એ તો બરાબર.

૨ પશુ, પક્ષિ, મનુષ્ય, જંતુઓ માછલાં, કીડા વિગેરેની
સંખ્યા જગત્માં કેટલી હશે ?

તે શી રીતે ગણી શકાય.

જો આપણે તે ગણી શકતા નથી. તો પછી આપણે
ન જાણતા હોઇએ તેવા પણ અનેક પ્રાણીઓ છે. તે બધાનો
એક એક આત્મા ગણીએ તોપણ અનંત આત્માઓ થઇ જાય.

૩ દરેક આત્માને પોતપોતાના ગુણો સ્વતંત્ર હોય છે. જેવા એકમાં છે તેવાજ બીજામાં છે. છતાં તે તેના કરતાં જુદો છે. અને છતાં સરખો છે. જેમકે એક ૨૫) રૂપિયાની થોકડી લઇએ. તેમાં દરેક રૂપિયા એકેએક જુદા જુદા છે. છતાં દરેક સરખાં છે. દરેકમાં સરખી છાપ, સરખો સીક્કો, સરખી વેલ, સરખો ગોળાકાર, વિગેરે વિગેરે છતાં એકનો ગોળાકાર તેનો પોતાનોજ છે, બીજાનો તે નથી. એકની છાપ તે પોતાનીજ છે. બીજાની બીજી છાપ છે, અને તેની છાપનો માલીક તે પોતેજ છે. તેવી રીતે આત્મામાં પણ સમજવું.

આપ બધાને સરખા કહો છો તે શી રીતે? આપણે બધાયે ક્યાં સરખા છીએ.?

તમે જે જુદાપણું જુઓ છો તે શરીરનું જુદાપણું જુઓ છો. અને હું તો આત્માની વાત કરૂં છું.

ત્યારે શું મારો અને આપનો આત્મા સરખોજ હશે

ના. અત્યારે નહી, પણ દરેક જાતના બીજા સંજોગોને લીધે ફેરફાર પામતો આત્મા બાજુએ રાખીને કેવળ તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારીયે તો હું કહું છું તે પ્રમાણે છે.

ત્યારે એવા આત્માઓ હશે, કે જે કેવળ પોતાના બરાબર સ્વરૂપ પ્રમાણે હોય, અને દરેક સરખાજ હોય?

ના. તેવા દાખલા મળવા મુશ્કેલ છે. દરેકમાં કંઇ ને કંઇ ફેરફાર તો રહેવાનોજ. કોઇમાં કોઇ ગુણ ઢંકાયેલો ં કોઇમાં વળી બીજો ઢંકાયેલો, તેમજ કોઈમાં અમુક ગુણ

[illegible]પો તો કોઈમાં અમુક ગુણ બહેર, એ રીતે કંઇ ને કંઈ [illegible]ર તો દરેકમાં રહેવાનોજ.

છતાં શકિતઓને હિસાબે તપાસ કરીએ તો દરેક [illegible]રખાજ છે. પણ તેવી સરખી રીતે હોવાનું કદી બનતું નથી.

વિચિત્ર વાત !

માટેજ આપણે આ પ્રકરણનું નામ "અંતરંગ વિચાર" રાખ્યું છે.

૪ આત્મમાં જ્ઞાન શકિત છે.

આ શરીર તો જડ છે. તેમાં કશું જાણવાની શક્તિ નથીજ. એટલે 'આ મકાન' 'આ ઝાડ' આવું જાણનાર તો શરીરમાં રહેલો આત્માજ છે. એટલે તેમાં જ્ઞાનશક્તિ છે.

૫ આત્મામાં દર્શન શક્તિ પણ છે. વસ્તુનું સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવાની શક્તિ માટે જૈન શાસ્ત્રકારો દર્શન શબ્દ વાપરે છે. અને વિશેષ જાણવાની શક્તિ માટે જ્ઞાન શબ્દ વાપરે છે.

આ હકીકત ન સમજવામાં આવી. ખુલાસાવાર સમજાવશો.

જુઓ. આપણે જે જે વસ્તુઓ જોઇએ છીએ. તેના બે સ્વરૂપો છે. સામાન્ય અને વિશેષ.

દાખલા તરીકે–કોઇ અજાણ્યો માણસ આવીને તમારી સામે ઉભો રહે, ત્યારે તમે તેને કયા નામથી બોલાવો ?

અમે નામ ન જાણતા હોઇએ ને શી રીતે નામથી બોલાવીએ ?

ત્યારે તમે તેને શું કહો ?

પ્રથમ–' કોઇક માણસ છે' એટલું તો જાણીએ. પછી જ્યારે તેને બધું પુછીએ કે–" ભાઈ ! ક્યાંના છો ? ક્યાં જવાના છો ? કેમ આવ્યા છો ? તમારૂં નામ શું ? ગામ કયું ? જાત કઇ ? ધંધો કયો ? " ત્યારે માલૂમ પડે કે આ અમુક નામના માણસ છે. તે પહેલાં શી રીતે જાણીએ ?

બસ, ત્યારે એ માણસમાં માણસ તરીકેનો સામાન્ય ધર્મ, અને અમુક ગામનો, અમુક નામનો, અમુક જાતનો એ બધા વિશેષ ધર્મો.

સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન દર્શન શક્તિથી થાય છે. અને વિશેષ ધર્મોનું જ્ઞાન જ્ઞાન શક્તિથી થાય છે.

એ ખરૂં. પણ જેમ તે માણસમાં માણસ તરીકેનો ધર્મ સામાન્ય છે. તેજ પ્રમાણે તે માણસ પ્રાણી પણ છે. તો તેમાં સામાન્ય વિશેષ કયો ધર્મ ?

તમને જો પ્રથમ જોતાની સાથે પ્રાણી તરીકેનું ભાન થાય, તો તમે પ્રાણી તરીકેનો ધર્મ દર્શન શક્તિથી જાણ્યો ગણાય. અને મનુષ્ય તરીકેનો ધર્મ જ્ઞાન શક્તિથી જાણ્યો ગણાય. તેમજ જો તમે પ્રથમ જોતાની સાથે હિંદુસ્થાનનો રહેવાસી છે એમ જાણી જાઓ ને પછી તે બ્રાહ્મણ હશે કે નાગર, વણિક કે કણબી હશે ? એ વિગેરે જાણનાર જ્ઞાનશક્તિ અને " હિંદવાસી " એ જાણનાર દર્શનશક્તિ.

અર્થાત્-સામાન્ય તે અમુક રીતે વિશેષ હોય, અને વિશેષ તે અમુક રીતે સામાન્ય હોય છે. પરંતુ, પ્રથમ જ્ઞાન વખતે જે પ્રથમ ધર્મ ભાસમાન થાય તે દર્શન શક્તિથી, અને પછી જે ધર્મ ભાસમાન થાય તે જ્ઞાન શક્તિથી.

ધારો કે-તમે ફરવા નીકળ્યા છો. ફરતા ફરતા ઘણે દૂર નીકળી ગયા. જરા મોડું પણ થયું. તડકો ધીમે ધીમે તપવા લાગ્યો, પરસેવો વળવા લાગ્યો. થાક અને તડકાથી કંટાળી ઠંડી છાયામાં વિસામો લેવાની ઈચ્છા કરી. તેવામાં નજીકજ થોરની વાડનો ઠીક બેસી શકાય તેવો સારો છાંયો આવ્યો. તમે ત્યાં નિરાંતે બેસી ગયાં.

પછી તમે આકાશ સામે, સામા રસ્તા સામે, સામેની ટેકરીઓ સામે, જતા આવતા મુસાફરો સામે અસ્ત વ્યસ્ત નજર માંડતા જાઓ છો, અને તમારા જીવનના મનોરથોના તરંગને ઘોડે ચડી અનેક કલ્પનાઓ કરી મનથી અનેક કાર્યક્ષેત્રો વટાવતા જાઓ છો. તેવામાં એકાએક થોરની વાડ તરફથી કંઈક અવાજ તમારી તરફ આવ્યો.

તમારો મનોરથ અટકીને ઉભો રહ્યો, ને તુરત તમે વિચાર કરવા લાગ્યા, કે-"આ શું થયું ?"

"કંઈક અવાજ થયો." એટલું તો કાને નક્કી કર્યું. પણ "તે અવાજ કોણે કર્યો ?" તે નક્કી કરવા તમારૂં મન લલચાયું. તમે હવે શું નક્કી કરી શકો ?

કોઈપણ કારણને લીધે અવાજ થયો.

પણ તે કારણ કયું ? તે નક્કી કરતાં વખત લાગે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

યાલ આગળ લંબાવો. પ્રથમ આસમાન થાય તે સામાન્ય ર્મ, અને પછી આસમાન થાય તે વિશેષ ધર્મ. આમ લ્લ્યા કરે.

દાખલા તરીકે—

"અવાજનું કંઇક કારણ હશે." તે દર્શન શક્તિથી તરયું. વળી ઉપયોગ આગળ લંબાવ્યો. "કંઇક ચાલતું દેખાય છે, એટલે કોઇ પ્રાણી હોવું જોઇએ." એ દર્શન શક્તિથી જાણ્યું.

"કપડું જણાય છે, તેથી માણસ હોવું જોઇએ." એ માન જ્ઞાન શક્તિથી.

"માણસ જેવું તો લાગે છે, પણ કોણ હશે?" એ ઉપયોગ વખતે માણસને દર્શન શક્તિથી જાણ્યું. પણ "ઓહો આતો મિત્ર સુદર્શન છે." આ માન જ્ઞાન શક્તિથી થયું સમજવું.

આ તો માત્ર અહીં ખ્યાલજ આપ્યો છે. ખરી રીતે આ વિષયનું એક જુદું શાસ્ત્ર રચી શકાય. આ વિષયને લગતા સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલા નંદિસૂત્ર વિગેરે ગ્રંથો જૈન સાહિત્યમાં મોજુદ છે. કોઈ વખતે આ શાસ્ત્રનો સાંગોપાંગ વિચાર આપણે કરીશું. દુનિયાના આપણા હમેશના અનુભવ-પરથી પણ આ શાસ્ત્રના ઘણા સિદ્ધાંતો નક્કી કરીશું.

૬ જગતનાં કોઈપણ પદાર્થનું જ્ઞાન દર્શન શક્તિ અને જ્ઞાન શક્તિથી થાય છે. પણ તે થયેલા જ્ઞાનમાં બાધા

[illegible] ને [illegible] ; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

[illegible] શું ! [illegible] આપણી આત્મામાં [illegible] [illegible]

[illegible], કે [illegible] આપણી આત્મા. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૭ સંયમ શક્તિ—સમ્યગ્દર્શન—ચારિત્ર એ ત્રિવેણી [illegible] છે.

૮ મેં આવું સમજ્યા પછી—જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યગ્દર્શન ચારિત્ર એ ચાર ગુણોમાં પરસ્પર શો તફાવત ? તે જ સમજાવશો.

જ્ઞાન અને દર્શનનો ભેદ તો આવ્યું તમે સમજ્યા પણ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાનનો ભેદ જરા સમજાતું

સાંભળો ત્યારે–

હમ્મેશ અનેક નવી જુની બાબતો આપણા જાણવામાં આવે છે. તેમાંની બધી ખરીજ હોય એમ કેમ બને ! કોઈ ખોટી પણ હોય.

હા, એમ પણ હોય છે.

વસ્તુ જે પ્રમાણે ન હોય તે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય તેજ ખોટું જ્ઞાન. અને જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય તે ખરૂં જ્ઞાન.

આત્માની જ્ઞાન શક્તિનો પાવર મુખ્યપણે તો એવોજ છે કે-જગતના તમામ ભાવોને-બરાબર જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે નિશ્ચયાત્મકપણે-અસંદિગ્ધપણે જાણવા.

સંદિગ્ધપણે જાણે તો જ્ઞાન શક્તિ અધુરી ગણાય. જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે જાણવામાં ખામી રહે તો પણ તે ખામી અજ્ઞાન શક્તિ કહેવાય. પણ આત્માની જ્ઞાન શક્તિના પાવરનો મુખ્યપણે વિચાર કરતાં તેમ બનવું સંભવિત નથી.

આ ઉપરથી એટલુંજ સમજાય છે કે-જ્ઞાન શક્તિની અસંદિગ્ધ સ્થિતિને જુદી પાડી એક જુદા ગુણ તરીકે તેનો વ્યવહાર કર્યો છે. અને તે એ કે-પ્રત્યેક વિચારના દૃષ્ટિબિંદુઓ જુદા જુદા હોય છે. તેમાં સત્ય દૃષ્ટિબિંદુને લક્ષ્યમાં રાખીને જ્ઞાન અને વર્તન પ્રવર્તે છે. બસ, જ્ઞાન અને વર્તનની પાછળ રહેલા સત્ય દૃષ્ટિબિંદુ તરફ લક્ષ્ય તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

આવા દાખલા પણ આપણા જીવનમાં ઘણા બનતા જોઈએ છીએ

દાખલા તરીકે—

તમે બહાર ફરવા ગયા હો, તેવામાં કોઈપણ કુવા પાસે એકાદ બાળક કે ઘેટું ફરતું હોય, તમને એમ લાગે કે કદાચ આ બિચારૂં કુવામાં પડી જશે માટે તેને બચાવવું તેથી તેને તમે પકડી પાડો અને તેને કુવામાં પડતું બચાવો અને તમે ત્યાંથી તેને કોઈ સુરક્ષિત સ્થાનમાં મૂકો.

તેમાં તમારો ખ્યાલ તેના પ્રત્યે કેવળ દયાનોજ છે.

હવે તમારે બદલે કોઇ કસાય જાતિનો માણસ અને તે પણ તેને તમારીજ પેઠે બચાવી લે. અને તેપણ પોતાને ઘેર લેઇ જાય, ત્યાં થોડો તે તેને બચવાને સ્થાને મૂકવાનો હતો ?

નહીંજ, તે તો તેને મારીને તેનું વેચાણ કરે.

બસ ત્યારે, જોકે તેને કુવામાં પડતું તમે બન્ને બચાવો છો પણ બન્નેના દૃષ્ટિબિંદુ જુદા જુદા છે. એકનું દૃષ્ટિબિંદુ દયા છે. ત્યારે બીજાનું દૃષ્ટિબિંદુ કેવળ સ્વાર્થ અને હિંસા છે.

દાખલો બીજો—

બે મુસાફર ગિરનારના પહાડ ઉપર ચડતા હ[illegible] એકના હાથમાં ફૂલનો ટોપલો હતો. અને એકના હાથમાં માત્ર ફૂલની છાબડી હતી. ફૂલની છાબડી જેના હાથમાં હતી, તેણે નીચેથી સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી હાથમાં ફૂલની છાબડી રાખી હતી. બન્ને ઉપર ગયા. એકે પુષ્પો દેવને ચડાવ્યા, બીજાએ ત્યાં વેચ્યા. અને તે ફૂલો વેચાણ લેનાર ભાવિકોએ દેવને ચડાવ્યા. હવે તમે કહો કે-ફૂ[illegible] લઇને બન્ને સાથે ચડનારાઓમાં દેવ પૂજાનું ફળ કો[illegible] વધારે મળ્યું ?

ફૂલની છાબડી વાળાને. કેમકે તેનો ઉદ્દેશ દેવને ફૂલો ચઢાવવાનો હતો અને બીજાનો ઉદ્દેશ માત્ર વેચવાનો હતો. તેથી તેના બધા ફૂલો દેવને ચડયા છતાં દેવ પૂજાનું

ફળ તેને નજ મળે. તેને તો પૈસા મળ્યા એજ તેનું [illegible] પર ચઢવાનું ફળ. અને તેજ વખતે સાથે ચઢનાર કે જેની પાસે થોડાંજ ફૂલો હતા. તેને ચઢવાની શરૂઆતથીજ દેવ પૂજાનું ફળ મળવું શરૂ થઇ ચૂકયું હોવું જોઇએ.

બરાબર છે. સરખી ક્રિયા છતાં દૃષ્ટિબિંદુઓ બન્નેના જુદા જુદા હોવાથી પરિણામ પણ જુદું જુદું આવે છે.

અહીં એક સુંદર અને વધારે બોધ બેસતું દષ્ટાંત છે. પણ તમારી આગળ તે આપવું ઉચિત ન જણાવાથી આ બે દૃષ્ટાંતોથીજ સંતોષ પકડજો.

આ રીતે કોઇપણ જ્ઞાન કે પ્રવૃત્તિમાં સમ્યક્ દૃષ્ટિ બિંદુ—તે સમ્યગ્ દર્શન કહેવાય છે.

પાઠ ૨ જો.

ગયા પાઠમાં આપણે આત્માના સ્વરૂપ વિષે કેટલુંક વિસ્તારથી વિવેચન કરી ગયા, તેથી હવે તમારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું હશે કે—" આત્મા " એ કેવો વિચિત્ર પદાર્થ છે?

ખરેખર આત્માના સંબંધમાં અમે ગયા પાઠમાં ઘણું શિખ્યા.

આપણે ગઈ કાલે આત્માનું સ્વરૂપ વિચાર્યું, તેવોજ તમારો આત્મા છે?

તેવું તો કંઇ જણાતું નથી.

તેનું કારણ ?

તેનું કારણ શું હશે જી ?

ચાલો વિચાર કરીયે.

× × × ×

તમારા આત્મામાં જાણવાની શક્તિ તો છે ને ?

હા, જી.

કેટલી શક્તિ છે તે કહી શકશો ?

તેનું માપ શી રીતે કાઢી શકાય !

તમારા વિદ્યાભ્યાસના પ્રમાણમાં—તમે નાના હતા તેના કરતાં—હાલ કંઇક અનુભવ વધ્યો છે કે નહી ?

હા, વધ્યો છે. પરંતુ હજુ આપના જેટલો નહી.

એ ખરે, પણ વખત જતાં અમારા કરતાં પણ તમારો અનુભવ વધી જાય તેવો સંભવ ખરો કે નહીં ?

હા, એવી કલ્પના કરી શકાય ખરી.

તે વખતે તમારો વધી ગયેલો અનુભવ છેવટની હદનો તો નહી હોય ને ? છેવટની હદનો ત્યારે ગણાય કે તમારાથી બીજો કોઇ વધારે અનુભવી-જ્ઞાની દુનિયામાં ન હોય!

એમ કેમ બને ? તે વખતે પણ મારાથી મહાન્ મહાન્ અને વિશાળ જ્ઞાન શક્તિ ધરાવનાર ઘણાયે હશે.

તમે તેવા થવા પ્રયત્ન કરો તો થઈ શકો ખરા ?

હા, જી. પ્રયત્નથી તેમ પણ દેખાય.

તો પછી એ રીતે વધતાં વધતાં તમારે જ્ઞાન વધવા ધારે તો કેટલું વધી જઈ શકે ?

એ શી રીતે કહી શકાય ?

કેમ ન કહી શકાય ? બેધડક થઈને કહો કે–

" વિશ્વમાં એક પણ ભાવ, પદાર્થ, કે ચીજ એવી ન રહી જાય કે જે મારા જાણ્યા બહાર હોય, તેટલી હદ સુધી જ્ઞાન શક્તિ વધી વધીને વધી જાય "

શું એમ થાય ખરૂં ?

તમેજ કહો ને ? તમારી અક્કલમાં ઉતરે છે કે નહીં ?

આપની વાત તો ખરી લાગે છે.

પરંતુ, આજે અત્યારે કલકત્તામાં શું થતું હશે ? તે કહેશો ?

ના, જી.

કેમ ? તમારા જ્ઞાનમાં આટલી બધી વિશ્વ જાણવાની શક્તિ છે. તો પછી આટલું કેમ ન કહી શકો ?

શક્તિ ખીલી નથી.

એ શક્તિ કોણે દબાવી છે ?

તેને દબાવનાર કોઇ કર્મ હોવું જોઇએ.

બસ, ત્યારે. આ રીતે તમારો એ આત્મા અગાઉ કહેલી અને બીજી પણ કેટલીક, એમ અનંત શક્તિઓ ધરાવે છે. છતાં કર્મને લીધે તેનું સ્વરૂપ આપણને જુદુંજ લાગે છે.

જેમ તમારા આત્માની જ્ઞાન શક્તિની હદ નથી, છતાં તેને ઢાંકનાર કર્મને લીધે તેની હદ બંધાઈ ગઈ છે. તેજ રીતે બીજાં પણ અનેક કર્મો આત્માની અનેક શક્તિઓ ઢાંકે છે. એવો ખ્યાલ આ ઉપરથી સ્હેજે કરી શકશો.

હા, જી. સ્પષ્ટ રીતે તેમજ લાગે છે.

આ ઉપરથી એક બીજી પણ હકીકત યાદ રાખી લેજો, કે-કર્મ આત્માની શક્તિઓ ઢાંકે છે. તેમાં પણ કેટલાક કર્મો માત્ર સીધી રીતે આત્માની શક્તિઓ ઢાંકવાનું કામ કરે છે. તેથી તેવા કર્મોને **જીવવિપાકી** કહેવાં જોઈએ.

કેટલાક કર્મો આત્માની શક્તિ ઢાંકવાનું કામ કરવા ઉપરાંત આત્માને કેટલીક બાહ્ય-જડ સામગ્રીઓ (શરીરને ઉપયોગી) અપાવે છે. તેને જડ-એટલે **પુદ્ગલ વિપાકી** કહીશું. તેમજ કેટલાક કર્મ અમુક સ્થળેજ પોતાનું ફળ બતાવે છે. તેને **ક્ષેત્ર વિપાકી કર્મ** કહેવામાં વાંધો નથી. વળી અમુક કર્મો તો એવા પણ હોય છે કે જે પ્રાણીઓની અમુક પ્રકારની જાતિમાંજ ઉદયમાં આવે. તેને ભવવિપાકી કહીશું.

સમજાવો તો સમજાય.

૧ તમારી જ્ઞાન શક્તિને ઢાંકનાર જે કર્મ તે જીવવિપાકી કર્મ કહેવાય.

૨ અને તમારા આત્માને જડ પરમાણુઓનું શરીર આપે, અથવા શરીરમાં ઉપયોગી તત્ત્વો પુરાં પાડે, તે **પુદ્‌ગલ વિપાકી કર્મ** કહેવાય.

૩ તેવીજ રીતે **ક્ષેત્ર વિપાકી** અને **ભવ વિપાકી કર્મ** પણ આગળ ઉપર સમજાવીશ.

પાઠ ૩ જો.

હવે આપણે બીજા ભાગના છેલ્લા પાઠો એક વખત ફરી પાછા વાંચી જઈએ. તમે વાંચો. હું સાંભળું છું.

તેમાં–સત્તામાં રહેલા કર્મનો અબાધા કાળ પુરો થવાથી તે કર્મ ઉદયમાં આવવું શરૂ થાય છે. તે વખતે તેનો નિષેક બને છે. અને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ પામેલું કર્મ ઉદય આવે છે. વિગેરે હકીકત આપણે તાજી કરી જઈએ.

હવે એક કલ્પના કરો. કે તમારો આત્મા આ અન્તરંગ પ્રકરણના ૧ લા પાઠમાં બતાવ્યા પ્રમાણેનો સંપૂર્ણ સ્વરૂપવાળો છે. તેને કયા કયા કર્મો ઉદયમાં આવવાથી તેની અત્યારની તમારા સ્વરૂપે અવસ્થા બની રહી છે ? તે કહો.

એ કહેવાની શરૂઆત શી રીતે કરવી ? તેજ સમજ પડતી નથી. પ્રથમતો મારે એજ પૂછવાનું છે, કે કર્મો કુલ

કેટલા છે ? અને તે દરેકના ચોક્કસ કયા કયા નામો છે? તેજ અમે જાણતા નથી. તેથી સમજ્યા વિના કહેવું બરાબર નહીં ફાવે.

જો કે કર્મો અસંખ્ય કહી શકાય. છતાં તેનું વર્ગીકરણ કરીને તેની અમુક ચોક્કસ સંખ્યા, તથા ચોક્કસ નામો, તથા તેના ચોક્કસ પરીણામો એટલે રસોદય, તેનો ચોક્કસ વખત એટલે સ્થિતિ, તથા તેના પ્રદેશોના જથ્થાનું માપ, વિગેરે ચોક્કસ પ્રમાણમાં ઠરાવેલ છે. પરંતુ તે બધું સ્વરૂપ આગળ ઉપર જ સમજાવીશ. છતાં કર્મોની સંખ્યા, નામો અને તેના ફળ તો અહીં તમને ગણાવી જાઉં, તોજ ઠીક પડશે.

નામ.	ફળ.
૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય	મતિજ્ઞાન નામની જીવની જ્ઞાન શક્તિ ઉપર આવરણ કરે છે.
૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય	શ્રુતજ્ઞાન ,, ,, ,, ,, ,,
૩ અવધિજ્ઞાનાવરણીય	અવધિજ્ઞાન ,, ,, ,, ,, ,,
૪ મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય	મનઃપર્યાયજ્ઞાન ,, ,, ,, ,, ,,
૫ કેવળજ્ઞાનાવરણીય	કેવળજ્ઞાન ,, ,, ,, ,, ,,

આ પાંચ કર્મો જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે. કેમકે તેઓ જ્ઞાન શક્તિ ઉપર આવરણ કરે છે.

આવરણ એટલે ઢાંકવું તે. જ્ઞાન એટલે પદાર્થમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ. તે વાત આગળ આવી ગઇ છે તે જ્ઞાનને ઢાંકનાર કર્મ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

[illegible] પહેલા. [illegible] જ આપણે શીખી [illegible] સુધી જ્ઞાન થઇ શકે

છે, જે જ્ઞાનના જાણવા બહાર જગતની કોઇપણ વસ્તુ ન રહે, તેને કેવળ જ્ઞાન કહે છે.

તમારા આત્મામાં આવીજ કેવળ જ્ઞાનની શક્તિ છે. પણ તે કેવળ જ્ઞાન એક જાતના કર્મોથી ઢંકાયેલું હોય છે. તેનું નામ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આત્માની જ્ઞાન શક્તિ ઢંકાય છે. છતાં ઘણીખરી જ્ઞાન શક્તિ ઉઘાડી પણ રહે છે. જેના બળથી જીવ આખા વિશ્વનું તો જ્ઞાન ન કરી શકે. પણ મનના વિચારો જાણી શકે. અથવા જેટલી રૂપવાળી વસ્તુઓ જગતમાં છે, તે ગમે ત્યાં હોય પણ તેનું જ્ઞાન કરી શકે છે.

તેથી એકનું નામ મનઃપર્યાય જ્ઞાન અને બીજાનું નામ અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. આ બન્ને જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર કર્મના નામો અનુક્રમે મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય અને અવધિજ્ઞાનાવરણીય છે.

આ બન્ને કર્મોથી આત્માની શક્તિ કંઇક જો કે આચ્છાદિત થાય છે. છતાં કંઇક ભાગ ઉઘાડો રહે છે. તે ઉઘાડા રહેલા ભાગથી આપણે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન કરી શકીએ છીએ, અને બહારના વ્યવહારમાં ઇંદ્રિયો દ્વારા પણ જુદું જુદું જ્ઞાન કરી શકીએ છીએ, ને આપણો વ્યવહાર ચાલે છે. તે બન્નેનું નામ અનુક્રમે શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન છે. તે બન્નેને આવરણ કરનાર કર્મોના નામો શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય અને મતિજ્ઞાનાવરણીય છે

ધારો કે-હું ' રાજા ' એવો શબ્દ બોલ્યો, અને તમે કર્ણઇંદ્રિય દ્વારા તમે એ શબ્દ સાંભળ્યો. તે વખતે તમે મનમાં એમ તો નિશ્ચય થાય છે કે-મેં ' રાજા ' શ સાંભળ્યો છે, (પણ ' રામ ' શબ્દ તો સાંભળ્યો નથી. ત્યાં સુધી તમને મતિજ્ઞાન ગણાય. પણ ત્યાર પછી 'રાજ શબ્દ ઉપરથી તમને તરત કોઈ પણ રાજા ધ્યાનમાં આ છે. (પણ કોઇ હાથી કે ઘોડો કે એવો બીજો કોઇ પદાર ધ્યાનમાં નથી આવતો) તે શ્રુતજ્ઞાન થયું.

એવીજ રીતે તમે કદાચ બજારમાં ફરતા હો. તરત કોઇ ગાડીમાં બેસીને છત્ર, ચામર, કે ઘોડેસવાર સહિત કોઇપણ આવતું દેખાય. તે તમારી ચક્ષુઇંદ્રિયથ થયેલું મતિજ્ઞાન છે. (તે વખતે તમે સામે જે આવે છે તેને કંઇ સુંઘતા કે સાંભળતા નથી પણ આંખથી જુઓ છો) જોવાની ક્રિયા સુધી તો મતિજ્ઞાન છે. પણ જ્યારે તમે " ઓહો ! આતો "રાજા" આવે છે." એવો એ આવનારી વસ્તુ માટે શબ્દ જોડો છો. તે શ્રુતજ્ઞાનના બળથી છે. આં જોવાની ક્રિયા તો વહેલી પુરી થાય છે. પણ શ્રુત એટલે શબ્દ અને અર્થના સંબંધનુ જ્ઞાન ન હોય, તો, " આ આવનાર વસ્તુ 'રાજા' કહેવાય છે. અથવા 'રાજા' એટલે બીજું કાંઇ નહીં પણ આવી જાતનીજ વસ્તુ 'રાજા' કહેવાય છે " એ જ્ઞાન આપણને ન થાય. માટે આ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આપણને દર વખતે થયાજ કરે છે.

અને જેમ જેમ આપણા જ્ઞાનને આવરણ કરનારાં કર્મ નાશ પામતા જાય, તેમ તેમ તે દરેક જ્ઞાન ખુલતા

અને છેવટે કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નાશ પામે, ત્યારે પછી કંઈપણ જાણવાનું બાકીજ ન રહે.

ર્મોના નામ	તેનું પરિણામ–ફળ–અસર
ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય	ચક્ષુર્દર્શન નામની શક્તિ ઉપર આવરણ કરે
અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય	અચક્ષુર્દર્શન ,, ,, ,, ,, ,,
અવધિદર્શનાવરણીય	અવધિદર્શન ,, ,, ,, ,, ,,
કેવળદર્શનાવરણીય	કેવળ દર્શન ,, ,, ,, ,, ,,

આ ચાર કર્મો દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. જેમ આપણા આત્મામાં કેવળ જ્ઞાનની શક્તિ છે. તેમજ કેવળ–દર્શનશક્તિ પણ છે, દર્શન એટલે વસ્તુમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન, તે દર્શન.

જેમ કેવળજ્ઞાનને આવરણ છે, તેમજ કેવળદર્શનને પણ આવરણ હોય છે. છતાં પણ કંઇક દર્શનશક્તિ તો બચી રહે છે. તેને અવધિ દર્શન કહે છે. જે રૂપવાળાં પદાર્થોના. (અવધિજ્ઞાનની પહેલાં) સામાન્ય ધર્મને જાણે છે. અવધિદર્શન, અને તેને પણ અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ આચ્છાદન કરે છે. છતાં પણ વળી જે કંઈક ભાગ ઉઘાડો રહે છે તેને ઇંદ્રિય દર્શન કહી શકાય. એટલે ઇંદ્રિયોથી વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણવાની શક્તિ બાકી રહે છે. તેને પણ કેટલેક અંશે ઢાંકે, તે કર્મનું નામ ઇંદ્રિય દર્શનાવરણીય કહી શકાય.

જો કે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આમ કહેવામાં વાંધો ન આવે, પરંતુ શાસ્ત્રમાં ઇંદ્રિય દર્શન અને ઇંદ્રિ[illegible]વરણીય

નામ ન આપતાં ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન તથા ચક્ષુર્દર્શના વરણીય અને અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય નામ રાખ્યા છે. કારણ કે 'દર્શન' શબ્દનો શબ્દાર્થ 'જોવું' થાય છે. (જો કે શાસ્ત્રકારો તેટલોજ અર્થ સમ્મત નથી, કોઈપણ વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણવાની શક્તિનું નામ દર્શન છે. તેમાં આંખથી જે વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન કરવું તે દર્શન છે. અને જગતના સામાન્ય વ્યવહારમાં આંખથી જોવાના અર્થમાં 'દર્શન' શબ્દ પ્રચલિત છે. તેથી એ વ્યવહાર તરફ પણ શાસ્ત્રકારોનું દુર્લક્ષ્ય નથી. તેથી તેના બે નામો જુદાં રાખ્યા છે. આંખ નામની ઇંદ્રિયથી સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શન. અને આંખ શિવાયની બીજી ઇંદ્રિયોથી સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુર્દર્શન અને તે બેના આવરણો જુદા જુદા બતાવ્યા. જો કે અચક્ષુર્દર્શનના બીજી ઇંદ્રિયો રૂપે તેના પેટા ભેદો થઈ શકે, અને તેના આવરણના પણ તેવાજ પેટા ભેદો થઈ શકે, પરંતુ સંક્ષેપની ખાતર તે બધાને એકમાં ગણાવ્યા છે. અને ચક્ષુર્દર્શનનો ભાગ જુદો પાડવાનું કારણ વ્યવહાર સાથે સાથે શાસ્ત્ર સાથે સંગત રાખવા માટે છે નહિંતર ઇંદ્રિયદર્શન અને ઇંદ્રિય દર્શનાવરણીય કહેવાથી ચાલી શકતે

કર્મનું નામ.	તેનું પરિણામ-ફળ-અસર
૧૦ [illegible]	[illegible]
૧૧ [illegible]	[illegible]
૧૨ [illegible]	[illegible]
૧૩ [illegible]	[illegible]

૪ થિણદ્ધી „ „ „ ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં કાંઇક કામો કરી નાખે છતાં ભાન ન રહે. એટલી બધી અત્યન્ત ગાઢ ઉંઘ

આ પાંચ કર્મો પણ દર્શનાવરણીય કહેવાય છે. જો કે પ્રથમના ચાર દર્શનાવરણીય કરતાં આમાં ઘણો ફેર છે. કેમકે પ્રથમના ચાર કર્મો તો જીવની દર્શનશક્તિને સીધી રીતે ઢાંકે છે. છતાં જે કાંઇ શક્તિ બાકી રહી હોય, તેને પણ અમુક મુદત માટે આ નિદ્રાદિક પાંચ કર્મો ઢાંકે છે.

જેમકે- તમને અત્યારે કાંઇક તો ચક્ષુર્દર્શન થાય છે. પણ ઉંઘ આવ્યા પછી કંઇ જોઇ શકો ખરા?

ના.

તેનું કારણ એ છે કે–આ નિદ્રા કર્મને લીધે તમને ઉંઘ આવી ગયેલી હોય છે, એટલે તમે કાંઈ જોઇ શકતા નથી. કોઇ બોલે તે સાંભળી પણ શકતા નથી. પણ તે અમુક મુદત સુધી. વળી પાછા જુઓ છો, સાંભળો છો. વિ.

તેવીજ રીતે નિદ્રાનિદ્રા વિગેરે વધારે ગાઢ રીતે ઉઘાડી શક્તિઓને ઢાંકે છે, અને છેવટે થિણદ્ધિમાં તો જાગતા માણસની માફક કામ કરવા છતાં ઉંઘ રહ્યા કરે. એ ઘણીજ ગાઢ ઉંઘ છે. અર્થાત્ ચક્ષુ દર્શન અને અચક્ષુ દર્શનની જે શક્તિ ખુલ્લી હોય છે તેને એટલી બધી દબાવે છે કે કામ કરવા જેવી જાગ્રત્ પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં આત્મા તેને જોઇ કે જાણી શકતો નથી. તેથી પ્રથમના ચાર દર્શનાવરણીય કરતાં આ પાંચ દર્શનાવરણીય કાંઈક જુદી જાતના છે

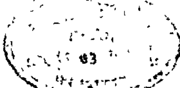
કર્મનું લીસ્ટ	તેનું ફળ-પરિણામ-અસર
૧૫ સાતા વેદનીય	આત્મામાં સુખની લાગણી ફેલાવે
૧૬ અસાતા વેદનીય	” દુખની ” ”

આનું નામ વેદનીય કર્મ છે. આ કર્મ પણ પ્રથમના બન્ને કર્મોની માફક આત્મા ઉપરજ સીધી અસર ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તે પણ જીવવિપાકી છે. જેમ પ્રથમના બે કર્મો આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનશક્તિને ઢાંકે છે, તેમ આ કર્મ પોતામાં રહેલા પરમાનંદને ઘણો ખરો ઢાંકી દે છે. આનંદ મર્યાદિત થઈ ગયા પછી અનુકુળ સામગ્રી અને પ્રતિકુળ સામગ્રીઃ એ બે થી કંઇક સુખ અને કંઇક દુઃખની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. નહીંતર આત્માને કંઇ પ્રતિકુળ કે અનુકુળ એવું છેજ નહીં. તે તો દરેક ક્ષણે આનંદમયજ રહી શકે છે. તેને બદલે આનંદની બાબતમાં તેની સ્થિતિ સંકુચિત કરનાર આ વેદનીય કર્મ છે.

કર્મ	તેનું ફળ-પરિણામ-અસર
૧૭ સમ્યક્ત્વ મોહનીય	(સમ્યગ્) દર્શન શક્તિને સ્હેજ ઢાંકે છે.
૧૮ મિશ્ર મોહનીય	” ” મધ્યમ રીતે ઢાંકે છે
૧૯ મિથ્યાત્વ મોહનીય અથવા (અતિસમ્યક્ત્વ મોહનીય)	” ” બહુજ ઢાંકે છે.

આ કર્મનું નામ દર્શન મોહનીય કર્મ કહેવાય છે.

સમ્યગ્ દર્શન એટલે જ્ઞાન અને વર્તનની પાછળ રહેલું શુદ્ધ દૃષ્ટિબિંદુ. તે અંતરંગ [illegible] સમજાવેલું છે. તે ઉપરથી તે શક્તિને આવરણ કરનારા આ

ની શી શી અસરે થાય તે સમજી શકાય તેમ છે. જો સર્વ કર્મો નજ હોય, તો આત્માની સમ્યગ દર્શન શક્તિ ખર ખુલ્લી રહે. તેને ઢાંકનાર આ કર્મનું નામ સમ્યક્ નાવરણીય કે દર્શન મોહનીય કહેવાય છે. ઓછાવત્તાકે ણાને લીધે તેના અનેક વર્ગો પડે છે. છતાં અતિ, મધ્યમ, ર ઓછામાં ઓછું: એમ ત્રણજ ભાગ પાડીને આપણને રાવેલ છે. ચક્ષુદર્શન વિગેરેમાં જણાવેલ કરતાં આ દર્શન દ્દન જુદી જાતની છે. એ બરાબર ધ્યાન રાખજો.

આ દર્શનશક્તિ વિષે જરા ફરીથી સમજી લઇએ ા ઠીક પડશે.–

જરા આ જગત્ તરફ, જરા આકાશ, અને સામે ક્ષિતિજ પર એક દ્રષ્ટિ ફેંકો. જુઓને કેટલી બધી વસ્તુઓ જરે પડે છે?

અહોહો! કંઇ પાર નથી.

એક બીજાના સંબંધો તો વિચારો. કેવું અટપટું જગત છે?

બહુ વિચિત્ર છે. કોઇ દોડે છે. કુદે છે. નાચે છે. જાય છે. આવે છે. પ્રકાશ થાય છે અંધકાર થાય છે. વાદળા આવે છે. વળી કોઇ પદાર્થો સ્થિર પડ્યા રહે છે. કોઇ હાલે છે. છતાં એક બીજા પદાર્થની એક બીજા ઉપર અસર થાય છે. સામેનું ઝાડ જોઇએ છીએ, તેનો જમીન સાથે સંબંધ, તેના રંગો, તેનાં પાંદડાં, તેના ઉપર ધૂળ, તેના ઉપર પ્રકાશ, તેને પવન હલાવે, વાદળાં આડે આવે

એટલે આચ્છો પ્રકાશ. રાત પડે એટલે અંધારું. તેના [illegible] જંતુઓ–પક્ષિઓ બેસે છે. ને નીચે પશુઓ વિસામો [illegible] કાગડો બેસે ત્યારે ડાળી વધારે હલે છે. કોઈ કાપે છે [illegible] [illegible] થાય છે. વરસાદમાં ઝાડ ખીલી ઉઠે છે. તેના [illegible] [illegible] હોય છે. ટીશીઓ મોટા પાદડાનું રૂપ લે છે. [illegible] [illegible] પડે છે. નવાં બેસે છે. આમ અનેક ઘટનાઓ [illegible] [illegible] ચાલી રહી છે

[illegible] આવી વિચિત્ર ઘટના માત્ર એક ઝાડ [illegible] [illegible] જણાય છે, પણ આખા જગતનો વિચાર કરીએ [illegible] કેવું અદ્ભુત નાટક દેખાય ?

[illegible]!

[illegible], આવી વિચિત્ર ઘટના ચાલી રહે છે. તેનું [illegible] [illegible] કરે છે, તથા તેમાં પોતાના ઉપયોગની પ્ર[illegible] [illegible] કરે છે. પણ જગતના [illegible] [illegible] રીતે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી શી [illegible] [illegible] છે ? [illegible] શક્તિ ત દર્શન શક્તિ [illegible] [illegible] હોય [illegible] [illegible] અને તેને [illegible] [illegible] કરવી [illegible] [illegible]

[illegible]

નુકશાન કર્યો છે માટે હોળી દેવો ? વિગેરે બાબતમાં ઘણી ગુંચવણ ઉભી થાય. એટલે જ્ઞાન શક્તિ અને ચારિત્ર શક્તિમાં યથાર્થતાની નિયામક તરીકેનું કાર્ય આ દર્શન શક્તિનું છે.

આત્મા જો કેવળ સ્વતંત્ર-કર્મના આવરણ વગરનો હોય, તો તેની દર્શન શક્તિ જગતના સંબંધો નક્કી કરવામાં પુરેપુરી યથાર્થ હોય છે, પણ આ દર્શન મોહનીય કર્મ એ શક્તિને અત્યન્ત ઢાંકે છે, ત્યારે જગતના સંબંધો તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જેવા છે તે રીતે ન સમજાતાં આડા અવળા સમજાય છે તે ખોટી સમજણને આત્મા આગ્રહ પૂર્વક વળગી પડે છે, એટલુંજ નહીં પણ આવો તત્ત્વજ્ઞાન દૃષ્ટિથી તદ્દન ખોટો આગ્રહ-તે જ મિથ્યાત્વ.

જે કર્મને લીધે આવી રીતે આત્માને આવી દશામાં આવવું પડે, તે અત્યન્તદર્શનમોહનીય કે મિથ્યાત્વ નામનું મોહનીય કર્મ કહેવાય.

જો ખોટા તરફ મધ્યમ આગ્રહ હોય, તો તે મિશ્ર મોહનીય કર્મને લીધે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જગતના જે જાતના પરસ્પર સબંધો છે, તેને બરાબર નિશ્ચયાત્મક રીતે સમજવા છતાં કોઇ કોઇ વખતે કયાંકયાંક ગુંચવારો ઉભો થાય, કેટલાક નિર્ણયો કરવા માટે બીજા લાયક તત્ત્વદર્શીની મદદ લેવી પડે, તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. જો મોહનીય કર્મ આડે ન આવતું હોય તો, સમ્યક્ત્વ ગુણને લીધે આત્મા બધાં નિર્ણયો પોતાની મેળેજ કોઇની મદદ વિના બરાબર

નક્કી કરી શકે. અર્થાત્ દર્શન મોહનીય કર્મનો એક પ[ણ] ભેદ આવરણ ન કરતો હોય તો બિલકુલ ગુંચવાડા વિ[ના] સત્ય-નિર્ણયાત્મક નિશ્ચય થાય, તે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન.

૨૦ સંજ્વલન લોભ- માત્ર શરીર વિગેરે અત્યન્ત નિકટની વસ્તુએ તરફ મમત્વ જો[ય]

૨૧ " માયા- " " " " " ના બચાવ ખાતર કંઇક કપટ કરવાનું મન થાય.

૨૨ " માન- " " " " " ખાતર કંઇક માન સત્કાર મેળવવાની ઇચ્છા થાય.

૨૩ " ક્રોધ- " " " " " વસ્તુઓને અડચણ કરનાર તરફ અણગમો-ક્રોધ થાય.

આત્મામાં સંયમ શક્તિ કે ચારિત્ર શક્તિ છે. એ વાત પ્રથમ આવી ગઇ છે. જ્યારે તેની પુરેપુરી સંયમ શક્તિ ખુલ્લી હોય, ત્યારે આત્મા એકદમ સ્વસમયજ્ઞ હોય, બાહ્ય ચીજોમાં તેને કશો અભિનિવેશ ન હોય, ત્યારે તે યથાખ્યાત-બરાબર શુદ્ધ-જે રીતે જોઇએ તે રીતે-ચારિત્ર શક્તિ વાળો હોય છે.

તે ગુણને આ કર્મ રોકે છે. તેથી તે ચારિત્ર મોહનીય કહેવાય છે. અને, સ્વચ્છ આત્માની સંયમ શક્તિને-યથાખ્યાત ચારિત્ર શક્તિને-રોકવાનું કામ સંજ્વલનના આ ચાર-લોભ-માયા-માન અને ક્રોધ કર્યા કરે છે તેથી તે દરેકનું નામ-સંજ્વલન લોભ ચારિત્ર મોહનીય અથવા લોભ નામનું સંજ્વલન ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે બીજા ત્રણે છે.

ત્રશક્તિથી આત્મા પોતાનામાંજ લયલીન હોય પોતાના શિવાયની ઈતર ચીજોમાં ગુંચવાઇ જવાનું ા સ્વભાવમાં નથી. તેને તો દૂરજ રાખવાનો– ન કરવાનો આત્માનો ચારિત્રમય સ્વભાવ છે. વલન નામના ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે રતામાં કંઇક ખામી આવે છે, છતાં ઈતર ચીજોનું ન તો રહીજ શકે છે.

ુ જો પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કર્મ હોય તો પ્રત્યાખ્યાનને ાલે આત્માને પોતાના શિવાયની બીજી વસ્તુઓમાં મન્ન થવી શરૂ થાય.

ારે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનું નામ પ્રત્યાખ્યાન– રણીય કર્મ કહેવાય છે, કારણ કે આત્માની નાત્મક–ત્યાગાત્મક ચારિત્ર શક્તિને ઢાંકે છે જેથી સ્તુઓનો તદ્દન ત્યાગ કરવા ન દે, ઉલટું તે તરફ કાવે.

ખ્યાનાવરણીય	લે.ભ–	ખાનપાન એશઆરામ વિગેરે તરફ મમત્ર
,,	માયા–	તે ખાતર કપટ કરવાનું મન
,,	માન–	તે ખાતર સ્વાર મેળવવાની ઇચ્છા
,	ક્રોધ–	ખાન-પાન વિગેરેને નુકશાન કરનાર કે તેમા આડે આવનાર તરફ અણગમો, ક્રોધ વગે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે અત્યન્ત ત્યાગ વૃત્તિ ન જાગે. પરંતુ લાલચવૃત્તિ રહેજ.

છતાં અલ્પ-ઉપયોગી વસ્તુઓની ત્યાગવૃત્તિ તો આ કર્મ હોય તોપણ હોય છે. પરંતુ એટલી યે ત્યાગવૃત્તિને જે કર્મ રોકે-બીલકુલ ત્યાગવૃત્તિજ ન થવા દે, જે વસ્તુઓ પોતાને ઉપયોગી નથી, ઉપયોગમાં આવતી નથી, તેની પણ ત્યાગવૃત્તિ ન થવા દે, તે અત્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કહેવાય. અથવા અપ્રત્યાખ્યાનીય ચારિત્ર મોહનીય કહેવાય. એટલે જરાપણ ત્યાગ ન ઉત્પન્ન થવા દે, એવું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ. અર્થાત્ ઉપયોગી કે નિરૂપયોગી કોઇ પણ બીજા પદાર્થો ઉપર મમત્વમય વૃત્તિજ રખાવે.

૨૮ અપ્રત્યાખ્યાનીય લોભ- પોતાના શિવાયના જીવનમાં ઉપયોગી અને નિરૂપયોગી તમામ પદાર્થ તરફ મમ

૨૯ „ માયા- તે ખાતર કપટ

૩૦ „ માન- „ માન સત્કારની વૃત્તિ વૃત્તિનું નામ અકકડપ કહેવાય

૩૧ „ ક્રોધ તેમાં આડે આવનાર તરફ પુ અણગ

જો કે તેની વૃત્તિ આવી રહે છે, પણ ખરૂ ખો પારખવાની તેની શક્તિ કાયમ રહે છે. ખરૂં ખોટું નિશ્ કરવાની શક્તિ છતાં તે આત્મા તે પ્રમાણે વર્તી શકતો નથ

[illegible]

[illegible]

૨૩	,,	અભિમાન	[illegible]
૨૪	,,	માયા	[illegible]
૨૫	,,	લોભ	[illegible]

આ ચાર કષાયો, ખરું જોતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન રોકવાને લીધે તેનું વર્ણન પણ તેનુંજ કનિષ્ઠ પ્રકારનું હોય છે.

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે-જ્ઞાન વિષયક યથાર્થ નિર્ણયને રોકનાર દર્શનમોહનીય કર્મ છે, અને વર્તન વિષયક સ્વરૂપ યથાર્થતાને પણ રોકનાર આ અનંતાનુબંધી ચારિત્ર મોહનીય છે.

આનું નામ અનંતાનુબંધી હોવાનું કારણ એજ છે કે-આ કર્મની પરંપરા બહુજ લાંબો કાળ એટલે અનંત કાળ સુધી લંબાય છે. તેનો ક્ષય કરી છેડો આવતો નથી. તથા બીજી અનંત અનિષ્ટ પરિસ્થિતિઓને તે ખેંચી લાવે છે.

આ સોળેય કર્મોનું નામ કષાય ચારિત્ર મોહનીય છે. કારણ કે કષ એટલે આત્મા સિવાયની બીજી વસ્તુઓ. તેઓમાં આત્માની ચારિત્ર શક્તિ ગુંચવાઇ જાય છે. માટે

આ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ, એ કષાય કહેવાય છે. કષાય વખતે આત્મા પોતાની સ્થિતિ ભૂલી જાય છે. અને બીજાની પોતાની માની લે છે, માટે તેનું નામ કષાય પાડવામાં આવ્યું છે.

સંજ્વલન વિગેરે ચાર ભેદો અવસ્થા ભેદે પાડવામાં આવેલા ભેદો છે. ક્રોધ વિગેરે ચાર કષાયો જ્યારે ઘણા જોરમાં હોય ત્યારે તે અનંતાનુબંધી કહેવાય, અને ઓછા, તેથી ઓછા અને તદ્દન અલ્પ હોય ત્યારે અત્યન્ત–પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંજ્વલન કહેવાય છે. આમ અવસ્થા ભેદે પાડેલા ભેદો છે.

ઓછા ઓછા અથવા વધારે વધારે એ રીતે તેનો ક્રમ ગોઠવતાં કષાયના અસંખ્ય પગથિયાં થાય છે. અને તેને લીધે ચારિત્ર શક્તિના પણ અસંખ્ય પગથિયાં કહી શકાય. જેમકે—

ચારિત્રમોહનીય કર્મના પગથિયાં		ચારિત્ર શક્તિના પગથિયાં
અનંતાનુબંધી કષાયો	■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ + ■ ■ ■ ■ ■ ■ + +	અલ્પ વર્તનની ઝાંખી
અત્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો	■ ■ ■ ■ ■ + + + ■ ■ ■ ■ + + + +	ખરૂં ખોટું પારખવાની શક્તિ હોય
પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો	■ ■ ■ + + + + + + ■ ■ + + + + + +	દેશ ત્યાગશક્તિ
સંજ્વલન કષાયો	■ + + + + + + + + + + + + + + +	સર્વ ત્યાગશક્તિ છતાં, અલ્પ કષાય
અકષાય [illegible]	યથાખ્યાત ચારિત્ર	પૂરેપૂરી સંયમશક્તિ = ચારિત્રશક્તિ

આમ તેના જે સ્થુલ ચાર ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. તે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી.

આ રચનામાં જો કે દરેક વિભાગમાં બબ્બે પેટા પગથિયાં બતાવ્યા છે. પરંતુ તે દરેકમાં અસંખ્ય–અસંખ્ય પેટા પગથિયાં હોય છે. અને બધા મળીને પણ અસંખ્ય હોય છે. તેનું રીતસર લિસ્ટ આગળ સમજાવીશું.

વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી પાંચ જાતના ચારિત્રવાન માણસો દેખાય છે. ૧ પુર્ણ સ્વરમણતા અવસ્થા ૨ પૂર્ણ સંયમાવસ્થા =ત્યાગાવસ્થા. ૩ અલ્પ સંયમાવસ્થા = અલ્પ ત્યાગાવસ્થા. ૪ અસંયમાવસ્થા. = અત્યાગાવસ્થા. ૫ તદ્દન અવિવેકી અવસ્થા. તેમાંની પ્રથમ અવસ્થા તદ્દન શુદ્ધ છે.

અનંતાનુબંધી વખતે શું બિલકુલ ખરૂં ખોટું પારખવાની શક્તિ ન હોય ?

બિલકુલ ન હોય, તેમ તો નહીંજ. પણ બહુજ સ્હેજ હોય, તેથી તેની ગણના ન કરી શકાય. જો બિલકુલ ન હોય, તો પછી આત્માનું આત્માપણુંજ ન રહે.

૩૬	હાસ્ય	કર્મ	હસવુ આવે
૩૭	શોક	,,	શોક થાય, દિલગીરી થાય
૩૮	રતિ	,,	સુખથી સંતોષવૃત્તિ રહ્યા કરે
૩૯	અરતિ	,,	દુઃખથી અસંતોષ રહ્યા કરે
૪૦	જુગુપ્સા	,,	કંટાળો આવે. દુગચ્છા થાય
૪૧	ભય	,,	બીક લાગે
૪૨	પુવેદ	,,	સ્ત્રીની ઇચ્છા થાય

૪૩ સ્ત્રીવેદ ,, પુરુષની ઇચ્છા થાય
૪૪ નપુંસક વેદ કર્મ બન્નેની ઇચ્છા થાય.

આ કર્મો પણ એક જાતના ચારિત્ર મોહનીયજ છે. ચારિત્રનો ઘણો અંશ કષાય મોહનીયથી આવરણ પામેલો હોવા છતાં ચારિત્ર શક્તિનો કેટલોક ભાગ ખુલ્લો રહે છે. તેને પણ આ ૯ કર્મો આવરે છે. તેથી તેનું નામ નોકષાય એટલે કષાયના સહચર, અથવા અલ્પ કષાય, એવો અર્થ થાય છે.

આ રીતે દર્શન શક્તિને ઢાંકનાર અને ચારિત્ર શક્તિને ઢાંકનાર બન્ને પ્રકારના કર્મ મોહનીય કર્મ કહેવાય છે. તેનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે-પોતાને ઉપયોગના વ્યવસ્થિત નિશ્ચયમાં, અને પોતાના શિવાયના બીજા પદાર્થોમાં, સ્વપરનો ગુંચવાડો ઉત્પન્ન કરે છે, ભુલાવે છે. મુંઝાવે છે. માટે તેનું નામ મોહનીય કર્મ.

આ કર્મ પણ પૂર્વના ત્રણ કર્મની માફક સીધી રીતે આત્મા ઉપરજ અસર કરે છે. માટે **જીવવિપાકી** છે.

પાઠ ૪ થો.

આયુ કર્મ, ગોત્ર કર્મ અને અન્તરાય કર્મ.

ગયા પાઠમાં મુખ્ય ચાર કર્મ વિષે આપણે વિચાર કર્યો તેજ વિષય પાછો આગળ ચલાવીએ ગયા પાઠમાં આપણે સમજી ગયા કે—

૧ આત્મા સંપૂર્ણ જ્ઞાની છતાં જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મને લીધે ઘણી બાબતોથી અજ્ઞાન રહી જાય છે.

આત્મા સંપૂર્ણ દર્શન શક્તિ ધરાવનાર છતાં દર્શનાવરણીય કર્મને લીધે અંધ, બહેરો જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહીં પણ ઘણી વસ્તુઓનું દર્શન કરી શકતો નથી.

આત્મા સંપૂર્ણ સુખમય, આનંદમય છતાં વેદનીય કર્મને લીધે તેને અલ્પ સુખને મહા સુખ માની તેમાંથી આનંદ લેવો પડે છે. અંઘવા વખતે દુઃખ પણ અનુભવવું પડે છે.

૩ આત્મા સંપૂર્ણ રીતે યથાર્થ નિર્ણેતા છતાં ઘણી બાબતોમાં ભુલાવો ખાઇ જાય છે. તે સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મને લીધે બને છે. તેવીજ રીતે આત્મા યથાર્થ ચારિત્રશીળ છતાં ચારિત્રહિન સ્થિતિમાં જણાય છે. અને પોતાના શિવાયની બીજી વસ્તુઓને પોતાની માને છે, અથવા પોતાને અહિતકર, તથા પોતાની સ્થિતિથી ઘણા ફેરફાર વાળી અવસ્થામાં વર્તતો દેખાય છે. તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે. આ રીતે મોહનીય કર્મને લીધે આત્મા પોતાપણુંજ ભૂલી જાય છે.

૪ તેવીજ રીતે આત્મા સંપૂર્ણ રીતે પોતાની એકજ અવસ્થામાં સદાકાળ રહેવાના સ્વભાવ વાળો હોવા છતાં એક કર્મ એવું છે કે જેને લીધે અમુક વખત અહીં તો, વળી અમુક વખત બીજે એમ ફરજીયાત રહેવા જવું પડે છે. બીજે ન જવું હોય તો પણ જવું પડે છે. અને જવાની ઇચ્છા હોય તોપણ જઇ શકાતું નથી.

એ શી રીતે ?

ઘણા સુખી માણસોને મરવાની બિલકુલ ઇચ્છા ન હોતી, છતાં તેને મરવું પડે છે. અર્થાત્ અહીંથી સુખ મું જવું ગમતું નથી, છતાં બિચારાને જવું પડે છે. તેવીજ કોઇ દુઃખી માણસ જે ઘણોજ રીબાતો હોય, તેને જીવનમાં કશો રસ ન રહ્યો હોય છતાં જ્યાં સુધી મુ પુરી ન થાય ત્યાં સુધી તે અહીંથી જઇ શકતો નથી. શકતો નથી. બીચારાને એમને એમ રીબાવું પડે છે.

એનું કારણ શું ?

નું કારણ તો કર્મ જ. બીજું શું ?

કયું કર્મ ?

આ કર્મનું નામ આયુષ્ કર્મ કહેવાય છે.

દરેક પ્રાણીને આયુષ્ કર્મ તો હોયજ છે. જો આ કર્મ નજ હોય તો એક ક્ષણપણ તે અહીં ટકી ન અથવા અનાદિ અનંતકાળસુધી તેને તેજ અવસ્થામાં રહેવું

પશુ પક્ષી. માણસો, જંતુઓ, કીડાઓ વિગેરેને સહુ કોઇને કોઈ આયુષ્ય કર્મ છે. અને તેને લીધેજ એક વર્ષ બે વર્ષ, છ માસ, સો વર્ષ એમ રહી શકે [illegible] જંતુઓ. જણાય છે [illegible] છે ?

કારણ, કે તેઓનું આયુષ્ય પુરૂં થઈ જાય છે એવીજ કેટલાક જંતુઓ તો બે ચાર દિવસમાંજ જન્મીને જાય છે. તેઓનું આયુષ્ય કર્મ તેવું હોય છે.

કેટલાક પ્રાણીઓ તો સો વર્ષ ઉપર પણ જીવે છે. તેઓનું આયુષ્ય કર્મ તેવું હશે.

આ રીતે દરેક પ્રાણીને ઓચ્છું વત્તું આયુષ્ય કર્મ ાજ છે. તેને લીધે તે પ્રાણી થોડો ઘણો વખત તેજ સ્થામાં રહે છે. પછી તેની તે અવસ્થા બંધ પડે છે.

ત્યારે હવે કયા પ્રાણીને વધારેમાં વધારે અને કયા ીને ઓચ્છામાં ઓચ્છું કેટલું આયુષ્ય હોય? તે ારવાનું રહે છે.

તેનું એક લાંબુ લિસ્ટ થાય, દરેક પ્રાણીઓનું ચ્છામાં ઓચ્છું કેટલું અને વધારેમાં વધારે કેટલું આયુષ્ય ા, તેનું બરાબર લિસ્ટ જૈન શાસ્ત્રોમાં મળે છે, પરંતુ તે ાળ ઉપર સમજવું વધારે ઠીક પડશે, તેથી હાલ તો લુંજ સમજી રાખો કે-દરેકને થોડું ઘણું આયુષ્ય હોય અને તે આયુષ્ય, આયુષ્ય કર્મને લીધે જીવને પ્રાપ્ત ા છે. એટલે પ્રત્યેક જીવને પોત પોતાનું આયુષ્ય હોય અને તે પ્રાપ્ત કરાવનારૂં પ્રત્યેકને આયુષ્ય કર્મ પણ ાનુંજ હોય છે.

જો કે આ આયુષ્યનું લિસ્ટ તો ઘણું મોટું થાય. તેને સંક્ષેપથી પ્રાણી વર્ગના મુખ્ય ચાર વિ થી ચાર પ્રકારનું સમજાવવામા આવ્યું છે.

તેમાંના મુખ્ય બે વિભાગો આપણને પરિચિત છે.

૧ મનુષ્ય નામનો પ્રાણી વર્ગ, ૨ જંતુઓ, કીડાઓ પશુઓ, પક્ષિઓ વિગેરે જેમાં સમાવેશ પામે છે. તે તિર્યંચ નામનો પ્રાણી વર્ગઃ આ વર્ગમાં રોકી રાખનારા બે જાતના આયુષ્યો સામાન્યથી કહી શકાય.

મનુષ્યમાં રોકી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ તે મનુષ્ય યુષ્ય કર્મ એવીજ રીતે તિર્યંચ સ્થિતિમાં રોકી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ તે તિર્યંચ આયુષ્ય કર્મ.

કર્મનું નામ.	તેનું ફળ.
૪૫ મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મ	મનુષ્યનું આયુષ્ય જીવને મળે, એટ તેને મનુષ્યની સ્થિતિમાં જઇને અમુક વખત રોકાઇ રહેવું પડે.
૪૬ તિર્યંચ આયુષ્ય કર્મ	તિર્યંચનું આયુષ્ય જીવને મળે, એ તેને તિર્યંચ સ્થિતિમાં જઇને અ વખત ત્યાંજ રોકાઇ રહેવું પડે.

૪૭-૪૮ આ રીતે બીજાં પણ દેવાયુષ્ય અને નારકાયુષ્ય, એ આયુષ્ય કર્મો છે

આ રીતે આયુષ્યકર્મ ચાર પ્રકારના થયા.

મૂળ કર્મ પાંચ અને તેના પેટા ભેદો કુલ ૪૮ સુ આપણે સમજ્યા.

હવે આગળ ચાલીએ.

હવે જે કર્મનો વિચાર જરા વધારે છે, તે અહીં છોડી દેઈ જેનો વિચાર થોડો છે, તેવા બે કર્મોનો વિચાર કરી લઈએ.

જે કર્મનો વિચાર હાલ હું છોડી દેવાનું કહું છું તેનું નામ "નામ કર્મ છે" અને તેના મુખ્ય ભેદો ૧૦૩ છે. જે બે કર્મોનો વિચાર અત્રે કરી લેવાનો વિચાર રાખ્યો છે. તેના નામ "ગોત્ર કર્મ" અને "અંતરાય કર્મ" છે. તેને મુખ્ય ભેદો અનુક્રમે બે અને પાંચ છે

ઠીક છે. આપને અનુકૂળ પડે તેમ સમજાવો.

૬ આત્માનું સ્વરૂપ તો તમે સમજ્યા છો. તે ઉપરથી તો એમજ ઠરે છે કે બધા આત્માઓ દરેક રીતે સરખા છે. કોઈ ઉચ કે નીચ નથી. કોઈ નાનો કે મોટો નથી, કોઈ ઓછો કે અધિક નથી. છતાં આપણે અહીં અમુક જાતિઓ ઉંચી અને અમુક નીચી કહેવાય છે.

જેઓ ઘણી રીતે ઉચ્ચ પરિસ્થિતિ, ઉચ્ચ સંસ્કારો અને ઉચ્ચ જીવનમાંથી પસાર થાય છે. તેઓને ઉચ્ચ વર્ગના કહીએ છીએ, અને કેટલાકને તેથી ઉતરતા માનીએ છીએ. બન્નેની રહેણી-કરણી-રીતભાત તપાસતાં આપણને એ બન્ને પ્રકારનો ભેદ પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. મનુષ્યોમાં તો એમ જણાય છે. પરંતુ પશુ પક્ષિઓ અને કીડાઓમાં પણ તેવું કંઈક જોવામાં આવે છે. જેમકે—

કાગડો અને પોપટ, બાવળ અને આંબો, પતંગીયા અને કરમીયા, હંસ અને બગલો, સારસ અને ગીધ, ઘોડો

અને ગધેડો, હાથી અને ઉંટ, હરણ અને ભૂંડ, વિગેરે વિગેરેમાં સંસ્કારો જુદા જુદા હોય છે, એટલે સારા અને ખોટા એમ બે વર્ગ પડે છે.

આ વર્ગ પડવાનું મૂળ કારણ ગોત્ર કર્મ છે.

આત્મા હમ્મેશ નિર્લેપ છતાં તેની ઉંચ કે નીચ તરીકે ગણના થાય છે, તે આ ગોત્ર કર્મને લીધે. તેથી ગોત્રકર્મના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

૪૯ ઉંચ ગોત્ર કર્મ — જીવ ઉચ્ચ–માનપાત્ર શબ્દોથી બોલાવાય
૫૦ નીચ ગોત્ર કર્મ — જીવ નીચ શબ્દોથી બોલાવાય છે.

દરેક જીવ વસ્તુતઃ સમાન સ્વભાવના છતાં આ ભેદ આ ગોત્ર કર્મને લીધે છે. મનુષ્યોમાં પણ આવા ભેદો અને તે આ કર્મને લીધે છે. નહીં કે મનુષ્યોએ પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પી કાઢેલા છે. આ વાત આ દેશના તેમજ બહારના દેશના અનેક વિદ્વાનો માને છે. આ છતાં અને દુનિયાના વ્યવહારો આ વ્યવસ્થા ઉપર ચાલતા ચલાવાતા હોવા છતાં, તેમાં ઉંચ ગોત્રી અભિમાન કરે, નીચ ગોત્રી મનમાં ખેદ ધારણ કરે, વળી તેમાં બીજાને નિમિત્ત ગણે. તો પોતે પોતાના મોહનીય કર્મને વધારે બળવાન બનાવે છે, અને તેથી તે આત્માને જ ગેરફાયદો કરે છે. કેમકે એવી અયોગ્ય લાગણીઓથી અયોગ્ય કર્મ બંધાય છે. અને અયોગ્ય કર્મ બંધાવાથી આત્માને તેના અયોગ્ય પરિણામો ભોગવવા પડે છે. લાગણી એટલે અધ્યવસાય સ્થાનકો, અને તે [illegible] એ કર્મ બંધનું કારણ છે. આ વાત પહેલાં આપણે જોઈ ગયા છીએ.

હા, જી. બરાબર છે. કર્મને લીધે થયેલી આ પરિ-
સ્થિતિ માટે પરસ્પરને રોષ કઈને અભિમાન કરવું, કે ખેદ
કરવો એ નકામાં છે. બાકી તો ઉપર પ્રમાણે વ્યવહારની
વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય રીતે સમાન ભાવે ચલાવવામાં વાંધો શો ?

૭. વળી આપણે આત્મ સ્વરૂપના પાઠમાં શીખી ગયા
એ કે–

આત્મા ધારે તો જગત્ આખું પોતાના ભોગમાં તેમજ
ઉપભોગમાં લઈ શકે.

તેવીજ રીતે ઇચ્છા થાય, તો બધું જગત્ બીજાને
આપી દેઇ શકે એટલે તેનો સર્વથા ઇચ્છા પૂર્વક પોતે
ત્યાગ કરી શકે.

અને જો ધારે તો તેમાંથી જેટલા ફાયદા મેળવવા
હોય તેટલા મેળવી શકે. તથા જો ધારે તો આખા જગત્‌ને
ઉથલ પાથલ કરી શકે. તેટલી પ્રત્યેક આત્મામાં શક્તિ છે.

અહો ! હો ! આટલું બધું આત્માનું સામર્થ્ય ? શું
આત્માનું ખરેખર એટલું બધું સામર્થ્ય છે. ?

હા.

એવું સામર્થ્ય કોઇ બતાવતું હશે ?

ના. તેવું છેવટનું સામર્થ્ય બતાવવાની કોઇને જરૂર
પડતી નથી. પણ વચ્ચેનું સામર્થ્ય બતાવવાના ઘણા દાખલા
પ્રાચીન કથાઓમાં, અને કોઇ કોઈ વાર હાલના બનતા
બનાવોમાં પણ આપણે જોઈ શકીએ ખરા.

જેમકે–આ ચંપકલાલને જેટલી સુખ સગવડો છે, તેટલી આ શાંતિલાલને નથીજ ને ?

ના. નથીજ.

તેવીજ રીતે જેટલી સુખ સગવડો આપણા શહેરના રાજાને છે, તેટલી ચંપકલાલને પણ ક્યાં છે ?

આ રીતે, સુખ સગવડ અને ભોગ તથા ઉપભોગના સાધનોમાં અનેક ફેરફાર જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ શું ?

દરેક આત્માઓ સરખા છે અને દરેકને જગતની દરેકે દરેક વસ્તુઓનો ભોગ તથા ઉપભોગ કરવાની સત્તા છે. છતાં એક વધારે ભોગ તથા ઉપભોગોનો લાભ લઇ શકે છે, અને બીજો ઓચ્છાનો. તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ આ અંતરાય કર્મ છે. ત્યારે એમ થયું કે–જે ઓચ્છો ભોગ તથા ઉપભોગ ભોગવી શકે છે તેને અંતરાય કર્મ, અને જે વધારે ભોગવી શકે છે, તેને અંતરાય કર્મ નહીં, એમ જ કે ?

ના. એ નિર્ણય બરાબર નથી.

ત્યારે શી રીતે છે ?

બન્નેને અંતરાય કર્મ છે.

શી રીતે ?

જે વધારે ભોગ તથા ઉપભોગ ભોગવે છે. તેને જોકે ભોગોપભોગ વધારે છે, પણ તે કોના કરતાં ? જેને ઓચ્છા છે

ના કરતાં તેને ભોગોપભોગ વધારે છે. પણ તેના આત્માને જગતના સઘળા ભોગો ભોગવવાનો હક્ક છે. તેને બદલે આપણી દૃષ્ટિએ તે જો કે ઘણા ભોગવે છે, છતાં જગતના તમામ ભોગ તથા ઉપભોગની દૃષ્ટિથી તે પણ નાની સંખ્યા છે. અર્થાત્ બાકીના તે નથી ભોગવી શકતો. તેટલા ભોગો તથા ઉપભોગો ભોગવવા ન દેનારૂં અંતરાય કર્મ તેને પણ છે. તેના કરતાં ઓચ્છી સામગ્રી વાળાને અંતરાય કર્મ વધારે છે. એ ખરૂં. પણ એકને અંતરાય કર્મ છે અને બીજાને નથી. એમ ન સમજવું. બન્નેને અંતરાય કર્મ છે, માત્ર ઓછું વત્તું છે.

આપ 'ભોગ અને ઉપભોગ' એ બે શબ્દો વાપરો છો, તેનું કારણ શું?

તેનું કારણ તો ખાસ કંઈ નથી. આપણે અહીં ભોગ અને ઉપભોગની સામગ્રી જુદી ગણાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ કર્મનાયે એવાજ બે ભેદ પાડી બતાવ્યા છે.

એમ ભેદ પ્રભેદની અપેક્ષાએ ભેદ પાડવા હોય તો કાંઇ વાંધો નથી?

ના.

તોપણ શાસ્ત્રકારો સંક્ષેપ ખાતર જુજ ભેદ પાડે છે, છતાં, જરૂર પડે, તો કોઇ વખત શાસ્ત્રીય રીતે ભેદો પાડે છે. અને જરૂર પડે તો દુનિયાના વ્યવહારને અનુસરીને પણ ભેદો પાડે છે અને કોઇ વખતે બન્ને રીતે ભેદો પાડે છે.

એ ગમે તેમ હોય, પણ ભોગ અને ઉપભોગમાં આપણા વ્યવહારમાં કે શાસ્ત્રીય રીતે શો ફેરફાર છે?

જે વસ્તુઓ વારંવાર ભોગવાય, તે ભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય અને જે વસ્તુઓ એકાદ વખત ભોગવ્યા પછી ફરીથી કામમાં ન આવે, તે ઉપભોગ્ય કહેવાય. જેમકે-ફૂલ, અત્તર તેલ વિગેરે. ઉપયોગમાં લીધા પછી એનીએ ચીજો બીજી વખત કામમાં આવતી નથી. તેથી તે ઉપભોગ્ય ગણાય.

શાસ્ત્રકારો તો, બધી ચીજો જીવને ભોગ્ય હોવાથી તેના ભોગોપભોગ ગણે, તો કાંઇ વાંધો નથી. પણ આપણે બન્ને જુદા ગણીએ છીએ, તેથી તેઓએ પણ જુદાજ ગણાવ્યા છે. અને તેથી અંતરાય કર્મનાયે એ બે ભેદ જુદા જુદા ગણાવ્યા છે.

ત્યારે શું એવી રીતે ભેદ પાડવા ધારીએ તો ઘણા ભેદો પાડી શકાય? શું તે રીતે અનેક ભેદો પાડવામાં શાસ્ત્રકારોને વાંધો નથી? જેમકે-હું ફૂલનો ઉપભોગ નહીં કરી શકું, તો મને પુષ્પોપભોગાન્તરાયકર્મ? એવી રીતે અત્તરનો ઉપભોગ ન કરી શકું, તો તેનું નામ વાસો[illegible] જુદા જુદા નામ આપી શકાય

[illegible]

હું આગળ કહી ગયો છું, કે પ્રત્યેક જીવને જગતની સમસ્ત વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ રાખવાનો અધિકાર છે. તેવોજ તે વસ્તુઓનો દાન કરવાનો પણ અધિકાર છે. પરંતુ આપણે તેમ કરી શકતા નથી. ઉલટું અમુક મળે તો ઠીક, અમુક મળે તો ઠીક, એવી આકાંક્ષા કરીએ છીએ. એ બધું દાનાન્તરાય નામના કર્મને લીધે બને છે. જેને દાનાન્તરાય કર્મ થોડું હોય છે. તે અમુક પ્રમાણમાં દાન વધારે આપી શકે છે. અને કેટલાક તો જગતમાં જેટલી વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ સ્થપાયું હોય છે, તે બધાનું દાન આપી શકે છે. છતાં જગતની બાકીની વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ ન સ્થપાવાને કારણે તે વસ્તુઓનું દાન આપી શકતા નથી. તેટલું તેને પણ દાનાન્તરાય કર્મ ખરૂંજ. આ રીતે દુનિયામાં નજર નાંખતા દાનાંતરાય કર્મ વાળા ના અનેક વર્ગો પડી જશે. અને આ રીતે વિચારતાં ઓચ્છું વત્તું દરેક જીવને દાનાન્તરાય કર્મ હોયજ છે.

જગતમાં જેટલી વસ્તુઓ છે, તે દરેક વસ્તુઓને નિમિત્ત તરીકે રાખીને પ્રત્યેક આત્મા પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરી શકવાનો લાભ મેળવવાને હકદાર છે. છતાં લાભાન્તરાય કર્મને લીધે તેવો લાભ ઓચ્છે વત્તે અંશે મેળવી શકનારા મળે છે. પણ સંપૂર્ણ લાભ મેળવવામાં જેટલી ખામી રહે છે, તે આ લાભાન્તરાય કર્મને લીધેજ.

તથા પ્રત્યેક આત્મામાં, જગતને ઉથલ પાથલ કરી નાંખવાની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં તમારાથી એક મણનો પણ આ પત્થર ઉપડવો મુશ્કેલ છે. અને આ કારણ ઠ.ઠે.ર

પાંચ મણની ગુણી ઉપાડીને ચાલી શકે છે. તેના કરતાં પણ બળવાન માણસો આપણે જોયા સાંભળ્યા છે. માટે દરેકમાં ઓચ્છું વત્તું સામર્થ્ય જોઇએ છીએ, છતાં દરેકને વીર્યાન્તરાય કર્મ તો હોયજ છે. કારણ કે આ જગતમાં સમર્થમાં સમર્થ માણસો પણ જગતની ઉત્થલ પાથલ નથી કરી શકતા. તેથી તેને પણ તેટલું વીર્યાન્તરાય કર્મ છેજ.

આ રીતે વિચારતાં–આત્મા પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે, જગતની બધીયે વસ્તુનો ભોગ તથા ઉપભોગ કરે? અથવા ધારે તે પ્રમાણે જગત્‌ની ઉથલપાથલ કરી નાંખે? અથવા જગત્‌માં જેટલી વસ્તુઓ છે, તે બધીને નિમિત્ત બનાવીને પોતાની આત્મરમણતા તાજી રાખી શકે? એ બધું કેમ બનતું હશે? તથા આવી રીતે એક આત્મા સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે બીજાને માટે બાકી રહેજ શું?

પ્રશ્ન બરાબર છે. તેનું સમાધાન સમજવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે–તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિગમ્ય છે. જો કે બધી વસ્તુઓ ભોગ્ય તથા ઉપભોગ્ય હોવા છતાં, એકી સાથે કઈ વસ્તુનો ભોગ તથા ઉપભોગ કરવો? તથા બીજા દરેક જીવોનો પણ તેજ વખતે તેવોજ હક્ક છે. વળી તેના સાક્ષાત સંબંધમાં આવ્યા વિના તેનો ભોગ તથા ઉપભોગ શી રીતે લેઇ શકાય? સાક્ષાત્‌ સંબંધમાં આવવા માટે એકી સાથે દરેકના સંબંધમાં આવવું પણ શી રીતે સંભવિત થાય? આ વિગેરે પરિસ્થિતિને યોગે દૂરથીજ જગત્‌ના ભોગ તથા ઉપભોગથી ઉત્પન્ન થતો શુદ્ધ આનંદ આત્મા દૂરથીજ

લઈ શકે છે. એવીજ રીતે પોતાની આત્મરમણતા સિદ્ધ થાય ત્યારેજ તે સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં કહેવાય છે. પછી તેને તેવા નિમિત્તોની જરૂર પડતી નથી. પહેલેથીજ અનેક નિમિત્તોનો લાભ લેતો લેતો તે ઉંચે ઉંચે ચડતો જાય છે. આત્મા મલિન અવસ્થામાંથી સંપૂર્ણ–યથાર્થ સ્થિતિમાં પહોંચતા જેમ જેમ તે ઉંચે ઉંચે ચડતો જાય છે, તેમ તેમ તેને ઉંચે ચઢાવનાર અનેક નિમિત્તો મળતા જાય છે. અને તે બધા નિમિત્તોને એકઠા કરીએ, તથા તે બધાં નિમિત્તોનો ઉપયોગ કરતા કરતા જે વખત પસાર થાય છે, તે બધું ધ્યાનમાં લઈએ, તો–જગતમાં એવી કોઇ પણ વસ્તુ નથી કે જેનો આત્માએ પોતાના વિકાસમાં કોઇક વખત પણ લાભ ન લીધો હોય, તેમજ જેનું ઇચ્છાપૂર્વક દાન ન આપ્યું હોય, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ જેને માટે ન કર્યો હોય, અને ભોગ તથા ઉપભોગની વસ્તુનો ઉપયોગ પણ ન કર્યો હોય. એવી એક પણ વસ્તુ નહીં મળે. પછી તેને તેમ કરવાની જરૂરજ શી રહે?

જો કે સંપૂર્ણ આત્માને તેવું કાંઈપણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી અને તેથીજ તેવી કોઇપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ તે કરતો નથી–જેના કારણો અને યુક્તિઓ ઉપર સમજાવેલ છે. છતાં તદ્ તદ્યોગ્ય સંપૂર્ણ શક્તિઓ સંપૂર્ણ આત્મામાં પૂર્ણરૂપે ખીલેલી હોય છે. એ બરાબર સમજશો.

આ રીતે અંતરાય કર્મ પણ આત્માની મહાન્ મહાન્ શક્તિઓ, હકો, અને સત્તા વિગેરેને દબાવનારૂં કર્મ છે. માટે તેને ઉગ્ર વિપાકી કહેવામાં વાંધો નથી.

અર્થાત્ તે જીવ વિપાકી જ છે. તેવી રીતે ગોત્રકર્મ પણ જીવ વિપાકીજ છે. કારણ કે તે પણ આત્માની સામ અવસ્થા ઉપર અસર કરી તેને ઉંચ કે નીચ વ્યવહારના ચોગઠામાં ગોઠવે છે.

ત્યારે આયુષ્ય કર્મને જીવ વિપાકી કહેવામાં શી અડચણ છે?

યદ્યપિ દરેક પ્રકૃતિ છેવટે તો જીવ ઉપરજ અસર કરે છે. એ રીતે તેને જીવ વિપાકી કહેવામાં વાંધો નથી પરંતુ તેનું મુખ્ય નિમિત્ત ભવ છે. કારણ કે આયુષ્ય કર્મ મુખ્યપણે મનુષ્ય, તિર્યંચ વિગેરે ભવો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. માટે તેને શાસ્ત્રમાં ભવવિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

અહીં સુધી ૭ મૂળ કર્મ અને તેના ૫૫ પેટા ભેદોનો વિચાર કર્યો. તેમાં ૬ મૂળ કર્મ જીવ વિપાકી છે. અને એક આયુષ્ય કર્મ ભવ વિપાકી છે. પેટા ભેદોમાં-૫૧ જીવ વિપાકી છે, અને ૪ ભવ વિપાકી છે.

પાઠ ૫ મો.

નામ કર્મ.

હવે આ પાઠમાં “ નામ કર્મ ” નો વિચાર કરવાનો છે.

ગયા પાઠોમાં સાત કર્મોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, તે ઉપરથી એમજ સમજાય છે કે-સાત કર્મો, ને તેના ભેદોને લીધે થતી જીવની અવસ્થાઓ અથવા પ્રાપ્ત

થતી પ્રાપ્તી બધી ભાવ રૂપ, નજરે-પદાર્થ રૂપે ન જોઇ શકીએ તેવી જણાય છે. પરંતુ આ કર્મ શરીર, અવયવો, શરીરની અમુક આકૃતિ વિગેરે જોઇ શકાય તેવાં રૂપો આપનારૂં કર્મ છે. આ કર્મના ૧૦૩ પ્રકારો છે. તે બધા અહીં સમજાવવા મુશ્કેલ છે. તેથી પ્રથમ તો જેટલા સમજાવી શકાય તેમ છે, તે સમજાવવાનો યત્ન કરીશ–

એક બાળક જન્મ લે છે, એટલે શું?

તેનો અર્થ એજ કે–કોઇ પણ આત્મા શરીર ધારણ કરીને આ જગત્‌માં બહાર પડે છે.

ત્યારે તેણે શરીર શી રીતે બનાવ્યું હશે? અને શરીર બનાવ્યા પહેલાં તે શી સ્થિતિમાં હશે? એ વિગેરે વિચારવું જોઇએ કે?

ખરેખર, એ ખાસ સમજવા જેવું છે.

સાંભળો, બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળજો.

કોઇ પણ પ્રાણી મરણ પામીને કોઇપણ સ્થળે પાછો ઉત્પન્ન થવાને પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે આપણે આત્માના સ્વરૂપમાં વિચારી ગયા છીએ કે "આત્મા નિત્ય છે. તેનો કદી નાશ થતો નથી. આપણે કહીએ છીએ કે 'અમુક માણસ મરી ગયો.' તેનો અર્થ એ નથી, કે તેનો આત્મા મરી ગયો. પરંતુ તે શરીરમાંથી તેનો આત્મા ચાલ્યો ગયો. અર્થાત્ શરીર અને આત્મા જુદા પડી ગયા." આ રીતે માણસ મરે છે, ત્યારે તેનો આત્મા મરતો નથી. પરંતુ એ શરીરમાંથી

નીકળીને બીજું શરીર ધારણ કરવા ચાલ્યો જાય છે. બીજે જ્યાં તે જાય છે. ત્યાં તેને જે જે સામગ્રી મળવી જોઇએ, તે તમામ સામગ્રી અપાવનારા કર્મો તેની સાથે હોય છે. તે કર્મોના બળથી આત્મા પોતાનું ભાવિ જીવન જીવવાની તૈયારી કરવા માંડે છે.

આ હકીકત ધ્યાનમાં લઇને—એક જીવ એક શરીરમાંથી જુદો પડ્યા પછી તેનું શું શું થતું હશે ? એ પ્રશ્ન થાય છે.

તે છુટો થાય કે–તુરત તેણે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં દાખલ થવું જોઇએ. એવી મુખ્ય પરિસ્થિતિ જગતમાં ચાર છે. તેમાંની બે પરિસ્થિતિ તો આપણા જાણવામાંજ છે. અને તે એક મનુષ્યની અને બીજી તિર્યંચની.

મનુષ્યની પરિસ્થિતિ એટલે મનુષ્ય રૂપે થવું, ઘર બાંધવા, રાજ્ય કરવું, બે પગે ચાલવું અને મનુષ્યને વસવાટ કરવા જેવા પ્રદેશમાં રહેવું, વિગેરે મનુષ્યને લાયક જે પરિસ્થિતિ, તેનું નામ મનુષ્ય ગતિ; અને તેત્રીજ રીતે વાંકા ચાલવું, અવ્યક્ત ભાષા બોલવી, વિગેરે પશુપક્ષી તથા કીડાને છાજતી જે પરિસ્થિતિ, તે તિર્યંચ ગતિ કહેવાય. એવી રીતે બીજી બે ગતિઓ છે, દેવગતિ અને નારકગતિ. એમ ચાર ગતિ થઇ.

આમાંની કોઇ એક ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય કર્મ જીવ બાંધી ચૂક્યો છે.

ધારો કે–તેણે મનુષ્ય ગતિને યોગ્ય કર્મ બાંધ્યું છે. તેથી ત્યાંથી છુટીને તે જીવ મનુષ્ય ગતિ તરફ આવવાને

વાના થાય છે. પરંતુ અહીં પહોંચતાં પહેલાં ત્યાંથી છુટેલા જીવને જ્યાં જવાનું નક્કી થયું છે, ત્યાં લાવી મૂકનાર એક કર્મ તેને વચ્ચે મદદ કરે છે. આ કર્મનું નામ આનુપૂર્વી કર્મ છે. આ આનુપૂર્વી કર્મ મરણ પછી, અને ઉત્પન્ન થતાં પહેલાં વચ્ચે આમ તેમ ભટકતા જીવને પોતાને ઠેકાણે જવામાં મદદ કરે છે. તેથી તે કર્મને ક્ષેત્ર વિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

મરણ પછી નવે સ્થળે ઉત્પન્ન થતા પહેલાં બે ત્રણ, ચાર સમય જેટલો વખત લાગે છે. તેમાં આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પ્રમાણે સીધી અને વક્ર એમ બે જાતની જીવની ગતિ થાય છે. તેમાં અમુક સમયે જીવ વર્ગણાઓનું આકર્ષણ કરે છે. જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થિતિને યોગ્ય આત્મપ્રદેશોની સંસર્ગ-વિસર્ગ ગુણને લીધે નાની કે મોટી આકૃતિ બનાવે છે. વિગેરે કેટલાક બનાવો થાય છે. તે પ્રસંગે સમજાવીશ.

આ આનુપૂર્વી કર્મના પણ ગતિ પ્રમાણે ચાર ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. અને વક્રગતિ વખતે તેનો ઉદય હોય છે. તેમાંની મનુષ્ય આનુપૂર્વી કર્મે જીવને આ માનવ જન્મને યોગ્ય સ્થાન સુધી લાવીને મૂક્યો. એટલે તેનું કામ પુરૂં થયું આ સ્થાન પાસ જીવ આવે કે તુરત મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મ તેને મનુષ્યને યોગ્ય સામગ્રીએ આપવાની શરૂઆત કરે છે. તે કર્મ ત્યાં સુધી પોતાનું કામ બજાવશે. કે જ્યાં સુધી એ જીવ મનુષ્ય પણે રહેશે

આ રીતે ગતિ નામ કર્મ, જીવને મનુષ્યવિગેરેને યોગ્ય સામગ્રીઓ સાથે જોડી દે છે. તેથી તેને જીવવિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

જે ક્ષણથી મનુષ્યગતિને યોગ્ય સામગ્રી મળવાની શરૂઆત થાય છે, તેજ સમયથી મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ તેને મનુષ્યપણામાં સ્થિર રાખવાની મદદ કરે છે. એવું આયુષ્ય કર્મ તેણે અહીં ઉત્પન્ન થતા પહેલાં બાંધ્યું છે. જો મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મની જરા પણ મદદ ન હોય, તો જીવ મનુષ્યને યોગ્ય પરિસ્થિતિમાં એક ક્ષણ પણ ન રહી શકે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારના વખતનો નિયમ કરનાર કર્મની જરૂર પડે જ છે.

૧ મનુષ્યને યોગ્ય પરિસ્થિતિ પામવા માટે જીવે મનુષ્ય રૂપે થવુંજ જોઇએ. ૨ એ થતાં પહેલાં પ્રથમ, મનુષ્ય પણે ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન સુધી તેને આનુપુર્વી કર્મે લાવી મૂક્યો. ૩ તુરત પ્રથમ ક્ષણથીજ તેને–મનુષ્યનું આયુષ્ય આયુષ્ય–(મનુષ્યાયુષ્ય) કર્મે આપવું શરૂ કર્યું.

મનુષ્ય ગતિ કર્મે–તેને મનુષ્યને યોગ્ય બધી સામગ્રી પુરી પાડવા માંડી. મનુષ્યને યોગ્ય સામગ્રીમાં, મનુષ્યને યોગ્ય શરીર, તે પ્રથમ ધારણ કરવું જોઇએ. માટે પ્રથમ ક્ષણથીજ મનુષ્ય–શરીર બનાવવા માટે, મનુષ્યના શરીર યોગ્ય પરમાણુઓ (વર્ગણાઓ) મેળવવાનો હક્ક જીવ શરીર નામ કર્મ આપે છે.

અત્રે યાદ રાખવાનું કે-મનુષ્યને યોગ્ય મુખ્ય પણે ઔદારિક શરીર છે. માટે તે શરીર બનાવવા માટે જીવે પૂર્વે બાંધેલું ઔદારિક શરીર નામ કર્મ-ઔદારિક શરીર પણે ગ્રહણ યોગ્ય જે બીજી વર્ગણા છે-તેમાંથી પોતાના કર્મ પ્રમાણે વર્ગણા મેળવવાનો હક્ક આપે છે. જ્યાં સુધી એ મનુષ્ય પણે રહેશે, ત્યાં સુધી આ હક્ક તેને ચાલુ રહેશે. આ કર્મને લીધે પ્રથમ સમયથીજ તેણે તે વર્ગણાઓ લેવા માંડી.

આ વર્ગણાઓમાં અનંત પરમાણુઓનો જથ્થો હોય છે, તે આપણે પહેલા ભાગમાં શીખી ગયાં છીએ. એ જથ્થો એમને એમ રેતીના લાડુ જેવો ભર ભર ભૂકા જેવો નથી હોતો. જો તેમ હોય તો તેવા જથ્થાનું બનેલું શરીર ભર ભર ભૂકા જેવું થઇ જાય. માટે, વર્ગણાની અંદરના સ્કંધોના પરમાણુઓ, સ્નેહ-ચિકાશ અને લુખાશ વિગેરે જે પ્રમાણમાં હોવા જોઇએ તે પ્રમાણમાં તેમાં હોવાને લીધે પરસ્પર ચોંટી જાય છે-સંઘાતિત થાય છે. આમ પરમાણુઓ પરસ્પર ચોંટી જઇને સંઘાતિત થયેલા સ્કંધો જ જીવ પોતાના શરીરના ઉપયોગમાં લે છે. આવો સંઘાત કરી આપનારૂં એક નામ કર્મ જીવે પૂર્વે મેળવેલું હોય છે. તેથી તે સંઘાતન નામ કર્મ. સંઘાતન નામ કર્મ જીવને વર્ગણાના સંઘાત પામેલા સ્કંધો અપાવે છે.

આ રીતે સંઘાત પામેલી ઔદારિક વર્ગણા-સંઘાતન નામ કર્મ અને શરીર નામ કર્મના બળથી જીવે પ્રથમ ક્ષણે લીધી.

આનું નામ આહાર કહેવાય. આવો આહાર-આ વર્ગણા મળવા રૂપ આહાર-જ્યાં સુધી મનુષ્યનું શરીર કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી તેને મળ્યા કરશે. આ રીતે પ્રથમ ક્ષણે મળેલી વર્ગણાનુંજ શરીર જીવ બનાવવા લાગે છે. એટલે કે-એ સંઘાત પામેલી વર્ગણાઓ પરસ્પર ચોંટવા માંડે છે. તેને પરસ્પર બરાબર ચોંટાડનાર કર્મ પણ જીવની મદદમાં છે. તેને **બંધન નામ કર્મ** કહે છે. જો આ બંધન નામ કર્મ ન હોય તો સંઘાત વાળી વર્ગણાના સ્કંધો છતાં પરસ્પર સ્કંધો એક રચના રૂપે મળી ગયેલા ન રહે. જેમ ઘર બાંધવામાં ઇંટોના રજકણો અંદરો અંદર સંઘાતિત છે, પણ એમને એમ ઇંટ ઉપર ઇંટો ગોઠવીએ તો મકાન મજબૂત ન થાય, તેને ચુના કે માટીથી પરસ્પર ચોડવા પડે છે. તેમ આ બંધન નામ કર્મ વર્ગણાના સ્કંધ રૂપી ઇંટોને પરસ્પર ચોડીને એક રૂપે કરે છે.

આ રીતે પહેલીજ ક્ષણે બીજા પણ નીચે પ્રમાણે અનેક કર્મો જીવને પોત પોતાની મદદ પહોંચાડવા માંડે છે.

૧ સૌથી પહેલી મદદ તો આનુપૂર્વીએ કરીજ. (મનુષ્ય આનુપૂર્વી નામ કર્મ).

પછી—

૨ ગતિ નામ કર્મ. (મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મ).

૩ જાતિ નામ કર્મ. (પંચેંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ)

૪ શરીર નામ કર્મ. (૧ ઔદારિક શરીર નામ કર્મ

૨ કાર્મણ શરીર નામ કર્મ તથા ૩ તૈજસ શરીર નામ કર્મ).

૫ અંગોપાંગ નામ કર્મ. (ઔદારિક અંગોપાંગ નામ કર્મ)

૬ સંઘાતન નામ કર્મ (૧ ઔદારિક સંઘાતન નામ કર્મ ૨ કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ, તથા ૩ તૈજસ સંઘાતન નામ કર્મ).

૭ બંધન નામ કર્મ. (૧ ઔદારિક ઔદારિક બંધન નામ કર્મ ૨ ઔદારિક તૈજસ બંધન નામ કર્મ ૩ ઔદારિક કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૪ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૫ તૈજસ તૈજસ બંધન નામ કર્મ ૬ કાર્મણ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૭ તૈજસ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ).

૮ સંસ્થાન નામ કર્મ. (હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ).

૯ સંહનન નામ કર્મ. (છેવટું સંહનન નામ કર્મ).

૧૦ વિહાયોગતિ નામ કર્મ. (પુણ્યવાન જીવ હોવાને લીધે શુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ, અને અપુણ્યવાન હોય તો અશુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ.

૧૧ વર્ણનામ કર્મ (શ્વેતાદિવર્ણ નામ કર્મ) પુણ્યવાન હોવાથી

૧૨ ગંધનામ કર્મ (સુરભિ ગંધાદિનામ કર્મ) ,,

૧૩ રસનામ કર્મ (મધુરાદિ રસનામ કર્મ) ,,

૧૪ સ્પર્શનામ કર્મ (મૃદુ વિગેરે સ્પર્શનામ કર્મ) .

૧૫ નિર્માણ નામ કર્મ.
૧૬ અગુરુ લઘુ નામ કર્મ.
૧૭ પરાઘાત નામ કર્મ.
૧૮ શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મ.
૧૯ ત્રસ નામ કર્મ.
૨૦ બાદર નામ કર્મ.
૨૧ પ્રત્યેક નામ કર્મ.
૨૨ પર્યાપ્તિ નામ કર્મ.
(આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા, મન, પર્યાપ્તિ નામ કર્મો).

૨૩ સ્થિર નામ કર્મ.
૨૪ અસ્થિર નામ કર્મ
૨૫ શુભ નામ કર્મ.
૨૬ અશુભ નામ કર્મ
૨૭ સુભગ નામ કર્મ.
૨૮ સુસ્વર નામ કર્મ.
૨૯ યશ નામ કર્મ.
૩૦ આદેય નામ કર્મ

ઓચ્છામાં ઓચ્છા આ ત્રીશ કર્મો સામાન્ય પુણ્યવાન લાયક જીવને મનુષ્ય પણે થતી વખતે પહેલે સમયેથી પોતાની મદદ આપવી શરૂ કરે છે. પરંતુ જો પુણ્યવાન મનુષ્ય ન હોય તો, અશુભ વિહાયો ગતિ, લીલો, કાળો અશુભ વર્ણ નામ કર્મ, દુરભિગંધ નામ કર્મ, કડવો, તીખો વર્ણ નામ કર્મ, ખડબચડો, ભારે, ઠંડો કે લુખો સ્પર્શ નામ કર્મ; ઉપઘાત નામ કર્મ, દુર્ભગ નામ કર્મ, દુસ્વર નામ કર્મ, અપયશ નામ કર્મ, અનાદેય નામ કર્મ, વિગેરે ૭ અશુભ નામ (કર્મો) તે તે શુભ કર્મોને બદલે પોતાની મદદ આપે છે.

પરંતુ જો તે પુણ્યવાન પુરૂષ મહાજ્ઞાની થવાનો હોય, જેને શાસ્ત્રમાં ચૌદ પૂર્વધર કહે છે; તો તેને આહારક શરીર નામ કર્મ મદદ કરે છે. આહારક અંગે પાંચ નામ કર્મ તે વખતે આહારક અંગોપાંગ પણ અપાવે છે.

તેવીજ રીતે કોઇ મહા પ્રભાવશાળી પુરુષ થવાના હોય તો વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ તેને વૈક્રિય શરીર અપાવે છે. તે સાથેજ વૈક્રિય શરીર અંગોપાંગ નામ કર્મ વૈક્રિય અંગોપાંગો અપાવે છે. પણ આ બન્ને કર્મો અને આહારકના બન્ને કર્મો ઉત્પત્તિ વખતે મદદ નથી કરતાં.

વળી કોઇ મહાપુરુષ તિર્થંકર ભગવાન્ થવાના હોય તો તેને જીન નામ કર્મ ઉત્પત્તિ ક્ષણથીજ, તેનો પ્રભાવ જગતમાં પડે તેવી અસર ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે. અને સંહનનમાં વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ મદદ કરીને સર્વોત્તમ મજબૂતી વાળું શરીર બનાવરાવે છે. આકૃતિમાં સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામ કર્મ મદદ કરીને સર્વોત્તમ આકૃતિ વાળું શરીર બનાવે છે. જો કોઇ મહા તપસ્વી મુનિ થવાના હોય તો તેના શરીરને, ઉદ્યોત નામ કર્મ મદદ આપીને શીતળ-પ્રકાશમય બનાવે છે. જેવો પ્રકાશ ચંદ્રનો છે, તેવો પ્રકાશ તે મહાત્માના શરીરનો કેટલેક અંશે હોય છે.

આ રીતે મનુષ્યોમાં ઉપર ગણાવેલા ત્રીશ નામ કર્મો શિવાય બીજા નીચે પ્રમાણે યોગ્યતા પ્રમાણે નામ કર્મો વધારે હોય છે. તે ઉપર ગણાવ્યા છે. તેનું લિસ્ટ—

૨ વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ, તથા આહારક શરીર નામ કર્મ.

૨ વૈક્રિય શરીર અંગોપાંગ નામ કર્મ, તથા આહારક

મારો પણ એજ વિચાર છે. પણ વચ્ચે આ પ્રમાણે હકીકત સમજાવ્યા વિના એ હકીકત સમજાવવી મનેજ ભારે પડતી હતી. એટલે હવે તે સમજાવું છું.

મનુષ્ય આનુપુર્વી નામ કર્મના ઉદયથી જીવ ઉત્પત્તિ સ્થાને આવી પહોંચ્યો, કે તરત મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મે આયુષ્ય આપ્યું. મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મે મનુષ્ય યોગ્ય ગતિ પરિસ્થિતિ આપી. ઔદારિક શરીર નામ કર્મે ઔદારિક વર્ગણા લેવાનો હક્ક કરી આપ્યો. આહાર પર્યાપ્તિ નામ કર્મે તે વર્ગણા ખેંચી. ખેંચેલી તે વર્ગણાના પરમાણુઓ પરસ્પર સંઘાતન નામ કર્મથી સંઘાતિત થયા. અને બંધન નામ કર્મે પરસ્પર સ્કંધોને મેળવ્યા. ત્યાં સુધી વાત આવી છે. જ્યારે આ બધી ક્રિયા ચાલે છે, ત્યારેજ આહાર પર્યાપ્તિ નામ કર્મ ઉદયમાં આવીને તે ગ્રહણ (આહાર કરેલી) કરેલી વર્ગણાને આહાર યોગ્ય બનાવી તેનો રસ કરી ૭ વિભાગમાં વ્હેંચી નાંખે છે. અને તે ૭ વિભાગોમાં ૭ જાતની જીવન ક્રિયા ચલાવવા માટેની ૬ શક્તિ ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે.

પહેલા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે કે- ભવિષ્યમાં આહારને યોગ્ય જેટલી વર્ગણાઓ આવે તેને બરાબર આહાર રૂપે બનાવી તેનો રસ બનાવે.

બીજા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે કે—આહાર રૂપથી શરીરને યોગ્ય બનેલા રસમાંથી શરીર બનાવવા માંડે.

શરીર બનતી વખતે—અંગોપાંગ નામ કર્મ અંગ અને ઉપાંગ પણે શરીર રૂપે બનેલ ભાગના અંગોપાંગો બનાવવા માંડે, તેજ વખતે નિર્માણ નામ કર્મ તે અંગોના રચનાનો અને એકંદર શરીરની બધી રચનાનો ચિતાર હોંશીયાર સુતારની માફક વ્યવસ્થિત નક્કી કરી આપ્યુંજ હોય, તેજ વખતે સંહનન નામ કર્મ, અને સંસ્થાન નામ કર્મ શરીરની મજબુતી તથા શરીરની આકૃતિ રચવા માંડે છે. તેજ વખતે વર્ણ નામ કર્મ શરીરનો રંગ, ગંધ નામ કર્મ ગંધ, રસ નામ કર્મ સ્વાદ અને સ્પર્શ નામ કર્મ કોઇ પણ જાતનો સ્પર્શ ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે.

અગુરૂલઘુ નામ કર્મ શરીર લોઢા જેવું ભારે ન થાય તેમજ રૂ જેવું હલકું ન થાય, અર્થાત્ અગુરૂ લઘુ પર્યાય વાળી તે શરીરની રચના કરવા માંડે છે.

પર્યાપ્તિના ત્રીજા ભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે, અંગોપાંગ નામ કર્મ અને નિર્માણ નામ કર્મના બળથી નક્કી થયેલા અવયવોમાં ઇંદ્રિયના અવયવોને બરાબર રચી શકે, આવી શક્તિ તે ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ કહેવાય. ભવિષ્યમાં પણ જ્યારે જ્યારે આ રીતે ઇંદ્રિયને યોગ્ય પુદ્‌ગલોનો ભાગ મળે, તેને બરાબર ઇંદ્રિય પણે બનાવી દેવાનું કામ કરવાની શક્તિ આ ત્રીજા વિભાગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ વખતે જાતિ નામ કર્મ તો પોતાનું કામ શરૂ કરી ચૂકયુંજ હોય છે તેથી જે જાતનું જાતિ નામ કર્મ હોય, તે પ્રમાણે લગભગ ઇંદ્રિયોના અવયવો રચીને એ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પોતાની ફરજ બજાવે છે.

આ વખતેજ શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મ જીવમાં નિયમિત રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની શક્તિ આપે છે. પરંતુ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કામ ત્યારેજ શરૂ થાય છે કે શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પોતાના ૪ થા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરીને, શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાના કામમાં આવે એવી બનાવી શકે. આ રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસને લાયક વર્ગણાનો પરિણામ થઈ ગયા પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મની મદદથી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવો મૂકવો શરૂ થાય છે.

આજ વખતે શરીરની રચના સુક્ષ્મ ન થતાં બાદર નામ કર્મની મદદથી જોઈ શકાય તેવી સ્થૂળ રચના થાય છે. અને ત્રસ નામ કર્મની મદદથી શરીર ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરી શકે તેવી રચનાવાળું થાય છે. અને જે શરીર ઉત્પન્ન થયું તેના ઉપર તેજ જીવની માલિકી, બીજો જીવ તેને પોતાનું કરીને રહીજ ન શકે તેવી વ્યવસ્થા પ્રત્યેક નામ કર્મ કરી આપે છે.

આ રીતે શરીર તૈયાર થતી વખતે દાંત, છાતી વિગેરે જે જે અવયવો સ્થિર હોવા જોઇએ તે સ્થિર બનાવી આપવાનું કામ સ્થિર નામ કર્મ કરે છે.

અને જે જે હાથ, આંગળાં વિગેરે અવયવોને અસ્થિર-હાલતાં ચાલતાં વાળ્યા વળી શકે તેવા બનાવવાનું કામ અસ્થિર નામ કર્મ કરે છે. તે ન હોય તો આખું શરીર અને અવયવો બધા અકકડજ રહે. અને સ્થિર નામ કર્મ ન હોય તો બધા આખો દિવસ આડા અવળા થયા કરે.

શરીરનો ઉપરનો ભાગ માન આપવાલાયક અપ્રીતિ ન ઉપજાવે તેવો શુભ રાખવાનું કામ શુભ નામ કર્મ કરે છે. અને ટેઠ નીચેનો ભાગ કે જે કોઈને અડકે છે કે સામા માણસને અપ્રિય લાગે છે, તથા ઘણું ભાગે તે અશુચિનું સ્થાન છે, અથવા જમીન સાથે વધારે સંબંધમાં આવતું હોવાથી જમીનનું અપવિત્ર વાતાવરણ વિગેરે તેને વધારે અસર કરતું હોવાથી અપ્રિય લાગે છે. આ પરિસ્થિતિમાં શરીરના એ ભાગને ઉત્પન્ન કરનાર અશુભ નામ કર્મ છે.

નામ ઘણાં કર્મો શરીર તેમજ ઇંદ્રિયો બનાવવામાં તથા બીજી અનેક સામગ્રીઓ અપાવવામાં મદદગાર થાય છે.

પર્યાપ્તિનાં પાંચમા ભાગમાં પર્યાપ્તિ નામ કર્મ એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, કે-જે શક્તિને બળે ભાષા વર્ગણાના રૂપી ગ્રહણ થાય છે, ને ભાષા પણે બને છે. પછી વાગ્યોગ નામના આત્મિક-શારીરિક બળથી બોલવાનું થાય છે.

એવીજ રીતે છઠ્ઠા ભાગમાં પર્યાપ્તિ કર્મ એવી શક્તિ પ્રેરે છે, કે-તે ભાગ, મન વર્ગણાના રૂપો ખેંચે, ખેંચીને વિચાર કરવાના કામમાં આવી શકે તેવા બનાવે, એવી શક્તિ વાળો ઉત્પન્ન થાય. વિચારમાં ઉપયોગ કરી શકાય એવા બન્યા પછી મન નિમિત્તક પ્રવર્તતો યોગ-આત્મિક-શારીરિક બળની મદદથી વિચાર પ્રવર્તે છે.

આ રીતે પર્યાપ્તિ નામ કર્મ આ છ કારખાનાઓ રચી મૂકે છે. એમાં એ પ્રમાણે છ ચીજ કામને માટે બનાવી [illegible] કરે છે, જેથી છ જાતની જીવનક્રિયા [illegible] કરે છે

આપણા શરીરમાં ૭ જાતની જીવનક્રિયા થાય છે
શરીરમાં લોહી ફરે છે લોહી હૃદયમાં થઇને આખ
શરીરમાં વહે છે. તેમાં મેદ, ચરબી, માંસ, હાડકાં, વી
વિગેરે શરીરના તત્ત્વો બને છે. દિવસે દિવસે, અરે સમ
સમયે નવો નવો આહાર આવતો જાય છે, અને શરીર
જીવનક્રિયા ચાલ્યા કરે છે.

ઇંદ્રિયો પોતાના જ્ઞાન તંતુઓની મદદથી જીવનક્રિયા
ચલાવે છે. અને જ્ઞાન તંતુઓમાં જોકે-જ્ઞાન ગુણની
મદદ છે. પરંતુ જ્ઞાન ગુણ પણ ઇંદ્રિયોની મદદ વિના નથી
પ્રવર્તી શકતો. પરંતુ ઇંદ્રિયોના અંદરના અને બહારના
અવયવો તેમાં સંપૂર્ણ મદદ કરે છે.

તેજ રીતે શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મનની પણ જીવન
ક્રિયાઓ શરીરમાં ચાલ્યા કરે છે.

એ છએ જાતની જીવનક્રિયાઓ શરીરમાં નિરંત
ચાલ્યા કરે છે. તેમાં ૭ પર્યાપ્તિઓની મદદ છે. અ
પર્યાપ્તિ નામ કર્મ જીવને તે ૭ પર્યાપ્તિઓ પુરી પાડે છે

જન્મ થયા પછી પણ, કેટલાક માણસો યશ
હોય છે તેનું કારણ યશ નામ કર્મ છે. કેટલાક માણસો
કોઇ હુકમ ઉથાપી શકતું નથી, તેનું કારણ આદેય ન
કર્મ છે. કેટલાકનો પ્રતાપજ એવો પડે છે કે બળ
માણસ પણ તેનાથી ડઘાઇ જાય છે, એ પરાઘાત ન
કર્મનો પ્રભાવ છે. કેટલાક માણસો વ્હાલા લાગે છે,
તેને પ્રિય થઈ પડે છે. એ સુભગ નામ કર્મનો પ્રભાવ

રહાકનો સ્વર ઘણોજ મધુર હોય છે, સ્વરમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરનાર સુસ્વર નામ કર્મ છે.

આ રીતે ઉત્પન્ન થવાના ક્ષણથી માંડીને ઓચ્છામાં ઓચ્છા કેટલા કર્મો એક સામાન્ય મનુષ્યના જીવનમાં મદદ કરે છે? તે કેટલેક અંશે સમજાવવામાં આવ્યું છે. હવે એક વાત એ રહે છે કે—આપણા શરીરમાં જે ગરમી જણાય છે. તે તૈજસ શરીરને લીધે છે. એવું તૈજસ શરીર જીવને તૈજસ શરીર નામ કર્મ, તૈજસ સંઘાતન, તૈજસ તૈજસ બંધન કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેની પણ રચનામાં શરીર પર્યાપ્તિ મદદગાર તો ખરીજ. તેવીજ રીતે જીવ દરેક ક્ષણે આઠ કર્મો સહિત હોય છે તે કર્મોના સમુહાત્મક જે કાર્મણ શરીર, તે પણ સદા કાળ જીવની સાથેજ હોય છે. તેમાં કાર્મણ શરીર નામ કર્મ મદદગાર છે. તેની રચનામાં કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ, કાર્મણ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ તથા શરીર પર્યાપ્તિ વિગેરે મદદગાર છે.

અને શરીરો બન્યા પછી તેની હીલચાલમાં કાય યોગ નામનું આત્મબળ મદદ કરે છે.

આ કાર્મણ અને તૈજસ બન્ને શરીરો જીવને સદાકાળ સાથેજ હોય છે. અર્થાત્ જ્યારે મરણ વખતે એક શરીર છોડયું અને બીજું શરીર બનાવવાને ઉત્પત્તિના પ્રદેશ સુધી જીવ પહોંચે છે. તેટલા વચલા વખતમાં પણ એ બન્ને શરીરો તો સાથેજ હોય છે. આ રીતે નામ કર્મની કેટલીક પ્રકૃતિઓ તમારા સમજવામાં આવી ગઈ હશે.

કુલ ૮૯ નામ કર્મો ગણાવ્યા. બાકી ૧૪ રહે તે પણ અહીં ગણાવી દેવા ઠીક પડશે.

૧ તિર્યંચ ગતિ નામ કર્મ.
૨ તિર્યંચ આનુપૂર્વી નામ કર્મ.
૩ ચાર ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૪ ત્રણ ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૫ બે ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૬ એક ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૭ સ્થાવર નામ કર્મ.
૮ સૂક્ષ્મ નામ કર્મ.
૯ સાધારણ નામ કર્મ.
૧૦ આતાપ નામ કર્મ.
૧૧ દેવ ગતિ નામ કર્મ.
૧૨ દેવ આનુપૂર્વી નામ કર્મ.
૧૩ નારક ગતિ નામ કર્મ.
૧૪ નારક આનુપૂર્વી નામ કર્મ.

કુલ ૧૦૩ એકસો ત્રણ નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ સમજાવી.

આ રીતે કુલ મૂળ આઠ કર્મ અને તેની ૧૫૮ પેટા પ્રકૃતિઓ સમજાવી.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

કર્મ પ્રકૃતિ નિરૂપણ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૨ દર્શનાવરણીય કર્મ ૩ વેદનીય કર્મ ૪ મોહનીય કર્મ. ૫ આયુષ્ય કર્મ.

કર્મ પ્રકૃતિઓ વિષે ઘણું સમજ્યા, પરંતુ જાણે બધું અવ્યવસ્થિત સમજ્યા હોઇએ, તેમ લાગે છે. તેથી કાંઇક વ્યવસ્થિત સમજાવો તો સારૂં.

હા. મને પણ એમજ લાગ્યું છે. તમારી માંગણી બરાબર છે. તમારે ૧૫૮ નામ બરાબર મોઢે કરી નાંખવા જોઇએ અને એકેકના શબ્દ ઉપરથી સમજાય તેટલો ભાવાર્થ ધ્યાનમાં રાખવો. અને બાકીનો વારંવારના મનનથી યાદ રાખવો. આ ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ આગળ હવે દરેક વખતે ઘણુંજ ઉપયોગમાં આવવાની છે. માટે તેને યાદ રાખવામાં અને સમજવામાં કચાશ રાખશો નહી.

આપે અમને બહુ સારી ભલામણ કરી ચેતવ્યા, તે ઠીકજ થયું.

સાંભળો ત્યારે-	આત્માની-
૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	-જ્ઞાનશક્તિ હણે છે.
૨ દર્શનાવરણીય કર્મ	-દર્શન શક્તિ હણે છે.
૩ વેદનીય કર્મ	-અનંત આનંદ હણી સુખ [illegible] ઉત્પન્ન કરે છે.

१ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

જ્ઞાન-વસ્તુના વિશેષ સ્વભાવોને જાણવાની જીવની એક પ્રકારની શક્તિ.

તેને ઢાંકનાર કર્મ, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ. તેના પાંચ પ્રકાર છે.

૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય. ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય. ૩ અવધિ-જ્ઞાનાવરણીય. ૪ મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય. ૫ કેવળજ્ઞાનાવરણીય.

મતિજ્ઞાન-પાંચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મનથી વિષય મર્યાદામાં આવતા પદાર્થોના વિશેષ ધર્મનું જ્ઞાન કરવાની શક્તિ.

શ્રુતજ્ઞાન-કાન સિવાયની ઇન્દ્રિય તથા મનથી મતિ જ્ઞાનમાં જાણવામાં આવેલા પદાર્થના શબ્દનું ભાન, અને કાનથી સાંભળેલા શબ્દથી થયેલા મતિ જ્ઞાનથી તે શબ્દના અર્થનું ભાન થવું તે.

અવધિજ્ઞાન-ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના સાક્ષાત્ આત્મિક શક્તિથી તમામ રૂપવાળાં પદાર્થો-પુદ્ગલ દ્રવ્યો જાણવાની શક્તિ.

મનઃપર્યાયજ્ઞાન-અમુક સ્થળમાં રહેલા અમુક જાતના પ્રાણીઓના મનના વિચારો જાણવાનું જ્ઞાન.

કેવળજ્ઞાન-સર્વ જાણવાની શક્તિ.

૧ ૧ કેવળજ્ઞાનાવરણીય-કેવળ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૨ ૨ **મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય**-(કેવળ જ્ઞાનનું આ- વરણ કરવા છતાં આત્માના, ૧ મનના વિચારો જાણી શકે તેવો, ૨ જગતનાં રૂપી પદાર્થો જાણી શકાય તેવો, અને ૩ શાસ્ત્રોની મદદથી ઘણા પદાર્થો જાણી શકાય તેવો તથા ૪ ઇન્દ્રિયો દ્વારા પણ કેટલુંક જ્ઞાન થઈ શકે તેવો, એમ કેટલાક પ્રકાશ આવરણ થયા વિનાના બાકી રહે છે. તેમાં) મનઃપર્યાયજ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૩ ૩ **અવધિજ્ઞાનાવરણીય**-અવધિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૪ ૪ **શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય**-શ્રુતજ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ

૫ ૫ **મતિજ્ઞાનાવરણીય**-મતિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

છેલ્લાં બે આવરણો એ બન્ને શક્તિઓને પુરેપુરં નથી આવરતા, તેથી દરેક પ્રાણીઓને તે બે આવરણો હોય છતાં ઓછેવત્તે અંશે શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન હોય છે.

આવરણના ક્રમથી આમાં બતાવેલો અનુક્રમ બરાબ છે. પરંતુ વિકાસ ક્રમની દૃષ્ટિથી ઉલટો ક્રમ લેવો. એટ પહેલું મતિજ્ઞાન અને છેલ્લે કેવળજ્ઞાન થાય છે. મ શાસ્ત્રોમાં આ ક્રમ લીધો છે.

૨ દર્શનાવરણીય કર્મ.

દર્શન-વસ્તુ માત્રમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મને જાણવા જીવની શક્તિ.

દર્શન ગુણને ઢાંકનાર કર્મ, તે દર્શનાવરણીય. તેના બે પ્રકાર છે.

૧ એક દર્શન ગુણના આચ્છાનરૂપ છે. ૨ બીજો, અનાચ્છાદિત દર્શન ગુણના પણ કંઇક અનાચ્છાદિત જે અંશો રહે છે. તેના ઉપર પણ આચ્છાદન કરીને જુદીજ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

પહેલાના ચાર પ્રકાર છે. અને બીજાના પાંચ પ્રકાર છે.

૧ ઇન્દ્રિયદર્શનાવરણીય કર્મ=૧ ચક્ષુદર્શનાવરણીય અને ૨ અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ. ૩ તથા અવધિ-દર્શનાવરણીય કર્મ. ૪ કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ.

૨ ૧ નિદ્રા, ૨ નિદ્રા નિદ્રા, ૩ પ્રચલા, ૪ પ્રચલા પ્રચલા, ૫ થિણદ્ધિ-સ્ત્યાનર્દ્ધિ અથવા સ્ત્યાનગૃદ્ધિ.

ઇન્દ્રિય દર્શન-ઇન્દ્રિયો અનેમન દ્વારા વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન. તેના બે ભેદ-

૧ ચક્ષુર્દર્શન-ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા વસ્તુના, સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન. (જોવા દ્વાર. થતું દર્શન.)

લોક વ્યવહારમા દર્શન ચક્ષુથી પ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ ભેદ જુદો પાડવામા આવ્યો છે

૨ અચક્ષુર્દર્શન-ચક્ષુરિન્દ્રિય સિવાયની બાકીની ઇન્દ્રિયો તથા મનથી વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન એટલે કે-

૧ મનોદર્શન. ૨ ત્વગિન્દ્રિય દર્શન. ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય દર્શન, ૪ રસનેન્દ્રિય દર્શન ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિય દર્શન

અવધિ દર્શન—અવધિ જ્ઞાનથી વસ્તુનું જ્ઞાન કરતી વખતે રૂપી પદાર્થોના સામાન્ય ધર્મોનું પહેલા ભાન થાય છે. પછી વિશેષ ધર્મોનું ભાન થાય છે. તેમાં સામાન્ય ધર્મોનું ભાન, જેથી થાય, તે અવધિ દર્શન.

કેવળ દર્શન—કેવળ જ્ઞાનીને સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છે. તેમાં વસ્તુના સામાન્ય ધર્મોનું જ્ઞાન તે કેવળ દર્શ· કહેવાય છે.

૬ ૧ **કેવળદર્શનાવરણીય**—કેવળ દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૭ ૨ **અવધિદર્શનાવરણીય**—અવધિ દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૮ ૩ **ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય**-ચક્ષુર્દર્શનનું આવરણ કરન કર્મ.

૯ ૪ **અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય**—અચક્ષુર્દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

છેલ્લાં બે દર્શનોનું આવરણ કરવા છતાં પ્રાણીઓને છેલ્લાં બે દર્શન કેટલેક અંશે તો હોય છે. અને છેલ્લું દર્શન તો દરેક પ્રાણીને હોયજ છે.

[વિકાસક્રમની દૃષ્ટિને ઉદ્દેશીને શાસ્ત્રકારોએ જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીયનો ક્રમ આમાં બતાવ્યા કરતાં ઉલટો બતાવ્યો છે,

અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન. અને કેવળ દર્શન છેલ્લે થાય છે. એ દૃષ્ટિથી તેને છેલ્લા મુકયા છે. તેથી-મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય. અવધિજ્ઞાનાવરણીય. મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય,

કેવળ જ્ઞાનાવરણીય, ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અવધિદર્શનાવરણીય. કેવળ દર્શનાવરણીય. એવો ક્રમ લીધેલો છે. આગળ ઉપર પણ આવી રીતે જ્યાં શાસ્ત્રીય ક્રમ કરતાં ઉલટો ક્રમ જણાય ત્યાં આ સમાધાન સમજી લેવું. અને અમે જે ક્રમ દર્શાવ્યો છે, તેમાં આત્મા સાથે વધારે નિકટ-સીધો સંબંધ દર્શાવવા માટે તેમ કર્યું છે. અર્થાત્ શાસ્ત્ર સાથે કશો વિરોધ નથી.]

ચાર દર્શનાવરણીયથી આચ્છાદિત થવા છતાં કેટલીક દર્શન શક્તિ ખુલ્લી રહે છે. તેના ઉપર નિદ્રાદિક પાંચ દર્શનાવરણીય કર્મો અસર કરે છે. જેમકે—

હું બેઠો હોઉં છું ત્યારે સામેની ચીજ હું ચક્ષુર્દર્શનના અંશથી જોઇ શકું છું. પણ જો મને નિદ્રા આવે તો તે જોઇ ન શકું, તેમજ મને કંઈ અડકે તો તે પણ બરાબર ઓળખી ન શકું. તેમજ શબ્દ પણ સાંભળી ન શકું.

૧૦ ૫ નિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ—જલ્દી જાગી શકાય, તેવી ઉંઘ, તે નિદ્રા. તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ, તે નિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ.

૧૧ ૬ નિદ્રાનિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ—મુશ્કેલીથી જાગી-કે જગાડી શકાય, તેવી ગાઢ નિદ્રા, તે નિદ્રાનિદ્રા. તેને ઉત્પન્ન કરનારૂં કર્મ.

૧૨ ૭ પ્રચલોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ—ઉઠતાં બેસતાં ઉંઘ આવ્યા કરે એવી ઉંઘનું નામ પ્રચલા તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.

૧૩ ૮ **પ્રચલાપ્રચલોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ**-ચાલતાં ચાલતાં ઉંઘ આવે, એવી ઉંઘનું નામ **પ્રચલાપ્રચલા.** તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.

૧૪ ૯ **સ્ત્યાનર્દ્ધિ-ઉત્પાદકદર્શનાવરણીયકર્મ**-ઉંઘમાંને ઉંઘમાં ખુબ કામ કર્યા કરે, પરંતુ તેને ખબરજ ન પડે કે હું ઉંઘમાં છું, ને અમુક કામ કરૂં છું. આવી અત્યન્ત ગાઢ નિદ્રા. તે **સ્ત્યાનર્દ્ધિ નિદ્રા.** તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.

આ છેલ્લી નિદ્રાવાળા માણસમાં તે વખતે ઘણુંજ બળ ઉત્પન્ન થાય છે. આનું બીજું નામ **સ્ત્યાનગૃદ્ધિ** પણ છે. આ નિદ્રાવાળો પ્રાણી રાતમાં ઉંઘમાંને ઉંઘમાં ઉઠી ઉઠીને ભારે કામો કરી નાંખે છે.

૩ વેદનીય કર્મ.

આત્મા અનંત આનંદમય છે. આ કર્મ એ અનંત આનંદમયતાનું આચ્છાદન કરે છે. અર્થાત્ આત્મા સિવાયની બીજી વસ્તુઓમાં ક્ષણિક સુખ, અથવા દુઃખની વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરાવે છે.

૧૫ ૧ **સાતાવેદનીયકર્મ**—સુખાનુભવ કરાવનાર કર્મ.

૧૬ ૨ **અસાતાવેદનીયકર્મ**-દુખાનુભવ કરાવનાર કર્મ.

૪ મોહનીય કર્મ.

આત્મા સ્વમય છે. સ્વનિષ્ઠ છે, શુદ્ધદર્શી છે. અનન્ય છે. અને અનન્યાસક્ત છે. તેને આ કર્મ સ્વમાં

ર બનાવે છે. પોતા શિવાયના બીજા આત્માઓમાં, તથા સ્તુઓમાં સ્વત્વબુદ્ધિ જાગ્રત્ કરાવે છે, અર્થાત્ અનન્યાને અન્યાસક્ત બનાવે છે. તથા ખોટા ખ્યાલોને સાચા છે, અને સાચાને ખોટા મનાવે છે. આ રીતે આ કર્મને શુદ્ધ છતાં આત્મા અનેક ગુંચવણોમાં પડી જાય છે. તે એટલે સુધી કે એક ગુંચવણમાંથી બીજી, ને માંથી ત્રીજી, એમ તેની અનંત પરંપરાઓ ચાલે છે. તે એટલે સુધી કે પછી પોતાનું સ્વરૂપ કેવું હશે, તેની ની પણ આત્માને ભાગ્યેજ રહે છે. ભ્રમની અને ચવણની પરંપરાના કેટલાયે પડો ઉખેડે ત્યારે આત્મા કે પોતાના સ્વરૂપમાં આવતો થાય છે. આ કર્મ ભારે વનારૂં અને આત્માનું અનિષ્ટ કરનારૂં છે. તેની જાળમાંથી વું, એ આત્મા માટે અતિ મુશ્કેલ છે. ઘણું વખતે, ને ઘણા યત્નોને પરિણામે તેમાંથી છુટો થઇ શકે છે. તેનું નામજ કોને,–મોહનીયકર્મ–મોહ પમાડનારૂં કર્મ–મુંઝવનારૂં કર્મ.

અર્થાત્ આ કર્મના બે કામો થયા. ૧ આત્માની શુદ્ધ ષ્ટિનું આવરણ કરવું. તથા ૨ આત્માને સ્વરમણતામાંથી કોઇ અન્યમાં,લલચાવવો. તે બન્નેના નીચે પ્રમાણે નામ છે.

૧ દર્શન મોહનીય કર્મ	૨ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ
દર્શન મોહનીય કર્મના	ચારિત્ર મોહનીય કર્મના
૧ સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ	૧ કષાય મોહનીય કર્મ
૨ મિશ્ર મોહનીય કર્મ	અકષાય ચારિત્રમોહનીય કર્મ
૩ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ	

૨ નોકષાય મોહનીય કર્મ
તથા અવશિષ્ટ ચારિત્રા-
વરણીય કર્મ

કષાય મોહનીય કર્મના– નોકષાય મોહનીય કર્મના–

અનંતાનુબંધીય-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ	૧ હાસ્યષટ્ક ૨ વેદત્રય.
અપ્રત્યાખ્યાનીય	હાસ્ય ષટ્ક–
કે અત્યન્ત પ્ર-	૧ હાસ્ય. ૨ શોક.
ત્યાખ્યાનાવર-	૩ રતિ. ૪ અરતિ.
ણીય– ” ” ” ”	૫ ભય ૬ દુગંચ્છા.
પ્રત્યાખ્યાના	વેદત્રય–
વરણીય– ” ” ” ”	૧ પુંવેદ કર્મ.
સંજ્વલન ” ” ” ”	૨ સ્ત્રીવેદ કર્મ.
આ પ્રમાણે કુલ ૧૬ થયા.	૩ નપુંસક વેદ કર્મ.

આ પ્રમાણે દર્શન મોહનીયના ત્રણ. તથા ત્રણ વેદ, હાસ્યાદિ છ, સોળ કષાય એમ ૨૫ ભેદ ચારિત્રમોહનીય કર્મના. અને કુલ ૨૮ ભેદ મોહનીય કર્મના થયા.

આત્માની સમ્યગ્દર્શન શક્તિ ઢાંકવાનું કામ આ દર્શન મોહનીયનું છે. તેના ત્રણ વિભાગ પડે છે.

૧૭ ૧ સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ આત્માનું સ્વતંત્ર
[illegible] ગુરુ વિગેરે
[illegible] છેવટે [illegible]
[illegible] વિગેરે [illegible]
[illegible]

૨ મિશ્ર-દર્શન મોહનીય કર્મ-કંઇક નિશ્ચિતતા અને કંઇક અનિશ્ચિતતા એમ બન્ને સ્થિતિમાં લગભગ સમાન રીતે મનોદશાને રાખે.

૩ મિથ્યાત્વ નામનું દર્શન મોહનીય કર્મ અથવા અત્યન્ત સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ—વસ્તુસ્થિતિ કરતાં તદ્દન ઉલટુંજ ભાસે, તદ્દન ઉલટું હોય તે બરાબર વસ્તુસ્થિતિ જેવું ભાસે, અને કોઇ બરાબર વસ્તુસ્થિતિ સમજાવે છતાં તેમાં વિશ્વાસજ ન બેસે. આટલી બધી હદ સુધી આત્માના સ્વતંત્ર શુદ્ધદર્શીપણાની શક્તિ આચ્છાદિત થઇ ગઇ હોય છે. તે આ કર્મને લીધે.

ચારિત્રમોહનીય કર્મ—આત્માની પોતાનીજ સ્વરમણુ-આવરણ કરે છે, અને બીજા તરફ લલચાવે છે. એટલુંજ નહીં, પણ બીજામાં તલ્લીન બનાવે છે.

આપણે સમજ્યા છીએ કે—આત્મા તદ્દન શુદ્ધ સ્વતંત્ર નિર્મળ છે. પરંતુ તેમાં સંયોગ વશાત્

યોગ, અને લાગણીઓ એટલે અધ્યવસાય સ્થાનકો ઉત્પન્ન થાય છે એ તેનું પહેલું પતન, ત્યાર પછી તેને લીધે આત્મામાં અનેક પતનોની પરંપરા ચાલે છે

તેનાપર કર્મો ચોંટયા છે

પછી તે કર્મો સહીત આત્મા શરીરમાં પેઠ થાય છે

શરીર રૂપમાં [illegible] છે

તે શરીર [illegible]

તે [illegible]

૩ જ્ઞાતિ છેવટે મહાજનમાં ગોઠવાય છે.
૪ મહાજન મહામહાજનમાં.
૫ અને તેનું છેવટે એક આખું પ્રજાતંત્ર ગોઠવાય છે.
૬ તે પ્રજાતંત્ર-મહામહાજન પ્રત્યેક આત્માની રક્ષા, મદદ, પ્રગતિ વિગેરે માટે, ન્યાય, રાજ્ય, વિગેરે અનેક સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. તે દરેક સંસ્થાના આશ્રય નીચે પાછો આત્મા આવે છે.

૧ બીજી રીતે શરીર મકાનમાં સુરક્ષિત રહે છે.
૨ મકાન પણ સારી શેરીમાં કે લત્તામાં હોય છે.
૩ લત્તો પણ સારામાં સારી વસ્તિવાળા મધ્ય સ્થાનમાં આવેલો હોય છે.
૪ અને તે મધ્ય સ્થાનની આજુ બાજુ બીજા અનેક સ્થાનો, તથા કિલ્લો-કોટ વીંટાય છે
૫ કોટને ફરતી ખાઇ, નદી કે જંગલોથી સુરક્ષિત કરવા ઉપરાંત, તેને રખેવાળો સુરક્ષિત રાખે છે.
૬ રખેવાળોની સુવ્યવસ્થા રાખવા માટે રાજ્ય સંસ્થા.
૭ રાજ્ય સંસ્થાની વ્યવસ્થા માટે રાજા અને તેના હાથ નીચેના અમલદારો તથા લશ્કર વિગેરે હોય છે.
૮ રાજાને સીધા રાખવા રાજ્ય સંસ્થાનો વડો અધિકારી ચક્રવર્તી. અને
૯ ચક્રવર્તીને સીધે રસ્તે કામ કરતો રાખવા માટે ઉપર કહેલા મહામહાજનનું પ્રજાતંત્ર હોય છે.
૭ અને મહામહાજનના તંત્રને સીધે રસ્તે રાખવ વિદ્વાનો અને મહાત્માપુરુષો.

મહાત્મા પુરુષોને ગોપ્ય કરને કેળવા લાગ્યો.
ઓમાં અપ્રામાણિકતા વિગેરે ટાળવા માટે અને ગોગ્ય
ઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે મહાન નિમિત્તો થાય છે.
ર્થંકરો વળી દરેકને જ્ઞાન અને સદ્વર્તન સુગ્રાહ્ય
ાય તેટલા માટે તીર્થ નામનું તંત્ર સ્થાપે છે. અને
તે તીર્થમાં અધિકારી ભેદથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને
ભાવની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેઓ અનેક જાતની વ્યવસ્થા
ગોઠવાવે છે.

આમ આ આત્મા અનેક પડોથી ઘેરાયેલો તો રહે છે.
એટલુંજ નહીં પણ તેમાંથી છુટવાનો વિચાર સરખો
પણ તેને થતો નથી. કદાચ કોઇ વખતે તેની
ઇચ્છા જાગ્રત થાય છે. તો પણ છુટતા છુટતા કેટલીએ
જીંદગીઓ–ભવો પસાર થઇ જાય છે. વળી પાછો
સુખ દુઃખના ચક્કરમાં પડીને છુટવાનું ભૂલી જાય છે.
છુટવા માંડે તો પણ જ્યારે ઉપરના એક એક પડો-
માંથી છુટો થઈ, બધું છોડી મહાત્મા થવા સુધી પહોં-
ચી તીર્થના તંત્રમાં અધિકાર પ્રમાણે ચડતો જઇ,
નીચે નીચેના અધિકારોથી છુટો થતો જાય, તેમ તેમ
છેવટે તે યોગો, અધ્યવસાયસ્થાનો કર્મો અને છેવટે શરી-
રથી છુટો થઇ તદ્દન સ્વતંત્ર બને.

આવી તદ્દન સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેની
કેવી વિચિત્ર દશા રહ્યા કરે છે, તેનો કંઇક ખ્યાલ મારા આ
કથનથી તમને આવ્યો હશે.

હવે-અહીં તમને મોહનીયનો ખ્યાલ બરાબર શકાશે. તમે એટલું તો સમજ્યા છો કે-આ બધી સ્વત આત્માને તો નાની મોટી, રંગ બેરંગી, નજીક કે દૂર, કોમળ કે કઠોરઃ એમ અનેક જાતની બેડીઓ છે. તેના ત્યાગમાંજ આત્માનું શ્રેયઃ છે. છતાં તે બધી બેડીઓને પોતાની સમજી આત્મા વળગી રહે છે. એ મોહનીય કર્મનું કામ થયું.

એ બધી ચીજો પોતાની નહીં છતાં તેને પોતાની ખોટી રીતે માની બેસે છે. એ મિથ્યાત્વનું કાર્ય થયું. એટલેથી ન અટકતાં ઘર, ફુલવાડી, બાગ, બગીચા, ગાડી,ઘોડા, દાગીના, ધન, દોલત, સ્ત્રી, પુત્રો, સગાં, માન-પ્રતિષ્ઠા, શરીર, એશઆરામ. વિગેરે વિગેરે અનેક દૂરની-આત્મા સાથે ઘણો દૂર સંબંધ ધરાવતી-વસ્તુઓને પોતાની માની બેસે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેને કોઈ આંગળી ચીંધે, તો લાલ લાલ આંખો થઇ જાય છે, મારૂં કે મરૂં એવો આવેશ આવી જાય, અને વખતે કોઇને મારી નાંખે, ખૂન પણ કરી નાંખે છે. અને એ-ટલી બધી હદ સુધી તેના એવા દૃઢ સંસ્કાર પડી જાય છે કે અનંતભવો સુધી આવી તીવ્ર લાગણીની પરંપરા ચાલ્યાજ કરે છે. સામાન્ય રીતે ઉપરથી તો શાંતિ કે સભ્ય જીવન તેનું દેખાય, પરંતુ મનમાં તો અનેક આવેશો ભર્યાજ હોય, પ્રસંગ આવે એટલે ભભકી ઉઠે. તે વખતે તેને ન લોક મર્યાદા આડે આવે, કે ન વડીલોની કે કુટુંબીયોની લાજ શરમ કે આબરૂ આડે આવે. પણ પોતાનું ધાર્યું કરે. આવી ભયંકર આવેશ વાળી લાગણીઓ અનંતાનુબંધિ કષાયોને લીધે હોય છે.

૨૦ બસ, આ અનંતાનુબંધી કષાયની લાગણી વાળાની ટેક પણ બીજાને અડકવામાં આવે, લઇ લેવામાં આવે, કે તેના ઉપર કંઇ અયોગ્ય અસર ઉપજાવવામાં આવે એટલે પછી તેનો પિત્તો ઠેકાણેજ ન રહે. આ અનંતાનુબંધી ક્રોધની લાગણી છે. એ લાગણી અનંતાનુબંધીય ક્રોધકષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૧ એ વ્યક્તિ ક્રોધ કરીને અટકે એટલુંજ નહીં, પરંતુ વિરોધિ વ્યક્તિને હેરાન કરવા, પાયમાલ કરવા ઉંડામાં ઉંડી હદના છુપા ઘાટ ઘડે, ગુપ્ત પ્રપંચો રચે, મનમાં અનેક દુષ્ટ ઘાટ ઘડે, અને પ્રસંગ આવે તો સામાનો ઘાટ પણ ઘડી નાંખવામાં જરાપણ સંકોચ ન રાખે. તથા ઉપર કહેલી બીજાની ચીજો પડાવી લેવા પણ અનેક જાતની છુપી કપટ ઘટનાઓ કરે. આ લાગણી અનંતાનુબંધીય માયા-કષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૨ એ વ્યક્તિ માત્ર ઉપર પ્રમાણે કપટ કરીનેજ શાંત રહે છે, એમ પણ નથી. પરંતુ આવેશમાંને આવેશમાં તે એટલો બધો [illegible]

કાઢી, લાંબા હાથ કરી કરી બોલે, તે વખતે તેનામાં અભિમાનની જે તીવ્ર લાગણી જોવામાં આવે છે. તે અનંતાનુબંધીય માન કષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૩ વળી ઉપર લખેલી ચીજો ઉપર તેને કેટલી બધી આસક્તિ હોય, તે તો આપણે ઉપર જોયું. પરંતુ તે લાગણી એટલેથીજ ન અટકતાં–તે તો એટલી બધી હદ સુધી આગળ વધે છે કે–તે વસ્તુઓ ગમે તેટલી પોતાની પાસે હોય, છતાં વધારે વધારે મેળવવા તન તોડ પ્રયત્ન કરે, મોટી મોટી પ્રવૃત્તિઓ અને હિલચાલો ઉપાડે, તેની પાછળજ મચી પડે. બીજા પાસે તેમની ચીજો હોય તો તે પોતાની કેમ થાય ? તેને માટે વલખાં મારવામાં બાકી ન રાખે. કદાચ એ બધું મળી જાય, તો પણ જરાયે સંતોષ નહીં, બલ્કે પહેલાના જેવોજ તીવ્ર અસંતોષ ચાલુજ હોય, ને વળી ત્રીજા પાસેનું મેળવી લેવાનું મન કરે. ધારો કે કદાચ એ બધુએ મળી જાય, તોયે પોતાને જરાએ કામની ન હોય એવી કોઇ પણ પોતાની વસ્તુ ને કોઇ અડકે, તો તેનો જીવ કળીયે કળી કપાઇ જાય. કોઇ તે વસ્તુ માંગે કે લે. તો તો પછી તેની મનોદશાની વાતજ શી ? જોકે કોઇ લઈ શકે તેવો તો પ્રસંગજ ઉપસ્થિ થવા ન દે. "કોઇ લઇ જશે, અથવા જોશે તો કોઇ વાપરવા પણ માંગશે" આવા ભાવી ભયની શંકા કરીને તે વસ્તુઓને છુપાવવા પ્રયત્ન કરે છે. સાતમે પાતળ છુપાવી રાખે છે. અને રક્ષણને માટે જેટલા શકય પ્રયત્નો હોય, તે બધા કામે લગાવે છે. તેમ

ની ઓઝ લેઈ કોઈ લઈ જાય તો એટલો બધો માનસિક રિતાપ કરે, સામાને ગાળો દે, શ્રાપ દે, અને જરૂર જણાય ઈ ખુશામતો કરે, ગરીબી યે ગાયે. એમ અનેક અધમ ાગણીઓ ને વશ થાય અને જો તે ચીજો પાછી મળી જાય, તો કેમ જાણે સ્વર્ગનું રાજ્ય મળ્યું હોય, તેમ ખુશ ખુશ થઈ જાય. છતાં માયા વૃત્તિથી તે વૃત્તિને પણ છુપાવી રાખી શકે. આવી ભયંકર લાલચ વૃત્તિ– આસક્તિ વૃત્તિ કેટલાક પ્રાણીઓમાં જોવામાં આવે છે. તે અનંતાનુબંધીય લોભ કષાય નામનાચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

આ અનંતાનુબંધીય કષાય વાળા પ્રાણીની દષ્ટિ શુદ્ધ તો નજ હોય, અર્થાત્ તે મિથ્યા દષ્ટિજ હોય. એવા ખરે પણ તેનું ચારિત્ર–વર્તન કેવું ભયંકર હોય, તે ઉપરની હકીકત ઉપરથી બરાબર સમજાયું હશે. અહીં એટલું ખાસ યાદ રાખવું કે આ અનંતાનુબંધીય કષાય વાળાને બાકીના બારે કષાયો યથાયોગ્ય રીતે સાથે ભળેલાજ હોય છે. તેના તે કષાયો પણ તેવાજ તીવ્ર હોય છે. પ્રાણીઓના સ્વભાવોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરી જો બરાબર પૃથક્કરણ કરીએ, તો એ બધાને બરાબર ચોક્કસ સ્વરૂપમાં આપણે સમજી શકીએ.

બાકીના કષાયો એ તે એકલાંહોય ત્યારે તેઓનું સ્વરૂપ બરાબર સમજીજ શકાય, માટે તે બીજા કષાયો જેસ્થિતિમાં એકલા હોય છે, તે સ્થિતિના પ્રસંગો ઉપરથી તે કષાયોનું સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશું, જેથી કરીને એ વિષય બરાબર સમજી શકાશે.

જે કોઇ પ્રાણીના અનંતાનુબંધીય ચારેય કષાયો નાશ પામ્યા હોય છે, અથવા શાંત થઇ ગયા હોય છે, તે પ્રાણીની મનોદશામાં અને તેના બાહ્ય વર્તનમાં ફેર પડે છે. કારણ કે—એક તો, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય એ બન્ને દર્શન મોહનીય તેના નાશ પામ્યા હોય છે. કારણ કે બન્નેને અનંતાનુબંધી સાથેજ નિકટનું સગપણ છે. એ ન હોય, તો એ બન્નેય ન રહી શકે. અને બીજું એકે—અનંતાનુ બંધી પછીના કષાયો અનંતાનુબંધી જેવા તીવ્ર નથી હોતા. એટલે મનોદશા અને વર્તનમાં ફરક પડે છે. તેની દૃષ્ટિ ઘણી ખરી અથવા તદ્દન શુદ્ધજ હોય છે. એટલે કે જો તેને સમ્યગ્ દર્શન મોહનીય હોય, તો ઘણી ખરી દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય, અને સમ્યગ્ દર્શન મોહનીય પણ નાશ પામેલ હોય, તો તદ્દન શુદ્ધ દૃષ્ટિ હોય છે. કારણ કે તેની સમ્યગ્ દર્શન શક્તિ પૂરેપૂરી ખીલેલી હોય છે. આમ છતાં એ પ્રાણી, ઉપર કહેલી કોઇ પણ ચીજ છોડી શકતો નથી. એટલુંજ નહીં પરંતુ, તેના ઉપર તેને મમત્વ તો હોય છે. અલબત્ત એટલું તો ખરુંજ કે એ મમત્વ અનંતાનુબંધીય કષાયો કરતાં કંઇક ઓછું તીવ્ર હોય છે. અર્થાત્ તેની ક્રોધ, માન માયા અને લોભની લાગણી કંઇક ઓછી તીવ્ર હોય છે. આમાંને [illegible] કારણ તો એજ છે કે પોતાના આત્મ વિકાસની વસ્તુ [illegible], તેનાથી [illegible], તેનુ પ્રત્યાખ્યાન [illegible] આ મોહનીય કર્મ તેને [illegible] પણ પ્રત્યાખ્યાન [illegible] અપ્રત્યાખ્યાનીય મોહનીય

કર્મ છે. અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન નામની ચારિત્ર વૃત્તિને તદ્દન આવરણ કરનાર આ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે.

આ રીતે જેને આ પણ કષાયો નાશ ... હોય છે, શાંત થયા હોય છે, તેની મનોવૃત્તિ અને બાહ્ય વર્તન કંઈક વધારે સારા હોય છે. તેને મમત્વ કંઈક ઓછું હોય છે. અને થોડું થોડું પ્રત્યાખ્યાન પણ તે કરે છે. છતાં આત્માની મૂળ ફરજ તદ્દન પ્રત્યાખ્યાન કરવાની છે, તે પૂરેપૂરું થઈ શકતું નથી. માત્ર અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. માટે આ ત્રીજા કષાયોનું નામ સર્વ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન કરવાની ચારિત્રવૃત્તિને ઘણે અંશે આવરણ કરવાનું કામ આ કષાયોનું હોવાથી-સર્વ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. અર્થાત્ અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન આ પ્રાણી કરી શકે છે. પરંતુ સર્વથા પ્રત્યાખ્યાન કરી શકતો નથી.

તેમજ, આથી પણ આગળ વધીને જેઓના પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો પણ શાંત થયા હોય છે, કે નાશ પામ્યા હોય છે, તેવા મહાત્માઓનું બાહ્ય વર્તન ઘણુંજ ઉત્તમ હોય છે. તેમને કોઈ પણ ચીજ ઉપર મમત્વ હોતું નથી. અને ઉપરની સર્વ ચીજોનો ત્યાગ કરીને તદ્દન ત્યાગી અવસ્થામાં રહે છે. તેમને કાંઈ "મારૂં-તારૂં" હોતુંજ નથી. આવા તદ્દન ત્યાગી મહાત્માઓનું દર્શન બહુ દુર્લભ હોય છે. આ રીતે તેમની મનોવૃત્તિ અને વર્તન લગભગ તદ્દન શુદ્ધ અને નિર્મળ હોય છે. છતાં તેમને કંઈક કષાયો હોય છે. તે માત્ર જ્યારે કોઈ તેને બહુજ હેરાન કરે, કે બારેમાં બારે કસોટીમાંથી તેમને

પ્રત્યાખ્યાન ન કરવા દે.

સંજ્વલન-નિર્મળ ચારિત્ર વૃત્તિને કંઈક મલિન કરે.

અનંતાનુબંધી મુખ્ય હોય, તે વખતે બીજા ત્રણે ય જાતના કષાયો સાથે હોય છે. એમ પ્રથમના કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે સાથે બીજા કષાયો હોય જ છે. અર્થાત્ સંજ્વલન જ્યારે મુખ્ય હોય, ત્યારે તો સાથે બીજો કોઇ પણ કષાય ન જ હોય. પરંતુ સંજ્વલન કષાયો પણ ન હોય ત્યારે શું હોય ? તે તો કહો જોઇએ.

કાંઇ યે ન હોય, કાંઇ યે ન હોય. તે વખતે કેવળ શુદ્ધ ચારિત્ર પરિણામ જ હોય. જેનું યથાખ્યાત ચારિત્ર એવું નામ આગળ આવી ગયું છે.

ત્યારે સંજ્વલન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે કયું ચારિત્ર હોય ?

ત્યારે સર્વ પ્રત્યાખ્યાન રૂપ-સર્વ વિરતિ રૂપ ચારિત્ર હોય. તેવી જ રીતે પ્રત્યાખ્યાન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે અલ્પ વિરતિ રૂપ-દેશ વિરતિ રૂપ-અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ચારિત્ર હોય; અને અપ્રત્યાખ્યાન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે લેશ પણ વિરતિ-પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ચારિત્ર ન હોય. માત્ર તે વખતે દૃષ્ટિ કંઇક સારી રીતે વિશુદ્ધ હોય; અને અનંતાનુબંધી વખતે તો તીવ્ર આસક્તિ હોય એટલું જ નહીં પણ ઘણે ભાગે દૃષ્ટિ પણ મિથ્યા જ હોય. તેનું વર્તન સામાન્ય રીતે વિવેકશૂન્ય છતાં લોકલજ્જા વિગેરે કારણોથી ઠીક ઠીક આચરણ કરતું હોય, પરંતુ પ્રસંગ આવે તો એ

[illegible] બાબતુઓ રહી જાય, અને બાકી વર્ણન [illegible]

બાકીના બાર કષાયો એટલે કષાય ચારિત્રાવરણી કર્મોના નામ નીચે પ્રમાણે છે, અને તેનો ભાવાર્થ સમજનારે ઉપરના વિવેચન ઉપરથી કરી શકશો.

અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયો—

[illegible] પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં ક્રોધની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર અપ્રત્યાખ્યાનીય ક્રોધ કષાય નામનું ચારિત્રાવરણી મોહનીય કર્મ.

[illegible] પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર અપ્રત્યાખ્યાનીય માન કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.

[illegible] [illegible] દશામાં માયાની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર અપ્રત્યાખ્યાનીય માયા કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.

[illegible] અપ્રત્યાખ્યાનીય લોભ કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.

[illegible]

૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન છતાં સર્વથા ...ર્વી કોઈની પ્રત્યાખ્યાન વૃત્તિનું આવરણ કરનાર અને ...ધ, માન, માયા અને લોભની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર ...ત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ...મના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો.

...જ્વલન કષાયો—

૩૨-૩૩-૩૪-૩૫ સર્વથા પ્રત્યાખ્યાન રૂપ નિર્મળ ...ત્રિ વૃત્તિ છતાં કોઇ પ્રસંગે ઉત્પન્ન થતી ક્રોધાદિક ...ગણી ચારિત્ર વૃત્તિમાં સ્હેજ સ્હેજ ઝાંખપ લગાડનાર ...જ્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ નામના ચારિ-...વરણીય મોહનીય કર્મો.

નો-કષાય ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો.

કષાય ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મોની અસરથી ચા-...ત્ર ગુણ ઘણી રીતે ઢંકાયા છતાં કંઈક ચારિત્ર ગુણ ...હેલો હોય છે. તેને પણ આ નોકષાય મોહનીય કર્મો ઢાંકે ... તે કેવી રીતે ઢાંકે છે ? તે આપણે સમજી શકીએ ...એ. તે આ પ્રમાણે—

એક માણસ ગમે તેવા અનંતાનુબંધી કષાયના આવે-...વાળો હોય છતાં વિના કારણ દરેક પ્રસંગે તેને કોઇના ...પર ક્રોધ વિગેરે કરવાના નથી હોતા. તે વખતે તો તે-...ને શાંત રહેવું પડે છે. છતાં કંઈક નિમિત્ત મળી જાય ... હસવા માંડે છે. અથવા કાંઇ નુકશાન થાય તો શોક,

૩૬ હાસ્ય નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને અનુકૂળ બનાવી હાસ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૭ શોક નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને પ્રતિકૂળ બનાવી શોકવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૮ રતિ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને અનુકૂળ-આનંદદાયક બનાવી, રતિની-ખુશીની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૯ અરતિ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ ઉપરના કર્મથી વિપરીત છે. અર્થાત્ તે અરતિ-અપ્રીતિ-અણગમાની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી, સમવૃત્તિને ગુમાવરાવે છે.

૪૦ ભય નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ નિર્ભયતા રૂપ સમવૃત્તિ ચારિત્રનું આવરણ કરી અમુક સંજોગોને ભયાનકતાવાળાં બનાવી ભયની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે અને નિર્ભયતા ગુમાવરાવે છે.

૪૧ જુગુપ્સા નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ [illegible]

માં પણ હોવા જોઈતા સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી અમુક સંજોગોને કંટાળાભરેલા દુગંચ્છનીય મનાવી, કંટાળાભરેલી લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૪૨ **પુરુષ વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ**—આ કર્મ સ્ત્રી વિગેરે આત્માની વસ્તુ નથી છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભૂલ ખવરાવે છે. ઉપરાંત અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે. અને સ્ત્રી તરફ આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે.

૪૩ **સ્ત્રી વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ**—આ કર્મ પુરુષ વિગેરે આત્માની વસ્તુ નથી છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભૂલ ખવરાવે છે, ઉપરાંત અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે, અને પુરુષ તરફ આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે.

૪૪ **નપુંસક વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ** આ કર્મ સ્ત્રી પુરુષ વિગેરે આત્માની વસ્તુઓ નથી. છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભૂલમાં પાડે છે. ઉપરાંત. અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે. અને સ્ત્રી તથા પુરુષ એમ બન્ને તરફ લક્ષ-ની આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે

આ વસ્તુ વેદમાં ઉત્તરોત્તર આસક્તિની તીવ્રતા વધારે કે હોય છે. કર્મ વિષયક જૈન શાસ્ત્રોમાં તેને અનુક્રમે ના ભડકા સાથે, લીંડીઓના અગ્નિ સાથે અને શહેરને ની આગ સાથે સરખાવેલાં છે.

અનુકૂળ સંજોગોમાં ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે, તે રતિ કર્મોદયને લીધે, અને ખુશી થવાથી ઉલ્લાસ આવે છે ત્યારે હસું આવે છે, તે હાસ્ય મોહનીય કર્મને લીધે. તે વખતે સુખ વેદાય છે, તે સાતાવેદનીય કર્મને લીધે. કોઇ વખતે સાતા હોવા છતાં રતિ અને હાસ્ય બન્ને ગાંડા માણસમાં જોવામાં આવે છે. તે વખતે મોહનીયની વધારે પ્રબળતા હોય છે. આ રીતે અરતિ, શોક અને અસાતાને પણ સમજી લેવા.

ભય અને જુગુપ્સા પણ એક જુદી જ જાતની લાગણીઓ છે. એટલે તેના પ્રેરક જુદા કર્મો ગણાવ્યા છે. આમ જુદી જુદી લાગણીઓના પ્રેરક આ મોહનીય કર્મોના ભેદો ગણાવ્યા છે.

આવી લાગણીઓ તો અસંખ્ય થાય, તો પછી બધી લાગણીઓના પ્રેરક કર્મો ગણાવવા જોઇએ કે નહીં?

હા. ગણાવવા જ જોઇએ. ગણાવી કોઈ રોકશે નહીં. શાસ્ત્રકારોએ તો માત્ર સંક્ષેપ ખાતર જ આટલા ભેદો પાડી બતાવ્યા છે.

તો પછી આટલા અટ્ઠાવીસ ભેદો પણ શા માટે પાડ્યા? નિ-સ્સાર ભેદો બતાવી દે એટલે બસ.

શાસ્ત્ર રચવામાં બે વાતનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. પૃથક્કરણ અને સંક્ષેપ. વસ્તુને બરાબર સમજાવવા માટે પૃથક્કરણ તો કરી બતાવવું જ જોઇએ. જો શાસ્ત્ર તેમ ન કરે તો પછી શાસ્ત્રની જરૂર શી ? દુનિયામાં વસ્તુઓ તો બધી હોય જ છે. લોકો તેના ઉપરથી જ સમજી લે. શાસ્ત્ર રચવાની જરૂર જ શી ? પણ બધા એમ સમજી શકતા નથી. એટલે શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, અને શાસ્ત્રમાં તો કશું પૃથક્કરણ હોય નહીં. તો શાસ્ત્ર નકામાં થાય. માટે શાસ્ત્રપ્રણેતાઓએ પૃથક્કરણ કરવું જ જોઇએ.

પરંતુ એ પૃથક્કરણ એટલું બધું વિસ્તારથી ન કરવું જોઈએ કે જેનો પાર જ ન આવે. ત્યારે યોગ્ય મર્યાદામાં આવશ્યક વિસ્તાર કરીને માર્ગદર્શક થઈ પડે તે રીતે વિવેચન કરવું જોઈએ. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખીને ૨૮ ભેદો દિગ્દર્શન રૂપે પાડવામાં આવ્યા છે. વિસ્તારથી ભેદો પાડવા હોય તો દરેક પ્રાણી દીઠ અને તેના દરેક સંજોગ અને જુદા જુદા વખતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અસંખ્ય ભેદો પડી શકે.

બીજું એ પણ કારણ છે કે, એકલા મોહનીય કર્મનું સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર રચવું હોય તો તેના વિવેચન માટે જેટલા ભેદો પડે તેટલા પાડી શકાય. પરંતુ આખા કર્મશાસ્ત્રનું નિરૂપણ કરવાનું હોય, ત્યારે તેમાં ઉપયોગી હોય તેટલા જ ભેદો પાડી કામ આગળ ચલાવવું જોઈએ. સ્વતંત્ર ...સ્ત્રમાં સંપૂર્ણ વિવેચન આવશ્યક હોય છે, અને વ્યાપક

...માં ઉપયોગ પુરતું જ વિવેચન આવશ્યક હોય છે. એ શાસ્ત્ર રચવાની પદ્ધતિમાંનો એક નિયમ છે.

કેટલીક વખત એક જ વસ્તુના અનેક રીતે વિભાગ જોઈએ છીએ. તેનું કારણ પણ ઉપર કહેલું તે જ ... જુદા જુદા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અમુક એક ચોક્કસ વસ્તુના ...ભાગો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગી હોય, તે રીતે તેના ...ગો પાડી લેઈ શાસ્ત્રપ્રણેતાઓ શાસ્ત્રો રચી લે છે.

શાસ્ત્ર રચનાઓનું એક બીજું તત્ત્વ પણ અહીં ...ગે સમજાવવું ઠીક પડશે.

એક માણસ આપણને માર મારે છે. અથવા આપણું અનિષ્ટ કરે છે. તે વખતે આપણને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ... લાલચોળ થઈ જાય છે. આપણે સામે થવાને તૈયાર ... જઈએ છીએ. તથા પૂર્વનું વેર સંભાળીને જેટલા ...થી તેની સામે થઈ શકાય તેટલા જોરથી આપણે તેની ...મે થઈએ છીએ. આ પ્રસંગે સૌથી પહેલી અસર આ ... ઇંદ્રિયો ઉપર થાય છે. ઇંદ્રિયો મનને સંદેશો પહોંચાડે છે અને મન જ્ઞાન ઉપર અસર પહોંચાડે છે ત્યારે ... મોહનીય કર્મની પ્રેરણાથી ક્રોધ થઈ આવે છે.

તે વખતે ઇંદ્રિયો ક્યા નિયમોથી અસર ગ્રહણ કરે છે? ... ક્યા નિયમોથી અસર ગ્રહણ કરે છે? જ્ઞાન ક્યા નિય... પ્રવર્તે છે? કર્મ એ શું છે? તથા તેની શી શી અસરો હોય છે. આ બધા પ્રશ્નોના નિકાલ માટે એક એક ... શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવે છે. ઇંદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, જ્ઞાનશાસ્ત્ર, કર્મશાસ્ત્ર વિગેરે વિગેરે.

અને એ ત્રણમાંથી દેવો દિવ્ય પરિસ્થિતિથી જુદા પડે છે. મનુષ્યો મનની શક્તિથી જુદા પડે છે. નારકો નારક સ્થળ અને તેની ભયંકર પરસ્થિતિથી જુદા પડે છે. માટે તે તે પરિસ્થિતિના નામ દેવગતિ, મનુષ્ય ગતિ અને નારક ગતિ આપેલા છે, તે બરાબર જણાય છે. આ રીતે સકર્મક પ્રાણી વર્ગના મુખ્ય ચાર ભેદક કારણોથી મુખ્ય ચારવર્ગ પાડવામાં આવ્યાં છે. તેના પ્રેરક કર્મો પણ ચાર ગતિ નામ કર્મોથી ઓળખાવ્યા છે. તિર્યગ્ગતિ નામ કર્મ કપટી પ્રપંચી જીવન ગાળનારા બાંધે છે.

૫૨. ૪. ૪. નારક ગતિ નામ કર્મ—નારક સ્થળોમાં રહેલા, ભયંકર યાતનાઓથી ભરેલા વાતાવરણમાં રહેવું, ઇંડામાંથી નીકળેલા પીંછાવિનાના પક્ષિના બચ્ચા જેવી અણગમતી અમુક આકૃતિ ધારણ કરવી વિગેરે વિગેરે પરિસ્થિતિ, તે નારક ગતિ. અને તેનું પ્રેરક કર્મ, તે નારક ગતિ નામ કર્મ. આ કર્મ ઘણાજ પાપી અને મહા આરંભના કામો કરનારા, ઉથલ પાથલીયા માણસો તીવ્ર અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનકો અને યોગ સ્થાનકોના બળથી બાંધે છે.

૨ જાતિ નામ કર્મ

આખા પ્રાણી વર્ગના ચાર ગતિની દૃષ્ટિથી મુખ્ય ચાર વિભાગો પડે છે, તેમ જાતિની દૃષ્ટિથી મુખ્ય પાંચ વિભાગ પડે છે. જાતિના પેટા વિભાગ પાડતા પાડતા ઠેઠ વ્યક્તિ સુધી આવી જઈએ છીએ. એ વ્યક્તિ સુધી આવીને પણ દરેક વ્યક્તિ કરતાં અમુક એક વ્યક્તિને જુદી પાડવા માટે તેનું નામ રાખવું પડે છે. જેમ કે તમે અને

બન્ને માણુસ તો છો જ. જો કોઇ વણિકની જરૂર તમારામાંથી કોઇપણ એક જાય તો ચાલે. તમે બન્ને ઇ હો અને બેમાંથી ગમે તે એક આ બાપની સેવા ચાલે, પરંતુ તમારા લગ્ન કરવા હોય, કે મિલ્કતનો આપવો હોય, ત્યારે બન્નેના જુદા જુદ નામની પડેજ. "આ ભાગ છોટાલાલનો, આ ભાગ લાલનો, હવે નાત જાતમાં જમવા જવું હોય તો તમે શ્રીમાળીમાં જઇ શકો, પરંતુ આ ચંપકલાલને તો સાદમાંજ જવું પડે. આ રીતે પ્રાણી વર્ગના એક મુખ્ય ગમાં, તથા તેના પેટા વિભાગમાં આત્માને ઉત્પન્ન મનું નક્કી કરી આપી, તે તે નામ નક્કી કરી આપવાનું મ આ કર્મ કરે છે. આત્માની સમાન જાતિ બીજા ત્માઓ સાથે છે. અને તેનું મુળ નામ, "આત્મા, જીવ" ઘેરે છે. છતાં તેની એ સ્થિતિ આ કર્મ આવરી દે છે, અને પોતાની શુદ્ધ સમાનતા સિવાય બીજી જાતની સમાનતા તેમાં ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે કે આત્માને શુદ્ધ સ્થિતિમાં રહેવા દેવાને બદલે બીજીજ પરિસ્થિતિમાં જન્માવે છે, ઉત્પન્ન કરે છે. જાતિ શબ્દનો શબ્દાર્થ જન્મવું, ઉત્પન્ન થવું એવો થાય છે. જો કે જુદી પરિસ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થવાનું તો નક્કી થયું, પરંતુ તેમાં યે અનેક ભેદો હોય છે. ત્યારે ક્યાં ઉત્પન્ન થવું ? આ પ્રશ્ન થાય છે. આ કર્મ આ પ્રશ્નનો નિકાલ કરે છે. પાંચ મુખ્ય પેટા ભેદોથી માંડીને ઠેઠ વ્યક્તિ સુધી ઉત્પત્તિના સ્થળ જણાવે છે, ને તેના નામો પણ નક્કી કરે છે.

અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરાવે એવું અને તે તે નામ ધારણ કરાવનાર કર્મ. તેના અનેક પેટા ભેદો થાય છે. પૃથ્વી વર્ગ, અપ્ વર્ગ, અગ્નિ વર્ગ વાયુ વર્ગ અને વનસ્પતિ વર્ગ. તે દરેકે પણ પુષ્કળ પેટા ભેદો થાય છે. જેમકે વનસ્પતિ વર્ગમાં પ્રત્યેક અને સાધારણ, પ્રત્યેકમાં ઝાડ, વેલા, છોડ, ઘાસ વિગેરે અનેક રીતે પેટા ભેદો છે. તેમાં પણ ફૂલ સહિત, ફૂલ વિના. અમુક જાતના પાંદડાવાળા કે અમુક જાતના ફૂળવાળા એમ વર્ગો પાડતા પાડતા ઠેઠ એક વ્યક્તિ સુધી જ શકાશે. જેમકે—લીંબડા આંબા વિગેરે, તો પણ માત્ર જેઓ સ્પર્શ નામની એક ઇંદ્રિય અને તેને લગતીજ માત્ર બીજી સામગ્રી હોય એટલી સમાનતા વાળા પ્રાણી વર્ગ જ આ વર્ગમાં આવી શકે છે. બીજો ન આવી શકે.

૫૪. ૬. ૨. બેઇન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ—સ્પર્શ અને રસ [જીભ્હા] એ બે ઇન્દ્રિયોવાળા પ્રાણી વર્ગમાં ઉત્પ કરાવી તેના પેટા વિભાગો પ્રમાણે નામ ધારણ કરાવનાં આ કર્મ છે. બેઇન્દ્રિય અને તેને લગતા બીજી સમા સમાગ્રીવાળો પ્રાણીવર્ગ આ જાતિમાં ગણાય છે. તેની પ અનેક શાખા પ્રશાખાઓ હોય છે. અળશીયા, પોરા, કાર વિગેરે વિગેરે.

૫૫, ૭. ૩. ત્રીન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ-સ્પર્શ રસ અને ઘ્રાણ એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો અને તેને લગતી બીજી કેટલીક સામગ્રીથી સમાનતા ધરાવનાર બધો પ્રાણી વર્ગ આ વર્ગમાં આવી શકે છે. અને તેની પણ અનેક શાખા પ્રશાખાઓ

ય છે. આ વર્ગમાં પ્રેરક અને તે નામ ધરાવી આપનાર
ર્મ, તે ત્રીન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ કહેવાય છે.

(. ૮. ૪.) આ ખાતેમાં પણ ઉપર પ્રમાણેજ વિવેચન સમજી
(. ૯. ૫.) લેવું. માત્ર ચતુરિન્દ્રિય જાતિના વર્ગમાં
ચક્ષુરિન્દ્રિય વધારે હોય છે. પંચેન્દ્રિય જાતિ
વર્ગમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. બાકી વિગત
ઉપર પ્રમાણેના લખાણ પ્રમાણે સમજવી.

. ગતિ નામ કર્મ અને જાતિ નામ કર્મ પરિસ્થિતિ
ને ઉત્પન્ન થવાના સંજોગો નક્કી કરી આપે છે. પરંતુ
ટલા ઉપરથીજ તમારો આત્મા અત્યારે છે, તેવી સ્થિતિમાં
ી ગોઠવાઇ શકયો.

. જ્યારે તે આ પહેલાના ભવમાંથી છુટયો હશે, ત્યાં તેને
સ્થળે-જ્યાં તમારે ઉત્પન્ન થવું હશે ત્યાં લાવી મૂકનાર
નુપૂર્વી કર્મ કહેવાય છે.

જે સ્થળે ઉત્પન્ન થવાનું હોય, તે સ્થળે આત્માને
નુપૂર્વી કર્મ લાવીને મૂકે એટલે તુરત પોતાની પાસે
ની રાખેલી કર્મની હુંડીઓ આત્મા વટાવવા માંડે છે. તેજ
ને-તેજ પહેલે સમયે-શરીર નામ કર્મ ઉદયમાં આવે,
મનુષ્યને યોગ્ય વર્ગણાઓજ ગ્રહણ કરવાનો હક્ક
છે. પરંતુ પર્યાપ્તિ કર્મના બળ વિના તે ગ્રહણ
નું થાય શી રીતે ? એટલે તે વખતે પર્યાપ્તિ નામ કર્મ
દ્વાર પર્યાપ્તિ કર્મને કામે લગાડી વર્ગણાઓ ગ્રહણ
રવા માંડે છે.

એ **શ્વાસોચ્છવાસ નામ કર્મે** નક્કી કરી આપ્યું
છે. એટલે શરીરમાં તે પ્રમાણે જ શ્વાસોચ્છવાસ લેવાનું
ઉત્પન્ન થાય છે. અને પર્યાપ્તિ નામ કર્મ **શ્વાસોચ્છ**
પર્યાપ્તિ ઉત્પન્ન થાય કે તુરત શ્વાસોચ્છવાસને યોગ્ય
લઇ પરિણમાવીને શ્વાસ લેવા મુકવાનું કામ શરૂ
છે. આ રીતે બાકીના નામ કર્મો માટે સમજી લે

અહીં એક મોટા કારખાનાનું અને
મકનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. અથવા ચિત્રક
શકાય. કારખાનામાં જે જાતની ચીજ
પ્રમાણેજ પ્રથમથીજ વેતરણ કરવી પડે
તેવાંજ વસાવવા પડે છે. અથવા ધારો
હોય તો બધી ચીજોની વેતરાણ પહેલેથી
જોઇએ છીએ. ચિત્રકાર મોટું
ઇચ્છતો હોય તો પહેલેથીજ તે
તવાજ રંગ પસંદ કરે છે, પહેલે
એમ પહેલેથીજ બધી યોગ્ય સા
ચિત્ર તૈયારથઇ જાય છે. પહેલેથી
છેવટે આખા ચિત્રમાં જણાયા
બનાવવામાં પણ પહેલેથી આ
તેમાં છેવટે અનેક જાતની
તેમજ શરીર રચના થતાં
પૂર્વભવમાં આ ભવ માટે
પહેલેથીજ થવા માંડે છે.
ણજ શરૂ થાય છે, અને છેવ

રૂપ અમુક એક ચોકકસ સ્વરૂપમાં આખું શરીર, સ્વભાવ અને એકંદર આખું જીવન ગોઠવાઇ જાય છે.

અહીં જુઓ, બિચારા નિરંજન નિરાકાર સર્વ શક્તિમાન્ આત્માની સ્થિતિ! તેને જુદી જુદી રીતે નચાવવાનું તથા તેના જુદા જુદા ઘાટ ગોઠવવાનું કામ નામ કર્મ કરે છે. એટલા માટે નામ કર્મને ચિત્રકાર સાથે સરખાવેલું છે. તે

જે શ્વાસોશ્વાસ નામ કર્મે નક્કી કરી આપ્યું હોય છે. તેટલે શરીરમાં તે પ્રમાણે જ શ્વાસોશ્વાસ લેવાનું બળ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પર્યાપ્તિ નામ કર્મ **શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ** ઉત્પન્ન થાય કે તુરત શ્વાસોશ્વાસને યોગ્ય વર્ગણા લઈ પરિણમાવીને શ્વાસ લેવા મુકવાનું કામ શરૂ થઈ જાય છે. આ રીતે બાકીના નામ કર્મો માટે સમજી લેવું.

અહીં એક મોટા કારખાનાનું અને તેના મહાનિયામકનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. અથવા ચિત્રકારનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. કારખાનામાં જે જાતની ચીજ બનાવવી હોય તે પ્રમાણેજ પ્રથમથીજ વેતરણ કરવી પડે છે, અને સાધનો પણ તેવાંજ બનાવવા પડે છે. અથવા ધારો કે–એક મકાન બનાવવું હોય તો બધી ચીજોની વેતરણ પહેલેથીજ તે પ્રમાણે તૈયાર થતી જોઇએ છીએ. ચિત્રકાર મોટું અને આબેહુબ ચિત્ર કાઢવા ઇચ્છતો હોય તો પહેલેથીજ તે પ્રમાણે તેની રેખા દોરે છે, તેવાજ રંગ પસંદ કરે છે, પહેલેથીજ તેવી સફાઇ કરે છે, એમ પહેલેથીજ બધી યોગ્ય સામગ્રી મેળવતાં છેવટે બરાબર ચિત્ર તૈયારથઇ જાય છે. પહેલેથી જેટલી ખામી રહી હોય, તેટલી છેવટે આખા ચિત્રમાં જણાયા વિના રહેતી નથી. ખાવાની ચીજ બનાવવામાં પણ પહેલેથી સાવચેતી રાખવામાં ન આવે, તો તેમાં છેવટે અનેક જાતની ખામીઓ અનુભવવી પડે છે. તેમજ શરીર રચના થતાની સાથે જ પ્રત્યેક આત્માએ પોતે પૂર્વભવમાં આ ભવ માટે ઉપાર્જિત કરેલા કર્મોની અસર પહેલેથીજ થવા માંડે છે, એટલે આખી રચના તે પ્રમાણેજ શરૂ થાય છે, અને છેવટે બધી અસરોના સરવાળા

રૂપ અમુક એક ચોક્કસ સ્વરૂપમાં આખું શરીર, સ્વભાવ અને એકંદર આખું જીવન ગોઠવાઇ જાય છે.

અહીં જુઓ, બિચારા નિરંજન નિરાકાર સર્વ શક્તિમાન્ આત્માની સ્થિતિ ! તેને જુદી જુદી રીતે નચાવવાનું તથા તેના જુદા જુદા ઘાટ ગોઠવવાનું કામ નામ કર્મ કરે છે. એટલા માટે નામ કર્મને ચિત્રકાર સાથે સરખાવેલું છે. તે બરાબર સમજાશે.

ઉત્પન્ન થતાની સાથેજ દરેક નામ કર્મો શરીરની બનાવટમાં પહેલેથીજ પોતપોતાની અસર કરવા માંડે છે, અને તે અસર પછી પરિણામે બહાર તેની અસર કેવી જણાય છે. તે હવે બરાબર સમજાશે.

૩ શરીર નામ કર્મ—

આ કર્મ, કર્મ વિચાર પહેલા ભાગમાં જણાવેલી સોળ વર્ગણામાંની શરીરને યોગ્ય પાંચ વર્ગણામાંથી યથા યોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરવાનો હક્ક આપે છે. અને શરીર ટકી રહે ત્યાં સુધી તે પ્રમાણે વર્ગણા ગ્રહણ કરવાનો હક્ક આપ્યે જાય છે. જેમાંથી પાંચ શરીર બને છે.

૫૮. ૧૦. ૧. ઔદારિક શરીર નામ કર્મ—ઔદારિક વર્ગણામાંથી બનાવવામાં આવતું મનુષ્ય તથા તિર્યંચોનું શરીર ઔદારિક શરીર કહેવાય છે. અને તે બનાવવા માટે જીવન પર્યંત વર્ગણાઓ આપનાર આ કર્મ છે.

૫૯. ૧૧. ૨. વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ—વૈક્રિય વર્ગણામાથી બનાવવામાં આવતું સામાન્ય રીતે દેવો અને

નારકોનું શરીર વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે. તે બનાવવા માટે જીવન પર્યંત વર્ગણાઓ અપાવનાર આ કર્મ છે.

૬૦. ૧૨. ૩. **આહારક શરીર નામ કર્મ**—આહારક વર્ગણામાંથી બનાવવામાં આવતું, ચતુર્દશ પૂર્વ ધરોને ખાસ કામ પ્રસંગે ઉપયોગનું, લગભગ એક હાથ પ્રમાણનું શરીર, તે આહારક શરીર કહેવાય છે. અને તે બનાવવા માટે અંતર્મૂહૂર્ત સુધી વર્ગણાઓ અપાવનાર આ કર્મ છે.

૬૧. ૧૩. ૪. **તૈજસ્ શરીર નામ કર્મ**—તૈજસ્ વર્ગણામાંથી આ શરીર બને છે. અને તે શરીર આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલું હોય છે. શરીરમાં તેમજ જઠરમાં રહેતી ગરમી આ શરીરને લીધે હોય છે. તૈજસ્ શરીર બનાવવા માટે આ કર્મ વર્ગણા અપાવવાનું કામ કરે છે.

૬૨. ૧૪ ૫. **કાર્મણ શરીર નામ કર્મ**—કાર્મણ શરીર કાર્મણ વર્ગણામાંથી બને છે. બધા કર્મોજ આ શરીર રૂપે પરિણામ પામે છે, એમ કહીએ તો ચાલે. કાર્મણ શરીર પણ આખા શરીરમાં વ્યાપેલ હોય છે. કાર્મણ શરીર બનાવવા માટે આ કર્મ વર્ગણાઓ અપાવે છે.

આ પાંચ શરીરને માટે વિગતવાર ઘણું સમજાવવા જેવું છે, પરંતુ તે અહીં *ન સમજાવતાં આગળ ઉપર પ્રસંગે સમજાવીશું. તો પણ એટલું યાદ રાખવાનું કે છેલ્લા બે શરીર આત્માથી કદી છુટા પડતા નથી. એ બે શરીરથી તદ્દન મોક્ષ

* શરીર, બંધન, સંઘાતન અને પર્યાપ્તિ નામકર્મ માટે વિસ્તારથી સમજાવવાની તૈયારી કરી હતી. પરંતુ પુસ્તક અને સામગ્રી જોતાં અહીં સંક્ષેપમાં આપવું ઉચિત ગણેલ છે.

થાય, ત્યારેજ આત્માનો મોક્ષ થાય છે, જ્યારે આ જન્મમાંથી છુટે છે. એટલે એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જતી વખતે એ બે શરીરો તો સાથે હોયજ છે. તેના બળથી નવા જન્મમાં બાકી નવી જીવન શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

૪ અંગોપાંગ નામ કર્મ—

આ કર્મ શરીરના અંગોપાંગોનું નિયામક છે. જો આ ન હોય, તો આપણું શરીર માત્ર એક ગોળમટોળ ઢગલો થાય. પરંતુ તેમાં હાથ, પગ, માથું વિગેરે અવયવો જોવામાં આવે છે, તે આ કર્મને લીધે છે. જો કે, કયા અવયવો કયાં જોઈએ ? તે નિર્માણ નામ કર્મ નક્કી કરી આપે છે, અને તે અવયવોના ઘાટ તથ મજબુતી, સંસ્થાન અને સંહનન નામ કર્મ નક્કી કરી આપે છે. તથા રંગ વિગેરે વર્ણ નામ કર્મ વિગેરે નક્કી કરી આપે છે. શરીર નામ કર્મે બધો કાચો મસાલો તૈયાર કર્યો હોય છે. પરંતુ "આ પ્રાણીને અમુક અમુક અંગો ફુટવા જોઈએ" એ કામ આ અંગોપાંગ નામ કર્મ નક્કી કરી આપે છે. તૈજસ્ અને કાર્મણ શરીરને અંગોપાંગો નથી હોતા. પરંતુ પ્રથમના ત્રણ શરીરને હોય છે. કયા પ્રાણીને કયા અંગોપાંગો હોય છે ? કેટલા હોય છે ? એ વિષે ઘણીજ વિચિત્રતા છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણેના અંગોપાંગો હોય છે.

અંગો—૨ હાથ, ૨ પગ, ૧ માથું, ૧ પેટ, ૧ છાતી, ૧ પીઠ. અંગ એટલે મોટા અંગો

ઉપાંગો—આંગળા, નાક, કાન. વિગેરે વિગેરે નાના અંગો.

અંગોપાંગો—વાળ, દાંત, નખ, વિગેરે વિગેરે નાના અવયવો. અંગો યે નહી, ને ઉપાંગો યે નહીં. પણ તેના જેવા, તે અંગોપાંગો.

૬૩. ૧૫. ૧ ઔદારિક અંગોપાંગ નામ કર્મ.

ઔદારિક શરીરમાં અંગોપાંગ ઉત્પન્ન કરાવનાર આ કર્મ છે.

૬૪. ૧૬. ૨. વૈક્રિય અંગોપાંગ નામ કર્મ.

૬૫. ૧૭. ૩. આહારક અંગોપાંગ નામ કર્મ.

ઉપર પ્રમાણે સમજી લેવાં.

૫. બંધન નામકર્મ.

આ કર્મ, શરીરને માટે મળેલી વર્ગણાઓને પરસ્પર મેળવી તેનું એકાકાર મિશ્રણ કરે છે.

આત્મા જ્યારે બીજા ભવમાંથી આવ્યો તે વખતે તેની સાથે તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બે શરીર તો હતાજ. ત્યાર પછી જે સમયે તેણે સૌથી પહેલી ઔદારિક વર્ગણા લીધી, ત્યારે તૈજસ્ અને કાર્મણ વર્ગણાઓ પણ લીધીજ હતી. હવે પ્રથમના બે શરીરની સાથે નવા શરીને એકાકાર કરવું જોઇએ. એટલે ઔદારિક વર્ગણાના પરમાણુઓનો યોગ્ય પરિણામ થઇ જાય કે તુરત આ બંધન નામ કર્મ તૈજસ્ તથા કાર્મણ સાથે તેને મેળવે છે. અને પછી નવી ઔદારિક વર્ગણા આવે તેને પોતાની સાથે મેળવે છે. તે જ સમયે તૈજસ્ અને કાર્મણ પરમાણુઓ નવા આવે છે. તેને પણ એકાકાર કરી આપે છે.

બીજું. તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બન્ને શરીરનું કાર્ય જો

કે જુદું જુદું હોય છે. છતાં તે બન્ને પણ એકાકાર થયેલા હોય છે. આ રીતે એકાકાર થયેલા શરીરો જલ્દી જુદા પડી શકતા નથી. કેવી વિચિત્ર ઘટના ! છેવટે પ્રાણી ઘણી ભૂલો કરે ત્યારે જ એ સંબંધ છુટો પડે છે. અને છેવટે નવું બનાવેલું હતું તે શરીર પણ છોડીને, કાર્મણ તૈજસ્ના મિશ્રણવાળા શરીરને જુદું પાડી તેને પોતાની સાથે લઇ આત્મા ભવાન્તરમાં ચાલ્યો જાય છે. આ રીતે વિચાર કરતાં નીચે પ્રકારે બંધનો નક્કી થયા—

૧ તૈજસ્-કાર્મણ. ૨ તૈજસ્-તૈજસ. ૩ કાર્મણ-કાર્મણ. ૪ ઔદારિક-તૈજસ્. ૫. ઔદારિક-કાર્મણ. ૬ ઔદારિક-તૈજસ્ કાર્મણ. ૭. ઔદારિક-ઔદારિક. આ સાત રીતે પરસ્પર મિશ્રણ થઇ શરીરનું બંધારણ બંધાય છે. હવે દેવ તથા નારકને વૈક્રિય શરીર હોય છે. એટલે તેઓને ઔદારિકને બદલે વૈક્રિય શબ્દ મૂકવો. અને આહારક શરીરવાળાને આહારક શબ્દ મૂકવો. એમ દરેકને સાત સાત બંધનો થશે. તેમાંના પહેલા ત્રણ દરેકમાં સરખા હોવાથી તેની સંખ્યા જુદી ન ગણતાં કુલ ૧૫ જાતના બંધનો આખા પ્રાણી વર્ગ માટે નક્કી થયા. કોને કઇ વખતે કેટલા હોય ? એ વિચાર અહીં કરીએ—

૬૬ ૧૮. ૧. તૈજસ્-કાર્મણ બંધન નામ કર્મ-તૈજસ્ શરીરપણે પરિણત થયેલી તૈજસ્ વર્ગણા અને કાર્મણ શરીર પણે પરિણત થયેલી કાર્મણ વર્ગણા, તેનું પરસ્પર એકાકાર મિશ્રણ થવું, તે તૈજસ્-કાર્મણ બંધન અને આ કર્મ, તેનું પ્રેરક કર્મ છે.

જો આ બંધન નામ કર્મ ન હોય, તો શરીરની વર્ગણાઓનું પરસ્પર એકાકાર મિશ્રણ ન થાય. એટલે રેતીના લાડુની માફક પવનનો ઝપાટો લાગતાંજ શરીર વેરાઇ જાય. અથવા પાણીનો દરેડો પડતા ગળી જાય. પરંતુ તેમ બનતું નથી. તે આ કર્મને લીધે.

૬. સંઘાતન નામ કર્મ—

સમ્ ઉપસર્ગ હન્ ધાતુ ઉપરથી સંઘાતન શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ એકઠું કરવું, જથ્થો કરવો, ઢગલો કરવો, એવો થાય છે. આ કર્મનું કામ ત્રણ રીતે સમજાય છે.

[૧] શરીર નામ કર્મને લીધે તે તે વર્ગણા મેળવવાંના આત્માનો હક્ક નક્કી થાય છે. પરંતુ વર્ગણાઓ પણ પરમાણુઓના સ્કંધોની બનેલી હોય છે. અને પરમાણુઓનો બંધ થાય ત્યારે સંઘાત નામના પરિણામ વિશેષથી સ્કંધો બને છે, સંઘાત થવામાં સ્નિગ્ધત્વ (ચિકાશ) અને રુક્ષત્વ (લુખાપણું) નામના બે પરમાણુધર્મો કારણભુત બને છે. આ રીતે સ્કંધમાં બંધ થવાનાં સંઘાત કારણ ભૂત બને છે. એટલે કે સંઘાત થવાનાં સંઘાતન નામ કર્મ કારણ છે જે પ્રાણી અને બંધ થવામાં બંધન નામ કર્મ [illegible] પ્રમાણે પરમાણુઓ [illegible] સંઘાતન નામ કર્મ [illegible] પ્રમાણે બં[illegible] સંઘાત થાય. અને [illegible] બંધન નામ કર્મ [illegible] —બંધ થાય. જો બંધન અને સંઘાતન નામ કર્મ ન [illegible] [illegible] લીધે [illegible] પરમાણુઓનું [illegible] અને સંઘાત [illegible] પરંતુ તેમ ન બનતું [illegible]

પરમાણુઓની વર્ગણાઓ શરીર બાંધવાના કામમાં આવે છે. આમ આ જાતના અણુ પુદ્ગલ શરીર બાંધવાના કામમાં આવે છે, બીજા છૂટા પરમાણુઓ નહીં. તેનું કારણ શું ? એ ઉપરથી જાણી થાય છે કે–વર્ગણાઓના બંધનમાં બંધન નામ કર્મ અને સંઘાતનમાં સંઘાતનનામ કર્મ કારણ છે.

શરીર બાંધવામાં ગ્રહણ થતી દરેક પ્રાણીની વર્ગણાઓની સંખ્યા તથા તેની ઉત્તમતા મધ્યમતા વિગેરે શરીર નામ કર્મની તરતમતાને આભારી છે. તે તરતમતાનું પ્રેરક પ્રતિ પ્રાણીના સંઘાતન અને બંધન નામ કર્મ છે. વિગેરે હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને આ અર્થ કરવામાં આવેલો છે.

[૨] જ્યારે આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે અને પછી પણ ઓછામાં ઓછી ત્રણ વર્ગણાઓ તો ગ્રહણ કરેજ છે. બે ભવની વચ્ચેના વખતમાં બે ગ્રહણ કરે છે. વૈક્રિય શરીરવાળા અને આહારક શરીરવાળા ત્રણ ગ્રહણ કરે છે. એટલે તૈજસ્ અને કાર્મણ તો દરેક ક્ષણે ગમે તે વખતે ગ્રહણ થાયજ છે. માત્ર વિગ્રહ ગતિના કે સમુદ્ઘાતના અનાહારક ક્ષણમાં કોઈ પણ પ્રકારની વર્ગણાનું ગ્રહણ જીવ કરતો નથી. પરંતુ જ્યારે વર્ગણા ગ્રહણ કરવાનીજ હોય ત્યારે વર્ગણાઓ તો બધી એકમેક મિશ્રિત રૂપમાંજ હોય છે. એક સોયના નાકા જેટલી જગ્યામાં પણ બધી વર્ગણાઓ હોય છે. એટલા એ સમુદાયમાંથી આ સંઘાતન નામ કર્મ સજાતીય વર્ગણાઓને પોતાની સજાતીય વર્ગણા તરફ ખેંચી એકત્ર કરે છે.

૩. અથવા, આ રીતે શરીર નામ કર્મ, આહાર પર્યાપ્તિ તથા શરીર પર્યાપ્તિ નામ કર્મના બળથી પરિણામ પામીને આવેલી વર્ગણાઓને સજાતીય તથા વિજાતીય વર્ગણા સાથે સંઘાતન કરી મૂકે એટલે પછી બંધન નામ કર્મ તેનું પરસ્પર બંધન કરી નાંખે.

આ બાબત હજુ આવિષયના નિષ્ણાતો સાથે ચર્ચા કરીને શાસ્ત્રનો તાત્પર્યાર્થ નક્કી કરવો.

બંધન જો કે અનેક જાતના થાય છે. પરંતુ જુની વર્ગણાઓ સાથે નવી જે વર્ગણાઓનું સંધાન કરવાનું હોય છે, તે વધારેમાં વધારે પાંચ જાતની હોય છે. એટલે સંઘાતન નામ કર્મ પાંચ જાતના ગણાવેલા છે

૮૧. ૩૩. ૧. ઔદારિક સંઘાતન નામ કર્મ— ઔદારિક વર્ગણાના સંઘાતમાં પ્રેરક કર્મ. એજ પ્રમાણે નીચેના ચાર સમજી લેવા.

૮૨. ૩૪ ૨. વૈક્રિય સંઘાતન નામ કર્મ

૮૩. ૩૫. ૩. આહારક સંઘાતન નામ કર્મ

૮૪. ૩૬. ૪. તૈજસ્ સંઘાતન નામ કર્મ

૮૫. ૩૭. ૫. કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ

(ઉપરપ્રમાણે જવૈક્રિય વિગેરેમાત્ર શબ્દાનાફેર કરીને ભાવાર્થ સમજી લેવો)

૭. સંહનન નામ કર્મ.

આ કર્મ શરીરની મજબૂતીનું પ્રેરક છે. શરીરમાં જે મજબૂતી જણાય છે, તે સંહનન. અને તે ઉત્પન્ન કરનાર આ કર્મ છે. જો આ કર્મ ન હોય તો શરીરમાં મજબૂતી ન આવે. બળનું પ્રેરક જો કે આત્મિક વીર્ય-શક્તિ છે. છતાં તેને પ્રગટવા માટે શરીરમા જે મજબૂતી હોય છે, તેનું પ્રેરક

આ કર્મ છે. ભવિષ્યમાં શરીરની મજબૂતી જેવી થવાની હોય, તેમાં ઉપયોગી થાય તેવીજ રીતે પહેલે સમયે-થીજ ગ્રહણ કરેલી વર્ગણાઓમાં પરિણામ થવા લાગે છે.

પ્રત્યેક પ્રાણીની મજબૂતી એકઠી કરીયે તો તેમાં અનેક જાતની ચડતા ઉતરતા ક્રમની મજબૂતી માલૂમ પડશે. પરંતુ તેનું સામાન્ય વર્ગીકરણ કરીને છ દાખલાથી છ પ્રકારની શરીરની મજબૂતી સમજાવવામાં આવે છે.

૮૯. ૩૮. ૧. વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

વજ્ર એટલે ખીલો. ઋષભ એટલે પાટો. નારાચ એટલે બન્ને તરફ મર્કટબંધ, એટલે વાંદરીને પેટે જેમ તેનું બચ્ચું વળગી રહે છે, વાંદરી ગમે તેમ કૂદે પણ તે છુટું ન જ પડે, તેમ. અથવા તમારા બન્ને હાથથી મજબૂત તમારા પોતાનાજ હાથના કાંડા પકડો. બસ, આનું નામ મર્કટ બંધ. તેના ઉપર એક મજબૂત ઋષભ એટલે લોઢાનો પાટો વીંટી લઇએ, અને પછી તેના પર સોંસરો લોઢાનો ખીલો ઠોકી બેસાડીએ એટલે કેટલી બધી મજબૂતી થાય? બસ. જેના શરીરના હાડકાનું બંધારણ આટલું બધું મજબૂત હોય, તેનું નામ વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન કહેવાય આ સંહનન કહેવાય. આવું સંહનન એટલે શરીરનો આવો મજબૂત બાંધો ઉત્પન્ન કરે તે કર્મ વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ કહેવાય.

અહીં ખાસ એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાય છે કે-વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનન, અને વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ: એ બન્ને જુદી જુદી વસ્તુઓ છે.

સંહનન એ શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી મજબૂતી છે, અને સંહનન નામ કર્મ, એ મજબૂતી ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ છે. તેવીજ રીતે–ઔદારિક શરીર અને ઔદારિક શરીર નામ કર્મ, એ બન્ને પણ જુદી જુદી વસ્તુઓ છે. ઔદારિક શરીર ઔદારિક વર્ગણાનું બને છે. અને તેનું પ્રેરક કર્મ, તે ઔદારિક શરીર નામ કર્મ છે. દરેક કર્મ કાર્મણ વર્ગણીના હોય છે. અને તે પ્રથમ બાંધવામાં આવે છે, અને તેનું અમુક વખતે ફળ મળે છે. ત્યારે ઔદારિક શરીર વિગેરે તેના ફળ :છે. દેવગતિ ફળ છે. દેવગતિ રૂપે ફળ આપનાર કર્મ તે દેવગતિ નામ કર્મ. તે જ રીતે ઔદારિકાદિક શરીરની વર્ગણાઓમાં થતો સંઘાત, તે સંઘાતન. અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે સંઘાતન નામ કર્મ. આ ભેદ જો કે તમે આટલું શીખ્યા છો, એટલે સમજતા હશોજ. પરંતુ વધારે સ્પષ્ટ કરવાના હેતુથી, અથવા ભૂલ ન થઇ જાય એવા હેતુથી તમને ચેતવ્યા છે. માટે હવે દરેક પ્રસંગે કર્મ અને કર્મનું ફળ એ બન્નેનો જુદો જુદો અભ્યાસ કરજો.

બરાબર છે, કોઇ વખતે ગુંચવાડો થઇ જવા સંભવ છે. આટલી ચેતવણીથી હવે બરાબર સાવચેત રહીશું. ઘણી વખત એવી ભૂલ થાય છે કે, ઔદારિક શરીર નામ કર્મ વિષે પ્રશ્ન પૃછયો હોય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ ઔદારિક શરીર વિષે સમજાવીને ચૂપ રહે છે, અથવા ઔદારિક શરીર વિષે પ્રશ્ન હોય તો, ઔદારિક શરીર નામ કર્મની વ્યાખ્યા બોલી જાય છે. આવો ભ્રમ થઇ જતો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે.

૮૭. ૩૯. ૨. ઋષભનારાચ સંહનન નામ કર્મ—મર્કટ બંધ પહેલા જેવો રાખો ને તેના પર પાટો પણ રહેવા દો. માત્ર ખીલો નહીં. એમ જે જાતની મજબૂતી થાય, એવો હાડનો બાંધો, તે ઋષભ નારાચ સંહનન. અને તેવો બાંધો અપાવનાર કર્મ, તે ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૮૮. ૪૦. ૩. નારાચ સંહનન નામ કર્મ—માત્ર બન્ને તરફ મર્કટ બંધજ, પરંતુ તેના ઉપર પાટો કે ખીલો કશુંયે નહીં. એવો બાંધો તે નારાચ સંહનન, અને તેનું પ્રેરક એટલે તે અપાવનાર કર્મ તે નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૮૯. ૪૧. ૪. અર્ધનારાચ સંહનન નામ કર્મ—તમે તમારા હાથના બન્ને કાંડા પરસ્પર પકડયા છે. તેમાંનો એક હાથ છુટો કરો એટલે એક તરફ મર્કટ બંધ રહેશે. આનું નામ અર્ધ નારાચ. આવો હાડકાનો બાંધો તે અર્ધનારાચ સંહનન અને તે અપાવનાર કર્મ, તે અર્ધનારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૯૦. ૪૨. ૫. કિલિકા સંહનન નામ કર્મ—બસ, બન્ને તરફનો મર્કટ બંધ છોડી નાંખો. માત્ર બન્ને હાથને પાસે પાસે રાખો. માત્ર તેની વચ્ચે એક નાનકડી નાજુક-પાતળી ખીલી કિલિકા-નાંખી દઇએ. અને જે મજબૂતી થાય, તેના જેવો શરીરના હાડનો બાંધો, તે [કિલિકા દ્રષ્ટાન્તોપલક્ષિત] કિલિકા સંહનન નામ કર્મ. અને તેવું સંહનન અપાવનાર કર્મ તે કિલિકા સંહનન નામ કર્મ.

ચતુરસ્ર સંસ્થાન નામ કર્મ. આવા પ્રકારની જેના શરીરની આકૃતિ હોય, તે ઉત્તમોત્તમ આકૃતિ કહેવાય. આથી ઉત્તમ આકૃતિ જગતમાં બીજી કોઈ નથીજ. આવી આકૃતિ હોય, તેનું શરીર અને તેના બીજા અવયવો વિગેરે બરાબર સુરેખ સુંદર આકારવાળા અને બરાબર માપસર હોય. આ બધા માપ અને આકૃતિઓ રેખાઓ વિગેરેનું વર્ણન કરનારું સામુદ્રિક શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. પોતાના આંગળથી બરાબર ૧૦૮ આંગળ શરીર ઉંચું હોય, છાતી પણ બરાબર તેજ માપે હોય, છાતીમાં કૌસ્તુભ હોય, હાથ પગના તળીયાં લાલ હોય, વિગેરે અનેક સંપૂર્ણ શુભ લક્ષણ લક્ષિત દેહલતા આ સંસ્થાન વાળાને હોય છે.

૯૩. ૪૫. ૨. **ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન નામ કર્મ**—ન્યગ્રોધ એટલે વડ, પરિમંડળ એટલે ઘેરાવો. ન્યગ્રોધના પરિમંડળ જેવું સંસ્થાન તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન, અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન નામ કર્મ. વડનું થડ એટલું બધુ સુંદર નથી હોતું પરંતુ તેના ઉપર ઘટા હોય છે. તેથી દૂરથી વડની સુંદરતા લાગે છે. આ ઉપમાથી બીજા સંસ્થાનનું સ્વરૂપ આપણા ખ્યાલમાં ઉતારવાનો શાસ્ત્રકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે. તેથી એ સંસ્થાનનું નામ પણ એવી રીતે ઉપમાન ગર્ભિત શબ્દોથી રૂઢ કરવામાં આવ્યું છે. ભાવાર્થ એ છે કે ઉપર લખેલા સંસ્થાનમાં આખું શરીર સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત હોય છે. તે પ્રમાણે આ સંસ્થનમાં માત્ર શરીરનો કેડ ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત હોય છે, નીચેનો ભાગ સુંદર તો

હોયજ, પણ તેમાં સંપૂર્ણ લક્ષણોની અપેક્ષાએ કંઇક ખામી હોય છે.

૯૪. ૪૬. ૩. સાદિસંસ્થાન નામ કર્મ—સાદિ અથવા સાચિ એમ બે નામ આ સંસ્થાનને માટે વપરાય છે. સાદિ એટલે માત્ર અમુક જગ્યાએથી શરૂઆત એવો અર્થ થાય છે. અર્થાત્ કેડથી શરૂઆત થઇ પગ સુધીનો બધો ભાગ યથાર્થ લક્ષણોપેત હોય તે સાદિ સંસ્થાન નામ કર્મ. સાચિ શબ્દનો અર્થ તે નામનું કોઇ વૃક્ષ વિશેષ હશે કે જે નીચેના ભાગમાં રમણીય હશે, બીજા સંસ્થાન કરતાં આ ત્રીજું સંસ્થાન વિપરીત છે.

૯૫. ૪૭. ૪. કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ—બન્ને ભાગમાં લક્ષણો ન્યૂન હોય. કુબ્જ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ કુબડું એવો થાય છે. પરંતુ એ કુબડાપણું ઉપરના ત્રણ સંસ્થાનમાં બતાવેલા લક્ષણો પુરેપુરા ન હોય, તેની અપેક્ષાએ સમજવું. જે શરીરમાં ઉપર નીચે બન્ને ભાગ સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત ન હોય, કંઇક કંઇક ખામી હોય તે કુબ્જ સંસ્થાન, અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯૬. ૪૮. ૫. વામન સંસ્થાન નામ કર્મ—વામન શબ્દનો અર્થ ઠીંગણું થાય છે. પરંતુ ઠીંગણાપણું ઉપરના સંસ્થાનોની અપેક્ષાએ સમજવું. એટલે કે કુબ્જ સસ્થાનમાં યદપિ સર્વ અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણોપેત ન હોય, છતાં શરીરનો કદ, બાંધો, રચના વિગેરે ઠીક હોય; તેના કરતાં આ સંસ્થાન વાળા શરીરમાં

સંપૂર્ણ લક્ષણો તો ન હોય, પરંતુ કંઈક નીચાપણું હોય. માટે તેનું નામ વામન સંસ્થાન. તેનું પ્રેરક કર્મ વામન સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯૭. ૪૯. ૬. હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ—હુંડક અથવા હુંડન એ બે શબ્દો વપરાય છે. હુંડકનો અર્થ અવ્યસ્થિત એવો કંઈક થાય છે. જે શરીરમાં અવયવો વિગેરેમાં લક્ષણોપેતતા તો નહોય, પરંતુ ઉલટી વિલક્ષણતા હોય, એ રીતે અવ્યવસ્થિત સમજવું. આવા સંસ્થાનનું પ્રેરક કર્મ તે હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. વર્ણ નામ કર્મ, ગંધ નામ કર્મ, રસ નામ કર્મ, સ્પર્શ નામ કર્મ આ ચારેય કર્મો અને તેના ભેદોનું વર્ણન સાથેજ કરીશું.

શરીર નામ કર્મથી શરીરની વર્ગણા મળી. શરીર પર્યાપ્તિથીતેમની રચના કરી. બંધન અને સંઘાતનથી તેના બંધન, સંઘાતન થયા. નિર્માણ નામ કર્મે શરીરના અવયવોના સ્થાનો નક્કી કરી આપ્યા, ત્યાં અંગોપાંગ નામ કર્મે અવયવો રચ્યા. સંસ્થાન નામ કર્મે તેની યથા યોગ્ય આકૃતિ, અને સંહનન નામ કર્મે શરીરમાં અને અવયવોમાં યથા યોગ્ય મજબૂતી પૂરી. તથા પ્રત્યેક નામ કર્મે એકજ જીવને એકજ શરીરમાં રહેવાનો અધિકાર આપ્યો, વિગેરે વિગેરે રીતે શરીર અને આત્માના સંબંધથી જીવતું જાગતું પ્રાણી તો દુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવતું થયું. પરંતુ દરેક શરીરના રંગ, સ્વાદ, સ્પર્શ, ગંધ વિગેરે નક્કી કરનાર કર્મો તો જોઈએજ ને?

યદ્યપિ, શરીર પુદ્ગલ પરમાણુઓની વર્ગણાઓનું બને છે. એ વાત તો આપણ સમજાવી છે. પરમાણુમાંજ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ગુણો હોય છે. જે વખતે જેવા સંજોગો તે વખતે તેનું રૂપાન્તર થયા કરે છે. દાખલા તરીકે-આવળના લાકડાનો ટુકડો લાલ રંગનો છે. એટલે કે તે પરમાણુઓના જથ્થામાં લાલ રંગ પ્રગટ થયો છે. હવે તેને અગ્નિમાં સળગાવો, એટલે તેનો કાળો કોલસો બની જશે. અર્થાત એજ લાકડાનો ટુકડો લાલ મટીને કાળો થઇ ગયો. સંજોગને લીધે તેનો રંગ બદલાઇ ગયો. તેવા ઘણા દાખલા આપી શકાય. આ રીતે પરમાણુમાં વર્ણાદિ ગુણો હોય છે. પરંતુ સંજોગવશાત તેમાં ફેરફાર થયા કરે છે.

હવે જીવનું શરીર પણ પરમાણુઓનુંજ બને છે. એટલે તેમાં પણ સ્વાભાવિક રીતેજ વર્ણાદિ પ્રગટ થશે જ. તો પછી તેના પ્રેરક કર્મો માનવાની જરૂર શી ? એ જાતની શંકા અહીં થયા વિના રહેતી નથી.

તેનું સમાધાન એ છે કે-યદ્યપિ પરમાણુઓમાં અને વર્ગણાઓમાં સ્વાભાવિકજ રીતે વર્ણાદિ હોય છે. પરંતુ જ્યારે જીવ તેનું શરીર બનાવે છે, ત્યારે માત્ર શરીરજ બનાવે છે. પરંતુ શરીરમાં વર્ણાદિ દેખાય છે, તે દેખાવા ન જોઇએ. કારણકે શરીર નામકર્મ તો શરીરજ આપી શકે. આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે કુદરતી સંજોગો ગમે તેવા હોય, તેને અને આત્માને લાગે વળગે શું ? એ વર્ણાદિક અમુક પરમાણુઓના ભલે હોય, તેથી અમુક આત્મા સાથે તેને સંબંધ શો ? છતાં તે અમુક આત્માના બને છે. અને તેના સંજોગો

પ્રમાણે રૂપાન્તર પામે છે. તે આ કર્મોને લીધે. અર્થાત્ કુદરતી સંજોગો સર્વ સામાન્ય છતાં તે અમુકના જ બને છે, અને અમુકનાજ કામમાં આવે છે. તેનું કારણ તેના પોતાના કર્મો છે. તેજ રીતે બંધન અને સંઘાતન પામવાનો ગુણ પરમાણુમાં છે.છતાં અમુક પ્રાણીના શરીરના પરમાણુઓમાં અમુક જાતના બંધન અને સંઘાતન થાય, એ તેના તેના બંધન અને સંઘાતન નામ કર્મને લીધે. તેજ રીતે અહીં પણ કુદરતી રીતે પરમાણુઓમાં વર્ણાદિ છતાં તે અમુક આત્માના બને છે. અને પાછા અમુક જાતના ફેરફારો પામે છે. તે આ કર્મોને લીધે. જો આ કર્મો નહોય, તો એ વર્ણાદિ ઉપર આત્માનો હક્કજ ન ચાલે. ભલે વર્ગણાઓ મળે, તેમાંના વર્ણાદિ ઉપર તેનો અધિકારજ ન રહે. એટલે પ્રથમ તો એ વર્ણાદિ ઉપર જે અધિકાર અમુક આત્માનો થાય છે. તે આ કર્મોને લીધે. બીજા ફેરફારો થવાની તો વાત પછી. બીજા ફેરફારો થાય છે. તે વર્ણાદિ કર્મોની તરતમતાને લીધે સમજવા. અને વર્ણાદિ કર્મોની તરતમતા આત્માના અધ્યવસાય સાથે સંબંધ રાખે છે. અધ્યવસય પ્રત્યેક આત્માના સ્વતંત્ર જુદા હોય છે એટલે પછી શરીરના વર્ણાદિ પણ પોતપોતાના સ્વતંત્ર ગણાય છે. અને તેના ફેરફારો આત્માના અધ્યવસાય ઉપર આધાર રાખે છે. નહીં કે પરમાણુ વર્ગણાના કુદરતી ફેરફારોના સંજોગ ઉપર.

વર્ણ એટલે સામાન્ય રીતે રંગ એવો અર્થ થાય છે. તે રંગ અનેક જાતના જોવામાં આવે છે. છતાં બધાનું વર્ગીકરણ કરીને મુખ્ય પણે પાંચ રંગો છે, એમ જૈન શાસ્ત્રકારાએ નક્કી કર્યું છે. કાળો, ધોળો, રાતો, પીળો, લીલો.

ગંધ પણ બધા ગંધોનું એકીકરણ કરીને બે જાતના નક્કી કર્યા છે. સુરભિગંધ=સુગંધ અને દુરભિગંધ એટલે દુર્ગંધ.

રસ–રસ એટલે સ્વાદ. સ્વાદ અનેક જાતના હોય છે. પરંતુ તેનું એકીકરણ પાંચ પ્રકારોમાં સમાવેલું છે. તિખો, કડવો, મીઠો (ગળ્યો), ખાટો, તુરો.

સ્પર્શ આઠ નક્કી કર્યા છે. ટાઢો, ઉનો, સુંવાળો, ખડબચડો, ભારે, હલકો લુખો, અને ચીકણો.

આ રીતે આ વર્ણાદિ ૨૦ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. બીજા બધા પ્રકારોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. શરીરની રચનાના પ્રથમ ક્ષણથીજ પ્રાણીના પોતાના કર્મ પ્રમાણે વર્ણાદિનો પરિણામ થવા માંડે છે.

૯૮. ૫૦. ૧. શ્યામવર્ણ નામ કર્મ—ભેંશ, બકરી, હબસી, ભીલ, કાગડા, કોયલ, ભમરા, વિગેરે પ્રાણીઓના શરીરો કાળા જણાય છે. તેનું કારણ તેઓના ઔદારિક શરીરની વર્ગણામાં રહેલા સ્વાભાવિક વર્ણો કાળા વર્ણ રૂપે પરીણામ પામ્યા છે. તેમ થવામાં આ કર્મ પ્રેરક છે. દરેકની કાળાશમાં થોડો થોડો ફેર જણાય છે, તેનું કારણ દરેકનું શ્યામવર્ણ નામ કર્મ જુદી જુદી જાતનું હોય છે, તે છે. હવે પછીના બીજા વર્ણ નામ કર્મો તથા ગંધ નામ કર્મો વિગેરેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણેજ સમજી લેવી.

૯૯ ૫૨ ૩. હરિત વર્ણ નામ કર્મ—દાખલા– ઇયળો, ઝાડના પાંદડા, પોપટ, લીલી દ્રાક્ષ,

૧૦૦. ૫૧. ૨. રક્ત વર્ણ નામ કર્મ– ,, ઘોડા, ગાય, હરણ, લાલમાકડ, મરચાં, પોટી.

૧૦૧. ૫૩. ૪. પીત વર્ણ નામ કર્મ— „
ભમરીઓ, સિંહ, કુતરા, સંતરા, મોગરાના ફૂલ.

૧૦૨. ૫૪. ૫. શ્વેત વર્ણ નામ કર્મ- „
ગાય, ઘોડા, માણસો, ધોળા કબૂતર, ફુલ, જુવાર, સસલું.

કેટલાકના રંગો આથી જુદી જાતના હોય છે. અથવા ચિત્ર વિચિત્ર હોય છે. છતાં તેમાં મુખ્યપણે તો આ પાંચનુંજ મિશ્રણ હોય છે. અથવા પાંચેય જુદા જુદા સ્થાનમાં ગોઠવાયેલા હોય તેથી પણ ચિત્ર વિચિત્ર લાગે. અથવા તે તે પ્રાણીઓના પોત પોતાના વર્ણને માટે જુદી જુદી જાતના વર્ણ નામ કર્મ માનવામાં વાંધો નથી. માત્ર શાસ્ત્રમાં સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ કરવા માટે આ પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે. પરમાણુઓના કુદરતી વર્ણો ઉપર આ કર્મને લીધે અમુક આત્માનું આધિપત્ય જામે છે.

૧૦૩. ૫૫. ૧. સુરભિગંધ નામ કર્મ-દાખલા-
કસ્તુરી મૃગ, ગુલાબ વિગેરેના ફુલો, માટી, સુખડ.

૧૦૪. ૫૬. ૨. દુરભિગંધ નામ કર્મ— „
લસણ, ડુંગળી, કેટલાક કીડાઓ.

આમાં પણ ચિત્ર વિચિત્ર ગંધો હોય છે. પ્રત્યેક પ્રાણીના શરીરની જુદી જુદી કંઇક વિલક્ષણ ગંધ હોય છે. પરંતુ તે બધાનું સંક્ષેપથી એકીકરણ આ બે પ્રકારમાં થાય છે.

૧૦૫. ૫૭. ૧. તિક્ત રસ નામ કર્મ—દાખલા—
અંદરજવ, કડુ, કુંવાર, કારેલા, લીંબડો.

૧૦૬. ૫૮. ૨. કટુક રસ નામ કર્મ— „
મરી, મરચાં, સૂંઠ, તજ, લવીંગ.

૧૦૭. ૫૯. ૩. કષાય રસ નામ કર્મ— „
હરડે, સોપારી, મીંઢીયાવળ, નસોતર,

૧૦૮. ૬૦. ૪. આમ્લ રસ નામ કર્મ— „
આંબલી, લીંબુ, કેરી, આંબળાં, બિલ્લેરાં.

૧૦૯. ૬૧. ૫. મધુર રસ નામ કર્મ— „
શેરડી, ચીકુ, પાકાં કેળાં, પાકી કેરી.

સંસ્કૃત ભાષામાં-તિકત શબ્દનો અર્થ 'કડવું' એવો પણ થાય છે. અને કટુકનો અર્થ તીખું એવો પણ થાય છે. જો કે પ્રતિ પ્રાણીને પોત પોતાના શરીરનો સ્વાદ જુદો જુદો હોય છે. અને તેનું પ્રરક કર્મ પણ પોત પોતાને જુદું જુદું હોય છે. પરંતુ બધાનું એકી કરણ કરતાં આ પાંચ જાતના રસમાં અથવા તેના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારોમાં સમાવેશ પામી શકે છે. અહીં એટલું યાદ રાખવું કે દાખલાઓમાં જણાવેલા પ્રાણીઓમાં વર્ણાદિ ચારેય હોય છે. પરંતુ તેમાંથી જેમાં જે મુખ્ય હોય છે. તે ધ્યાનમાં રાખીને દાખલા આપ્યા છે. સૂંઠ, રંગે પીળી, ગંધે-સુગંધી, સ્વાદે તીખી. અને સ્પર્શે ખડબચડી હોય છે. તે પ્રમાણે બધામાં યથાયોગ્ય રીતે સમજી લેવું.

૧૧૦. ૬૨. ૧. ગુરૂ સ્પર્શ નામ કર્મ—દાખલા-
લોઢું, પત્થર, આપણું શરીર.

૧૧૧. ૬૩. ૨. લઘુ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
રૂ, પક્ષિનું શરીર.

૧૧૨. ૬૪. ૩. મૃદુ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
ફળો, ફૂલો, આપણા શરીરો.

૧૧૩. ૬૫. ૪. ખર સ્પર્શ નામ કર્મ— „
સીતાફળ, અનનસ, સંતરાં. શીળો, મગર.

૧૧૪. ૬૬. ૫. શીત સ્પર્શ નામ કર્મ— „
કેળ, બરફ, પાણી.

૧૧૫. ૬૭. ૬. ઉષ્ણ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
અગ્નિ.

૧૧૬. ૬૮. ૭. સ્નિગ્ધ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
કેટલાક જંતુઓના શરીર ઉપર ચીકાસ હોય છે.

૧૧૭. ૬૯. ૮. રુક્ષ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
કેટલાક જંતુઓના શરીર રાખ જેવા લુખા હોય છે.

વિહાયોગતિ નામ કર્મ—

પ્રાણીને શરીર અને તેને લગતી ઘણીખરી સગવડો ઉપરના કર્મોથી મળે છે, ત્રસ નામ કર્મ ગતિ શકિત આપે છે. પરંતુ ગતિ એટલે ચાલવાની રીતમાં પણ ફેરફાર હોય છે. કેટલાક પ્રાણીઓની ગતિ સુંદર આનંદ આપે તેવી હોય છે, એટલે વખણાય છે. જેમકે ઉત્તમ ઘોડા, હાથી, બળદ, ગાય, હંસ, વિગેરે વિગેરે.

અને કેટલાકની ચાલ એટલી બધી ખરાબ હોય છે કે—જે વખણાતી નથી. ઉંટ, ખચ્ચર વિગેરે વિગેરે. આ ગતિ આકાશના અવકાશમાં પ્રાણીઓ કરે છે. એટલે 'વિહાયોગતિ' નામ આપી પ્રથમ જણાવેલા ગતિ નામ કર્મથી આ

કર્મને જુદું પાડેલ છે. આકાશને બદલે વિહાયસ્ શબ્દ વાપરેલો છે. વિહાયસ્ એટલે આકાશ.

૧૧૮. ૭૦. ૧. શુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ–ગતિ શક્તિવાળા જીવ તથા (પુદ્ગલ) શરીરનો સંજોગ થવા છતાં, ગતિ કરવાની શક્તિ ત્રસ નામ કર્મ આપે છે. પરંતુ તેમાં શુભ ગતિનું નિયામક આ કર્મ છે.

૧૧૯. ૭૧. ૨. અશુભ વિહાયો ગતિ નામ કર્મ–આ કર્મ ઉપરના કર્મથી વિપરીત છે.

જીવમાં રહેલી ગતિ શક્તિને ત્રસ નામ કર્મ ગર્યાદિત કરે છે, અને ગતિ શક્તિ પ્રવર્તવા દે છે. તેમાં શુભાશુભનું નિયામક આ કર્મ છે. એટલે એક રીતે આ કર્મ ત્રસ નામ કર્મની સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય તેવું જણાય છે. પરંતુ તેના બે ભેદ પાડેલા હોવાથી તેની ગણત્રી પિંડ પ્રકૃતિમાં ગણવાની જરૂર પડી છે.

૧૪. આનુપૂર્વી નામ કર્મ.

આનુપૂર્વી ચાર છે. અહીં જગતનું સ્વરૂપ જો કે સમજાવવું જોઈએ. અને તેમાં આકાશ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પણ સમજાવવું જોઇએ. આત્માઓ અને પરમાણુઓની ગતિ આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પ્રમાણે કેવી રીતે થાય છે. ગતિ-વિજ્ઞાનને લગતું જૈનશાસ્ત્રોમાં રીતસર સાંગોપાંગ ચોક્કસ નિયમો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિપર આપ્યા છે. તે પણ સમજાવવા જોઇએ. પરંતુ અહીં તે સમજાવવા જતાં ઘણો જ વિસ્તાર થાય. તેથી તે વિચાર હવે પછીના ભાગો ઉપર રાખીને કામ ચલાઉ હકીકત તમને સમજાવીશ. એટલેથી તમારે સંતોષ માનવો જોઇએ.

એક દાખલો લ્યો—બારીક વાળાની ઝીણી જાળી ગુંથેલી હોય, અથવા દવા ચાળવાનો બારીક હવાલો જુઓ. તેમાં બારીક તારો હોય છે. હવે તેમાં પાણી છાંટો. અને પછી એ હવાલાને ત્રાંસો ઉભો રાખો તો પાણીના બિંદુઓ મુખ્યપણે તાર સાથે લાગેલા હશે. અને તારની મદદ પ્રમાણે નીચે ઉતરી આવશે. એમને એમ એ બિંદુઓ નીચે ન પડતાં તારની પ્રમાણે સીધા નીચે ઉતરી આવશે.

તેવી રીતે આકાશના પ્રદેશની શ્રેણીઓ (લાઇનો) સર્વ દિશામાં જાય છે. કોઇપણ જીવ કે પરમાણુ–સ્કંધો શ્રેણીઓના ક્રમ પ્રમાણે ગતિ કરી શકે છે. જેમ રેલ્વે લોઢાના પાટાની લાઇન પ્રમાણે ચાલે છે. તેમ એ ગતિ કરનારા દ્રવ્યો શ્રેણીને છોડયા વિના ગતિ કરે છે. આમ ક્રમસર ગતિ કરવી તેનું નામ આનુપૂર્વી. આનુપૂર્વી કરવા છતાં ઉત્પત્તિ-ક્ષેત્ર આડે અવળે સ્થળે હોય તો ત્યાં આનુપૂર્વી પ્રમાણે જીવને જવા માટે પ્રેરક બળ આપનાર આ કર્મ છે. જો આ કર્મ ન હોય તો સીધી શ્રેણિ ઉપર તો જીવ ચાલે. પરંતુ શ્રેણી બદલવાનું તેનાથી બની શકતું નથી. એ આનુપૂર્વી–શ્રેણીનો ક્રમ બદલી આપવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. જેમ રેલ્વે એક પાટા ઉપર સીધીજ તી હોય છે. પરંતુ તેને બીજે પાટે ચડાવવી છે અને જુદીજ દિશાના પ્રદેશો તરફ ચલાવવાની છે, પરંતુ જો સાંધાવાળો સાંધો બદલી આપીને બીજે પાટે ન ચડાવી આપે તો તેતો એમને એમ સીધીજ ચાલ્યા કરે. પરંતુ ધારેલ પ્રદેશે ન પહોંચે. તેમ ધારો કે એક કીડીનો જીવ મારી સામેની આ પેટી

પરથી નીકળીને આ મકાનના પેલા ખુણામાં અદ્ધર રહેલા લાકડાના પાટીયાપર કુંથુ રૂપે ઉત્પન્ન થવાનો છે. તે જીવ પ્રથમ જ્યાં છે ત્યાંથી સીધો ઉંચે તો જાય. પરંતુ તે ઉંચે ક્યાં સુધી ચાલ્યો જાય ? તેને આ આનુપૂર્વી કર્મ આગળ જતો અટકાવી જ્યાં ઉત્પન્ન થવું છે તેની હદ સુધી ઉંચો જાય એટલે વાળીને ઉત્પત્તિક્ષેત્ર તરફ સહેલથી જઇ શકાય તે શ્રેણી તરફ વાળી દે છે. અને છેવટે શ્રેણી પરજ ચલાવીને ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સુધી લાવી મૂકે છે. જુઓ આ રીતઃ—[શિક્ષકે આકૃતિ કાઢી સમજાવવું.]

આ કર્મ ન હોય તો જીવ માત્ર સીધી શ્રેણીમાં ગતિ કર્યે જાય, પરંતુ ઉત્પત્તિસ્થળે જઇ ન શકે. ત્યાં ગયા વિના તેનો છુટકો તો નથી. કારણ કે ત્યાં જવા માટે અનેક જાતની સામગ્રી લઇને નીકળ્યો છે. મોક્ષમાં સીધો પહોંચી જવાની તો તેની પાસે યથાયોગ્ય સામગ્રી છે જ નહીં. એટલે અને શ્રેણી વિના તો ગતિ થઇ શકતી નથી. એટલે શ્રેણી બદલી બીજી શ્રેણી પર ચડવાને માર્ગદર્શક પ્રેરક બળ આપનાર આ કર્મ છે. તેના બળથી તે ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સુધી પહોંચી જાય છે. સીધી શ્રેણીએ ગતિ કરવા સિવાય બીજી રીતે કરવાનું સામર્થ્ય જીવમાં કર્મની મદદ વિના શી રીતે આવી શકે ? હવે આ શ્રેણીઓમાં પહેલી ગતિને ઋજુ, અવિગ્રહાગતિ, સીધી ગતિ કહે છે. અને ત્યાર પછીની શ્રેણીઓમાં ગતિ કરે ત્યારે એ ગતિઓને વક્રગતિ—વિગ્રહવતીગતિ—વાંકી ગતિ એવું નામ શાસ્ત્રમાં આપેલું છે આ આનુપૂર્વી નામ કર્મનો વિપાક માત્ર

વિગ્રહ ગતિમાં હોય છે. અવિગ્રહ ગતિમાં નથી હોતો. કારણકે ત્યાં તેવી જરૂર નથી. ઋજુગતિ જીવ પોતાની સ્વાભાવિક ગતિ શક્તિથીજ કરે છે. આવી ઋજુગતિતો માત્ર એકજ હોય છે. અને તેને માટે એક સમયનો વખત લાગે છે. પરંતુ વિગ્રહગતિ વધારેમાં વધારે ત્રણ, અને ત્રણ સમય સુધી હોય છે.

હવે આ વચલા વખતમાં પણ કાર્મણ અને તૈજસ શરીર તો જીવની સાથે હોય છે અને પ્રતિ સમય તેને યોગ્ય નવી નવી વર્ગણા લેવા માટે તે અપાવનારાં તૈજસ કાર્મણ શરીર નામ કર્મ પણ સાથેજ હોય છે. એટલે તે કર્મો પોતાનું કામ શી રીતે બંધ રાખે? એ પોતાને યોગ્ય વર્ગણાઓનું આહારણ–ખેંચાણ–સ્વીકાર કરે જને? પરંતુ તેમાં એટલું સમજવાનું છે કે બે સમયની વિગ્રહ ગતી હોય તો વિગ્રહગતિના પહેલા સમયમાં કોઇપણ વખતના સ્કંધો જીવ લેતો નથી. અને ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય તો વિગ્રહગતિના પહેલા બે સમય સ્કંધો આહરણ કરતો નથી. અર્થાત્ અનાહારક હોય છે. આ ઉપરથી એક સ્થળેથી છુટેલો જીવ બીજે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધીમાં વચલા વખતમાં ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે ચાર સમય લાગે છે. આ કર્મનું બીજું નામ તેના ભાવાર્થ પ્રમાણે અનુશ્રેણી કર્મ રાખેલું હોય તો ખોટું નહીં.

આ રીતે વિગ્રહગતિમાં જીવને પ્રેરક આ આનુપૂર્વી કર્મ છે. સામાન્ય રીતે જીવને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન સુધી

વિભાગો છે. એટલે તે મુખ્ય વિભાગોને આશ્રયીને આ કર્મ પણ ચાર જાતનું સમજાવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—

૧૨૦. ૭૨. ૧. દેવગતિ આનુપૂર્વી નામ કર્મ— દેવોની પરિસ્થિતિમાં જવાને ઈચ્છતા જીવને પહેલાં છોડેલી અને હવે પછી મેળવવાની એમ બન્ને ગતિની વચ્ચેના પ્રદેશમાં મદદગાર થઈ ઉત્પન્ન થવાની ગતિ સન્મુખ જીવને વાળી દઇ, આકાશપ્રદેશોની શ્રેણીના અનુક્રમ પ્રમાણે પ્રમાણે–અનુપૂર્વી પ્રમાણે પ્રમાણે– દેવપરિસ્થિતિમાંના ઉત્પત્તિપ્રદેશ સુધી લઇ જનારૂં કર્મ.

૧૨૧. ૭૩. ૨. મનુષ્યગતિ નામકર્મ	આ ત્રણેયના અર્થો
૧૨૨. ૭૪. ૩. તિર્યંચગતિ નામકર્મ	પણ ઉપર પ્રમાણેજ
૧૨૩. ૭૫. ૪. નારકગતિ નામકર્મ	યાદ કરી લેવા.

૮ શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ.

હવે આપણે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના વિચાર ઉપર આવીશું. એ ભેદો, તેના વિપાકના અને પિંડ પ્રકૃતિઓના વિપાકના કોઇ મૂળ તત્ત્વમાં ભેદ છે, એ ઉપરથી એ ભેદ પાડવામાં નથી આવ્યા. પરંતુ માત્ર તેને પેટા ભેદો નથી. અને ઉપર ગણાવેલી ચૌદપ્રકૃતિઓને પેટા ભેદો છે. એટલે ગ્રંથરચનાનો અમુક ક્રમ સાચવવા એ પ્રમાણે વિભાગ પાડીને વિવેચન કરેલું છે. બાકી બીજી રીતે પણ તેનું વિવેચન કરી શકાય. જીવ વિપાકીનો વર્ગ જુદો અને પુદ્ગલ વિપાકીનો વિભાગ જુદો. તથા ક્ષેત્ર વિપાકીનો ત્રીજો વિભાગ એમ વિપાકની તરતમતાને લીધે તેના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય. જે હવે પછી બતાવીશું.

૧૨૬. ૭૮. ૧. પરાઘાત નામ કર્મ—બીજાના શરીરને આઘાત પહોંચાડી શકે, પછી ભલેને કદાચ સામો માણસ બળવાન્ હોય, પરંતુ શરીર રચનામાં એવોજ એક પરિણામ પ્રગટ થાય કે જેથી કરીને તે બીજાના શરીરને આઘાત પહોંચાડી શકે, તે આ કર્મને લીધે. પ્રત્યેક જીવની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઓચ્છાવત્તા પ્રમાણમાં આ પરિણામ પ્રગટ થાય છે.

૧૨૭. ૭૯. ૧. ઉપઘાત નામ કર્મ—આ કર્મ લગભગ ઉપરના કર્મ કરતાં કંઇક વિપરીત અસર ઉત્પન્ન કરે છે. બીજાના શરીરથી પોતાનું શરીર ઉપઘાત પામે એવો તેમાં પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા રોગાદિકથી અને વધારાના કેટલાક અવયવોથી જેવાં કે-રસોળી, પડજીભી, છઠ્ઠી આંગળી, ત્રણ પગ, પશુને પાંચપગ, બે માથાં, વિગેરે રીતે શરીરમાં હરકત રહ્યા કરે. આવા વિચિત્ર જાતનો શરીરમાં ઉપઘાતકજનક પ્રયોગ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ કર્મને લીધે.

૧૨૮. ૮૦. ૧. આતાપ નામ કર્મ—આતાપ નામનો પરિણામ પુદ્ગલોમાં પ્રગટ થાય છે. અને તે જીવ વિશેષના શરીરમાં પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ પરિણામ માત્ર અમુક જીવોના શરીરમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે. અને તે બીજા કોઈ જીવના શરીરમાં નહીં, માત્ર સૂર્યનું બિંબ જે આપણે જોઈએ છીએ, તે એક જાતની પાર્થિવ રચના છે. જેમ સોનું, લોઢું વગેરે. અને તેમાં સૂર્ય નામની દેવજાતિ રહે છે. પરંતુ

એ પાર્થિવ બિંબમાં ખૂબજ આતાપ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ કે બિંબ અસંખ્ય પાર્થિવ જીવોના શરીરોના સમુદાયરૂપ હોય છે. એ શરીરોમાં આતાપ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ કર્મને લીધે. તેમાં ખુબી એ છે કે—એ શરીરને જો આપણે સ્પર્શ કરીએ તો તે આપણને ગરમ ન લાગે. પરંતુ તેમાંથી બહાર પડતા કિરણો દૂર દૂર ગરમ લાગે. અને બીજી વસ્તુને પણ ગરમ કરી દે.

જો કે અગ્નિમાં આ સ્થિતિ આપણે જોઈએ છીએ. પણ તેમાં આતાપ પરિણામ નથી માનેલો. પરંતુ તે રક્ત નામ કર્મ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ નામ કર્મની અસરનું પરિણામ છે. એટલે કે અગ્નિને અડકીએ તો તે ગરમ લાગશે, અને બહાર દૂર દૂર તે સ્પર્શની અસર જ્યાં સુધી ફેલાય ત્યાં સુધી ગરમી જણાશે. પછી નહીં જણાય. ત્યારે આતાપમાં એ ફેર છે કે મૂળ સ્થળે ગરમી નથી હોતી અને દૂર દૂર વધારે ને વધારે ગરમી હોય છે. જો કે આ એક વિચિત્ર શોધ છે. પણ તે જાણવા જેવી છે. સૂર્યનો તડકો આપણને લાગે છે. પણ સૂર્ય એટલો ગરમ નથી એમ આ કર્મના વિવેચન વખતે શાસ્ત્રકારો આપણને સમજાવે છે.

૧૨૯. ૯૧. ૧. ઉદ્યોત નામકર્મ—ઉદ્યોત, કાંતિ, પ્રભા, એ નામનો પ્રયોગ પરિણામ પ્રાણીના શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું પ્રેરક આ કર્મ છે. હીરા, પન્ના, ચંદ્ર, પતંગીયા, દેવો, મહાતપસ્વીઓ, ખજવા, કેટલીક ઔષધિઓ વિગેરેના શરીરપર ઠંડક ઉત્પન્ન કરે તેવો ઉદ્યોત પરિણામ ચકચકતો જણાય છે. તે આ કર્મને લીધે. પન્નાનો

રંગ નીલવર્ણ નામ કર્મને લીધે. તેમજ હીરાનો શ્વેતવર્ણ નામ કર્મને લીધે. પરંતુ ચકચકાટ ઉદ્યોત કર્મને લીધે.

૧૩૦. ૮૨. ૧. શ્વાસોચ્છ્વાસ :નામ કર્મ—આ કર્મ જીવ વિપાકી છે. યદ્યપિ શ્વાસોચ્છવાસ નામની વર્ગણા અગાઉ પહેલા ભાગમાં આપણે ગણાવી ગયા છીએ, તેના ગ્રહણ, પરિણમન, અને ત્યાગ કરવામાં પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પ્રમાણે વપરાતી જીવની શક્તિ કામ કરે છે. પરંતુ તે ગૃહીત અને પરિણત વર્ગણાનો શ્વાસોશ્વાસ પણે ઉપયોગ કરી લેવામાં આ કર્મ જીવને પ્રેરક બળ આપે છે. અને તેથી આપણે શ્વાસ લઇ શકીએ છીએ અને ઉચ્છ્વાસ કાઢી શકીએ છીએ. જો આ કર્મ ન હોય તો સતત નિયમિત ચાલતી આ પ્રવૃત્તિ ચાલી ન શકે. તેમાં આત્માને નિયમિત રીતે પોતાનું સામર્થ્ય લાગુ રાખવાનું જ હોય છે. એ પ્રવૃત્તિમાં પોતાનુ સામર્થ્ય રોકવાનુ આત્મા બંધ કરે એટલે બધી જીવનની પ્રવૃત્તિઓ રોકાઇ જાય છે. અર્થાત્ આ કર્મ આત્માની અમુક શક્તિને આ પ્રવૃત્તિમાં રોકી રાખે છે, અથવા આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવા માટે અમુક એક શક્તિને રોકી આપે છે. અર્થાત્ આ કર્મની સીધી અસર આત્માની અમુક શક્તિ ઉપર છે. એટલે તે જીવ વિપાકી કહેવાતી હોવી જોઈએ.

આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈએ છીએ તેને પ્રાણાપાન કહે છે. અર્થાત્ જુદા જુદા દ્વારોથી શરીરમાં દાખલ થતો પ્રાણ નામનો વાયુ અને નીચે ફરીને પાછો જુદા જુદા દ્વારોમાંથી નીકલી જતો અપાન વાયુ. એમ કહેવાય છે.

ખરી રીતે એ વાયુ નથી. જો કે પવન દાખલ થાય છે અને બહાર નીકળે છે. પરંતુ તેની સાથે બીજા દ્રવ્યો હોય છે. જૈન શાસ્ત્રકારો કહે છે કે–તે ક્રિયામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના સ્કંધો ખાસ ઉપયોગી છે. પર્યાપ્તિ નામકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી જીવની જીવનશક્તિ વિશેષ પોતાના બળથી એ વર્ગણાના સ્કંધો ગ્રહણ કરે છે, ઉપયોગમાં આવે તેવી રીતે તેને પરિણમાવે છે, અને ઉપયોગમાં લીધા પછી તેને છોડી દે છે, અને નવા લે છે. વિગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે.

ભાષાના સ્કંધોની માફક શ્વાસોચ્છ્વાસના સ્કંધોનો માત્ર અમુક વખતે જ ઉપયોગ થાય છે, એમ નથી. પરંતુ તેનો ઉપયોગ સતત અમુક નિયમ પ્રમાણે નિયમસર ચાલ્યાજ કરે છે, અને તેમ ચલાવવામાં આત્માનું અમુક પ્રમાણમાં બળ નિયમિત રીતે જોડાઇ રહે છે. તે રીતે નિયમિત રીતે તે બળને રોકી રાખવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. એટલે આ પ્રકૃતિ જીવ વિપાકી તો બરાબર લાગે છે.

પરંતુ આણાપાન–શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા મળે છે, તે કયા કર્મને લીધે, અને તેમાં થતા બીજા પરિણામ વિશેષના નિયામક કર્મો કે જે પુદ્ગલવિપાકી સંભવી શકે, તે કેમ નહીં ગણાવ્યા હોય? તે વિષે તમને શંકા થશે. પરંતુ સંક્ષેપપ્રિય શાસ્ત્રકારોએ કોઇમાં અંતર્ભાવ કરેલો હોવો જોઇએ. એજ પ્રમાણે ભાષા અને મનને માટે પ્રશ્ન છે. જો પર્યાપ્તિ નામ કર્મને તેના નિયામક ગણવામાં આવે, તો તે પણ જીવ વિપાકી છે. પુદ્ગલ વિપાકી નથી. એટલે શરીર નામ

કર્મ સાથે તેનો અંતર્ભાવ કર્યો હોય તો ના ન કહેવાય. વળી ભાષા અને મનની પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરક બળ શરીર (કાયયોગ) આપે છે. તેને બદલે પ્રાણાપાનમાં પ્રેરક બળ આ પ્રાણાપાન લબ્ધિ જનક નામ કર્મ આપે છે. આમ કંઇક વ્યવસ્થા લાગે છે.

આપ આ રીતે સંદેહમાં વાતો કરો, ત્યારે અમારે શું સમજવું?

બરાબર છે. આ વિષય એટલો ગંભીર છે કે આ વિષયના વિજ્ઞાનના ઉંડા જ્ઞાન વિના તેનું યથાર્થ સમાધાન વિદ્વાનોએ પણ આપવું મુશ્કેલ પડે તેમ છે. એટલે આ કર્મ વિચારના વિષયોમાં આટલા ઉપરથી તમે મને પણ પારંગત ન માનશો. ઘણું સમજવાનું અને શીખવવાનું અને શોધવાનું છે. તે બધું નમ્ર બની શાસ્ત્રોના અવગાહન કરી શોધ્યા કરશો તો કંઇક કંઇક નવું જાણી શકશો.

૧૩૧-૮૩-૧ તીર્થંકર નામકર્મ—જીવ પોતે પોતાના સ્વતંત્ર અધિકારમાં રહેવાના જ સ્વભાવવાળો છે. છતાં કર્મોને લીધે તેને તે સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ તે શક્તિ મર્યાદિત રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આ કર્મ એ મર્યાદાનું નિયામક છે. તેથી તે જીવ વિપાકી છે. જગત્‌માં પ્રાણી વર્ગમાં અધિકાર પ્રમાણે અનેક પદવીઓ જીવને ભોગવવી પડે છે. અથવા બાહ્ય દૃષ્ટિથી કહીયે તો પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. એક માણસ જાતિ નામ કર્મને લીધે અમુક કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ તે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો એટલા ઉપરથી તે કુટુંબના મુખી તરીકેની પદવી બધાને મળેજ, એમ નથી.

તે પદવી તો અમુક વ્યક્તિને જ પ્રાપ્ત થાય, અથવા ભોગવવી પડે. અર્થાત્ આત્માનું અમુક ચોક્કસ સામર્થ્ય અમુક ચોક્કસ મર્યાદામાં એ પદવી નિમિત્તવડે આત્મા પ્રગટ કરી શકે અથવા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આવી પદવીઓ પ્રતિ પ્રાણી વર્ગમાં ગોઠવવા ધારીએ તો મળી શકે. પરંતુ એ સર્વ પદવીઓની શિરોમણિ તીર્થંકર પદવી છે. તેનાથી ઉંચી કોઈ પણ પદવી નથી. રાજા, ચક્રવર્તી, ઇંદ્ર, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય નાયક, વિગેરે વિગેરે પ્રાણી માત્રની સર્વ પદવીઓ એ પદવીમાં વ્યાપ્ય રીતે સમાઇ જાય છે. અર્થાત્ એ પદવી ત્રિભુવનના પ્રાણીઓને પૂજ્ય થઇ પડે છે. આવી ત્રિભુવન પૂજ્ય પદવી પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ અથવા એ શક્તિને પ્રકટ કરવાનો અવકાશ આપનાર કર્મ તીર્થંકર નામ કર્મ છે. આ કર્મનું આ નામ ઉપલક્ષણ રૂપ હોય એમ સમજાય છે, કેમ કે–દુનિયામાંની દરેક વ્યવસ્થિત પદવીનું પ્રેરક આ કર્મ છે. એટલે કે–ગણધર, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, ગણી, પ્રવર્તક, પ્રવર્તિની, સાધુ પદવી, રાજા, ચક્રવર્તી, ઇંદ્ર, સામાનિક, પુરોહિત, સેનાધિપતિ, સામંત, ન્યાયાધીશ, શેઠ, નગરશેઠ, કુલપતિ, કુટુંબપતિ, પ્રમુખ, મંત્રી, નાયક, સંઘવી, વિગેરે વિગેરે પદવીના પ્રેરક કર્મો તે તે જીવને લગતા અને તે તે પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જાણી શકાય છે.

અહીં એટલું યાદ રાખવું કે—તીર્થંકરની યોગ્યતા અને પદવી, આચાર્યપણું અને આચાર્ય પદવી, સાધુપણું અને સાધુ પદવી, વિગેરેમાં સૂક્ષ્મ ભેદ છે. અર્થાત્ તે તે જાતની સ્વાભાવિક

ઢંકાઈ જાય છે. એટલુંજ નહીં પણ સ્થિર રહેવું જ પડે છે. ઝાડને ખસેડવા ધારીએ તો સાધારણ પ્રયત્નથી તો ખસેડી શકાયજ નહીં. એવી સચોટ સ્થિરતા હોય છે. તે સ્થાવર નામ કર્મને લીધે.

૧૩૪. ૮૬. ૧ બાદર નામ કર્મ } આ કર્મો જીવની
૧૩૫. ૮૭. ૨ સૂક્ષ્મ નામ કર્મ } સંકોચ વિકાસ
શકિત ઉપર મર્યાદા મૂકે છે. અને તેને અમુક વખત સુધી અમુક સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. આત્મા ધારે તો લોક વ્યાપી થઈ શકે છે, અને ધારે તો તદ્દન નાનું પણ રૂપ કરી શકે છે. જ્યારે જેમ ધારે તેમ કરી શકે છે. પરંતુ આ કર્મો એ શકિત ઉપર મર્યાદા મૂકે છે. એટલે કે એક જીવની એવી ઇચ્છા હોય કે હું અમુક મોટી જગ્યામાં વ્યાપીને રહું અને એકની ઇચ્છા એવી હોય કે હું તદ્દન નાનામાં નાની જગ્યામાં વ્યાપીને રહું. સ્વતંત્ર આત્મા તેમ કરવા ધારે તો કરી શકે છે. પરંતુ આ કર્મો તેને એવી ફરજ પાડે છે, કે તમારે વ્યાપવાનું ક્ષેત્ર વધારેમાં વધારે અમુક હદ સુધીનુંજ. અને ઓચ્છામાં ઓચ્છું અમુક હદ સુધીનું. તેમાં આંખથી જોઇ શકાય એવા સ્થૂળ ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવાની પરવાનગી આપનાર બાદર નામ કર્મ છે. અને નાનામાં નાની ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવા છતાં આંખથી ન જોઇ શકાય તેટલી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવાની પરવાનગી આપનાર સૂક્ષ્મ નામ કર્મ છે. માટે તે બન્ને પ્રકૃતિઓ જીવ વિપાકી છે. અર્થાત્ આત્મ પ્રદેશોની સંસર્ગ–વિસર્ગ શકિતની ચોકકસ મર્યાદાઓ નકકી

કરનાર આ કર્મ છે. આ કર્મે નક્કી કરી આપેલી ક્ષેત્ર મર્યાદામાંજ તેના આત્મ પ્રદેશો વ્યાપે છે. ન વધારે ક્ષેત્રમાં, ન ન્યૂન ક્ષેત્રમાં. પછી શરીર રચના પણ તે માપ પ્રમાણેજ થાય છે. અને એજ પ્રમાણે શરીર વર્ગણાના સ્કંધોનો પણ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય છે. જો કે પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્થૌલ્ય કે સૌક્ષ્મ્ય પરિણામો થાય છે તેમ આત્મામાં પણ પ્રદેશોના સંસર્ગ–વિસર્ગથી નાના મોટાપણું થાય છે.

આત્માના નાના–મોટાપણાના નિયામક આ કર્મો આત્મા ઉપર સીધી અસર કરે છે. છતાં તેની અસર શરીર ઉપર પણ જણાય છે. એટલે સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓના શરીરો ગમે તેટલા સાથે મળે તો પણ ઇંદ્રિય ગ્રાહ્ય થઇ શકતા નથી. અને સ્થૂલ પ્રાણીઓના શરીરો ગ્રાહ્ય થઇ શકે છે.

૧૩૬. ૮૮. ૧. પર્યાપ્ત નામ કર્મ }
૧૩૭. ૮૯. ૨. અપર્યાપ્ત નામકર્મ } આ બન્ને સપ્રતિપક્ષ છે.

આ કર્મનો વિચાર વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે. પરંતુ અહીંતો સંક્ષેપમાંજ તે સમજાવીશું.

પ્રાણી ઉત્પન્ન થઇ જન્મ ધારણ કરી છેવટે મરણ પામે છે. ત્યાં સુધી તેની જીવન ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે. માટે "તે જીવે છે." એમ કહેવાય છે. આ જીવન ક્રિયા ન ચાલતી હોય, તો શરીર વિગેરે સાધનો વિદ્યમાન છતાં પ્રાણી જીવી ન શકે. પરંતુ "મરણ પામેલ છે" એમ કહેવાય.

જીવન ક્રિયાઓને ચલાવનારૂં પ્રેરક બળ જીવન શક્તિ છે. અને તે જીવન શક્તિ આત્માનુંજ એક જાતનું સામર્થ્ય છે. આને વૈદિક ગ્રંથોમાં પ્રાણ પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રાણીઓનો આધાર આ જીવન શક્તિ ઉપરજ છે.

જીવન શક્તિ જો આત્માનું સામર્થ્ય છે, પણ તે આપણા શરીરમાં જુદી જુદી જીવન ક્રિયાઓ દ્વારા દેખાય છે–જણાય છે. તે ન હોય તો, શરીરમાં વૃદ્ધિ થાય છે, તથા બીજા પણ કેટલાક વ્યાપારો ચાલે છે, તે ન ચાલે, અને શરીર બનેજ નહીં. અથવા અમુક એક સ્થિતિમાં જ પડ્યું રહે.

આપણા શરીરમાં જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે, તો આપણે જીવીએ છીએ. જો જીવ ક્રિયાઓ બંધ પડે તો તેજ વખતે મરણ થાય. જીવન ક્રિયાઓ ચલાવનાર જીવન શક્તિ છે. જીવન ક્રિયાઓ છ પ્રકારની છે. તેથી જીવન શક્તિ એક છતાં છ પ્રકારે વહેંચાયેલી જણાય છે. એ જીવન શકિત તેજ પર્યાપ્તિ. અથાત્ એક પ્રાણીને જેટલી હદ સુધીની જીવન શક્તિ હોવી જોઇએ, તેટલી સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય-પ્રગટ થાય, તો તે જીવ પર્યાપ્ત કહેવાય. અને અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય, તો તે જીવ અપર્યાપ્ત કહેવાય.

આત્માની પૂર્ણ શકિતને મર્યાદિત કરવા છતાં અમુક મર્યાદા સુધીની પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, તેવી રીતે આત્માની શકિતને આવરનાર–પર્યાપ્ત જીવન શકિત આપનાર–કર્મ તે પર્યાપ્ત નામકર્મ છે. અને જે કર્મ જીવન શકિતને એટલી બધી હદ સુધી આવરી નાંખે

કે જેથી કરીને પોતાની અમુક પરિસ્થિતિમાં (પર્યાપ્ત) જરૂર પુરતી–જીવન શક્તિ (પર્યાપ્તિ) પણ પ્રાપ્ત ન થવા દે, તે અપર્યાપ્ત નામકર્મ. અર્થાત પર્યાપ્ત નામકર્મ, પર્યાપ્ત વનશક્તિ—પર્યાપ્તિ—શેષ રહેવા દે છે કે જેના ગથી પોતાના આખુ જીવનને યોગ્ય બધી જીવન યાઓ ચલાવી શકાય. અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ, એ વન શક્તિને=પર્યાપ્તિને–એટલી બધી હદ સુધી ઢાંકી દે કે જેથી કરીને માત્ર અમુકજ પ્રમાણમાં જીવન શકિત ડી રહેવા દે છે, કે જેથી કરીને પોતાને યોગ્ય પુરેપુરી વન ક્રિયાઓ ચલાવી શકાતી નથી.

આ રીતે આ કર્મો આત્માની જીવન શક્તિ ઉપર અસર કરનારા હોવાથી જીવવિપાકી છે. એક ઓચ્છી અસર રે છે, અને બીજું ઘણીજ વધારે અસર કરે છે. માટે ના બે ભેદ જુદા જુદા પરસ્પર વિરોધિ જેવા ગણાવ્યા છે.

આ રીતે જીવન ક્રિયામાં મદદગાર શકિત–તે જીવન શકિત, અર્થાત્ પર્યાપ્તિ. એ જીવન શકિત આત્માની શકિત છે, અને તે અપરિમીત હોય છે. પણ તેને મર્યાદિત કરી અમુક પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક શેષ ખુલ્લી રાખે, તે કર્મ પર્યાપ્ત નામ કર્મ કહેવાય છે. અને વધારે પ્રમાણમાં ઢાંકે અને બહુ જ ઓચ્છા પ્રમાણમાં ખુલ્લી રાખે, તે અપર્યાપ્ત નામ કર્મ કહેવાય છે.

હવે–આપણા જીવનમાં જીવન ક્રિયાઓ કેટલી ચાલે છે, તે તપાસીએ.

૧. આપણે ખાવું પડે છે. જો ખાઇએ નહીં તો, મરી જાઇએ. તમે સવારે જમ્યા છો. પરંતુ અત્યારે ત-

મારી હોજરી ખાલી થઇ છે. જો કાંઇ ખાવાનું મળે તો ખાવાની ઈચ્છા થઈ છે, જેને ભૂખ કહે છે. આમ દરેક પ્રાણી આહરણ ક્રિયા–ખાવાની ક્રિયા કરે છે.

૨. ખાધા પછી તે ખોરાક હોજરીમાં પડ્યો રહેતો નથી. પણ તે આંતરડામાં ધકેલાય છે. અને તેમાંથી છેવટે લોહી બને છે. અને તે લોહી હૃદયમાં થઇને આખા શરીરમાં ધકેલાય છે. જુઓ–તમારા જમણા હાથના અંગુઠા તરફ કાંડા ઉપર આંગળીઓ મૂકો–તો ત્યાં નાડી ધબકે છે. હૃદયમાં લોહી આવે છે, અને ધકેલાય છે. તેના ધબાકા પ્રમાણેજ નાડીમાં ધબાકા થાય છે. એવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ શરીરમાં અનેક જાતની ચાલ્યા કરે છે. અને શરીરની રચના થાય છે. તે પણ એક જાતની જીવનક્રિયા છે. જો શરીર જીવન ક્રિયા કરતું બંધ પડે, તો નાડી પણ બંધ જ પડે. આ બીજી જીવન ક્રિયા ચાલે છે.

૩. ત્રીજી જીવન ક્રિયા ઈંદ્રિયોમાં અને તેના સૂક્ષ્મ અવયવોમાં ચાલ્યા કરે છે. જો ઈંદ્રિયોમાં જીવન ક્રિયા ન ચાલતી હોય, તો ઇન્દ્રિયો જડ થઈ જાય, અને કંઇ જાણી શકે નહીં. જે વખતે મેં આ ટોકરીનો અવાજ કર્યો તે વખતે તમારા કાન ચમકયા, અને સાંભળવાનું કામ ઝપાટાબંધ કરવા લાગ્યા. આ ઇન્દ્રિયો અને જ્ઞાન તંતુઓ વિગેરેમાં ચાલતી જીવન ક્રિયા છે.

૪. હવે શ્વાસોચ્છ્વાસ–પ્રાણાપાન નામની જીવનક્રિયા ચાલે છે. તેતો તમે સમજી શકતા જ હશો. આપણે શ્વાસ લેઈએ છીએ અને ઉચ્છ્વાસ કાઢીએ છીએ. તે ચોથી જીવન ક્રિયા છે.

આ શિવાય બીજી કોઈ જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે ?

આવતી તો હશે. પરંતુ અમે સમજી શકતા નથી. આપ કહો તો કદાચ ખ્યાલ આવે.

અહો! એમાં શું છે? આપણે બોલવાનું અને વિચારવાનું કામ કરીએ છીએ કે?

હા. હા. એ તો ધ્યાનમાં જ ન રહ્યું.

બસ. બોલવની જીવન ક્રિયા અને વિચારવાની જીવન ક્રિયા. એ બે જીવન ક્રિયા. બોલો હવે કોઇ પણ જાતની જીવન ક્રિયા તમારા શરીરમાં થાય છે?

હા. લોહી ફરે છે, આંખો ફરે છે, ગરમી જણાય છે.

એ બધી જીવન ક્રિયાઓ શરીરની જીવન ક્રિયામાં અંતર્ગત થઇ જાય છે. ગરમી રહે છે, તે તૈજસ્ શરીરની છે. તે પણ શરીરમાં જ અંતર્ભૂત થાય છે. બસ. છ ઉપરાંત મુખ્ય જીવન ક્રિયાઓ વધારે નથી. હોય તો કહેજો. ગમે ત્યારે કહેજો. તેનો વિચાર કરીશું.

અમારા ધ્યાનમાં તો આવતી નથી. પરંતુ બધા પ્રાણીઓને છ જીવન ક્રિયાઓ હોયજ, એમ જો આપનું કહેવું હોય, તો આ માખી શો વિચાર કરતી હશે?

અમારૂં ક્યાં એમ કહ્યું છે કે દરેકને છ એ છ જીવન ક્રિયાઓ હોય. કેટલાક પ્રાણીઓને છ એ હોય છે. કોઇને પહેલી પાંચ કે ચાર હોય છે. તેથી ઓછી ન હોય. જેને જેટલી કહી તે પ્રમાણે પુરે પુરી જીવન ક્રિયા ચલાવે તે બધા પર્યાપ્ત પ્રાણીઓ કહેવાય.

પરંતુ તેથી ઓચ્છી હોય, તો તે અપર્યાપ્ત પ્રાણી કહેવાય. કારણ કે શ્વાસોચ્છ્વાસ વિના વધારે જીવીજ કેમ શકાય? તેને જેમ બને તેમ વેલાસર મરવુંજ જોઇએ,

એટલે તે અપર્યાપ્ત કહેવાય. પરંતુ એટલું યાદ રાખવું કે- અપર્યાપ્તને પણ પહેલી ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ તો હોયજ. તે શિવાય તે પ્રાણીનું જે નામ હોય તે ન કહેવાય. ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ શરૂ થઇને ચાલે, તેટલો વખત તો કોઇ પણ પ્રાણી જીવેજ.

એટલે કે-ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ ચાલુ કરીને, અથવા પોતાને જેટલી હોય તેટલી પુરેપુરી બધીયે પૂરી કર્યા વિના મરે, તે અપર્યાપ્ત પ્રાણી કહેવાય. તેની આવી સ્થિતિ અપર્યાપ્ત નામ કર્મને લીધે થાય છે. આ છ જીવન ક્રિયાઓ આપણા જીવનમાં ચાલે છે, તે ચલાવનાર જીવન શકિતઓ પણ છ છે. એટલે કે આત્માની એક જીવન શકિત છ પ્રકારે વ્હેંચાઇને પોતાનું કામ કરે છે. આ જીવન શકિતને જૈન શાસ્ત્રમાં પર્યાપ્તિ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

એ છ પર્યાપ્તિઓ પ્રાણી જન્મે છે, ત્યારે પ્રગટ થાય છે, અને તે છ જીવન ક્રિયાઓ કેવી રીતે ચાલે છે? પછી પણ જીવ આખા જીવન સુધી પર્યાપ્તિઓ=જીવન ક્રિયાઓ-કેવી રીતે ચલાવે છે. વિગેરે બાબતો ને લગતું સૂક્ષ્મ વિવેચન ચોકકસ સ્વરૂપમાં જૈન શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે. તે સમજાવવાનો અહીં પ્રસંગ છે. એટલે સંક્ષેપમાં સમજાવવું પડશેજ.

આહાર પર્યાપ્તિ-આ પર્યાપ્તિ-શક્તિના-બળથી જીવ શરીર, શ્વાસોશ્વાસ, શબ્દ અને મનને લગતી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી શકે છે, તેનો યોગ્ય પરિણામ કરી શકે છે, અને તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે. આપણે ખોરાક લઇએ

છીએ, તે ભજે ઉનરે ત્યાં સુધી આહાર ક્રિયા કહેવાય. તેમાં મદદગાર આ પર્યાપ્તિ છે. તથા સમયે સમયે ઉપરની વર્ગણાઓ ગ્રહણકરીએ છીએ, તે પણ આહાર કહેવાય છે. તેમાં પણ આ પર્યાપ્તિ મદદગાર છે. તથા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ વખતે નવું શરીર બનાવવા જે ઓજસ્ સ્કંધોમાં દાખલ થાય છે, અને આહાર રૂપે તેને ગ્રહણ કરે છે, તે પણ આ પર્યાપ્તિના બળથી.

કાર્મણ અને તૈજસ્ શરીરની મદદથી ઓજસ્‌નો આહાર આત્મા કરે છે. ઓજસ્ એટલે વીર્ય અને રજસ્. અથવા દરેક પ્રાણીની ઉત્પત્તિને યોગ્ય સ્થળમાં રહેલા ઓજસ્‌પણે પરિણત થયેલા પુદ્દગલો. પ્રાણી મ્હોંથી કવલ આહાર કરે છે, અને શરીરના તમામ છિદ્રોથી રોમ આહાર કરે છે, કે જેમાં ઉપરની વર્ગણાઓ આહાર તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે. જેમ કેઃ-આપણને ઉપવાસ હોય અને તૃષા લાગે, ત્યારે ગળે પાણીવાળું લુગડું બાંધિએ છીએ, તરસ છીપે છે, તથા ઉપર મલમ વિગેરે ચોપડવાથી અંદરના રોગ મટે છે.

આપણે કોળીયો મ્હોંમાં ઉતારીયે છીએ કે તુરત મ્હોંના બધા અવયવો તેમાં કામ કરવા મંડી પડે છે. અને તેમાંથી જેટલો રસ ચુસાય તેટલો રસ ચુસે છે. એમ ઠેઠ હોજરીમાં જતાં સુધી એમને એમ ચુસન ક્રિયા થતી જાય છે. એ ચુસવા દ્વારા પણ શરીર આહાર કરે છે.

શરીર પર્યાપ્તિ-હોજરીમાં ગયેલો આહાર અથવા શરીરમાં આવેલા શરીર વર્ગણાના સ્કંધો, તથા પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરેલ ઓજસ્ આહાર, એ દરેક ઉપર શરીર-

રચનાને યોગ્ય ક્રિયા થવા માંડે છે. તે કરનારને શરીર પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. આહારમાં રૂપાંતર થવા માંડે છે. તેના ગંધ, રંગ, સ્વાદ, સ્પર્શ વિગેરે તમામ બદલાઇ જાય છે.

હોજરીમાં ગયેલો આહાર પરિણામ પામીને તેમાંથી અમુક રસ ચૂસાય છે, તે આહારણ ક્રિયા. તેમાં હોજરીમાંનો રસ મળીને તેનો જુદો પરિણામ થાય છે. એમ હોજરીમાંથી નીકળેલો ભાગ આંતરડામાં જાય છે. અને ત્યાં પણ આજ રીતે રસ ચૂસાય છે, ને આહારણ ક્રિયા થાય છે. તેમાં બીજા તત્ત્વો ભળે છે, અને રૂપાંતર થાય છે, એ શારીરિક ક્રિયા થાય છે. એમ ચાલતાં ચાલતાં કૂચા રહે છે. તે મળ રૂપે બહાર નીકળી જાય છે.

ઉપર પ્રમાણે શરીરના જુદા જુદા અવયવોએ ચૂસેલો રસ પણ એ ને એ સ્વરૂપમાં નથી રહેતો, તેમાં વળી અમુક પરિણામ થઈને તે લાલ બને છે, એટલે લોહી બને છે. તે હૃદયમાં જઇ આખા શરીરમાં ફેલાય છે.

રસનું લોહી બને અને લોહી હૃદયમાં જાય ત્યાં સુધીમાં પણ શરીરની જીવન ક્રિયાના અનેક જાતના પરિણામો થાય છે. પિત્તાશય વિગેરે સ્થળોમાંથી પિત્ત ભળે છે. અને પોતાને ઉચિત ભાગ તેમાંથી લેઇ લે છે. એમ ચાલ્યા કરે છે.

શરીરમાં ધકેલાએલું લોહી પણ, માંસ, ચરબી, હાડકા, મજ્જા, વીર્ય વગેરે રૂપે પરિણામ પામતું જાય છે. એ તો મૂળ સાત ધાતુઓ કહી—રસ, લોહી, માંસ, ચરબી, મજ્જા, હાડકાં, વીર્ય.

ઉપરાંત બીજા પણ અનેક અવયવો બને છે; હૃદય ફેફસાં, બરોળ, પિત્તાશય, દાંત, નખ, વાળ, કફ, વિગેરે વિગેરે જુદા જુદા રંગના, જુદા જુદા ઉપયોગના અનેક પરિણામો થાય છે.તે કેવળ આહારમાંથીજ. તેનું બારે સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ થઈને અનેક જાતની ચીજોમાં તે વ્હેંચાઈ જાય છે. તે બધું શારીરિક જીવન ક્રિયાને લીધે. અને તેની પાછળ શરીર પર્યાપ્તિનું બળ હોય છે. આ રીતે શારીરિક જીવન ક્રિયાના બળથી પરિણામ પામેલા તત્વોમાં પણ એક જાતની જીવન શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે નવાઓને પોતાનો વારસો આપે છે. અને પોતે નિરૂપયોગી થતા જાય, તેમ તેમ શરીરથી ખરતા જાય છે. આમ પ્રતિ સમય ચાલ્યા કરે છે.

આપણે નિર્જીવ નખ કાપી નાંખ્યા, કે વાળ કતરાવી નાંખ્યા કે તુરત પાછા નવા આવે છે. તે સતત ચાલતી આ જીવન ક્રિયાને લીધે. ગુમડું થયું હોય, તે પણ અમુક વખતે વગર ઔષધે પણ મટી જાય છે. તે પણ આ ક્રિયાને લીધેજ નવા નવા જીવન તત્વો ત્યાં દાખલ થાય છે, અને જુના જુના નિઃસત્વ થઈને ખરતા જાય છે. આમ સતત ચાલ્યા કરે છે. આ બાબત વૈદકીય શારીરિક રચનાનું જ્ઞાન હોય, તો વધારે સારી રીતે સૂક્ષ્મતાથી સમજાય.

ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ. શરીર પણે પરિણત થયેલા તત્વો ઇંદ્રિયોના સ્થાનો પામીને ત્યાં વધારે તેજસ્વી અને બહારના પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવા માટે વધારે પાણીદાર ...ગ ઉપયોગમાં આવે છે. આ જાતની અમુક તત્વોમાં

થતી જીવન ક્રિયા, તે ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિના બળથી થાય છે. એટલે કે તીવ્રજીવનક્રિયા—શક્તિવાળા અવયવો તૈયાર થઈ જાય છે. અને તેમાં પણ વિષયોને આકર્ષવાની જીવન ક્રિયા શરૂ થાય છે.

આ ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ પુરી કર્યા વિના કોઇ પણ જીવ મરેજ નહીં. ઓચ્છામાં ઓચ્છી એટલી જીવન ક્રિયા કર્યા પછીજ જીવ મરણ પામે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ—આહાર પર્યાપ્તિ અને શરીરના બળથી ખેંચેલી શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણામાં પરિણામ થાય છે. અને તે શ્વાસોચ્છવાસ લેતી વખતે ઉપયોગમાં આવે છે, ને પાછી છુટી થઈ જાય છે, વળી બીજી આવે છે. એમ ચાલ્યા કરે છે. તે આ પર્યાપ્તિને બળે. શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણાનો ઉપયોગ કરતી વખતે શ્વાસોચ્છવાસ નામ કર્મ મદદમાં હોય છે. એ યાદ રાખવું.

ભાષા પર્યાપ્તિ અને મન પર્યાપ્તિ—આ બન્ને વર્ગણાઓ પણ આહાર પર્યાપ્તિ અને શરીરના બળથી આહૃત થાય છે, અને આ બે પર્યાપ્તિઓના બળથી તેના પરિણામ થાય છે. એટલે કે બોલવા, વિચારવામાં કામ લાગે એવું રૂપાંતર થાય છે. પછી બોલવા તથા વિચારવામાં ઉપયોગમાં આવી ગયા પછી પાછા એ સ્કંધો નકામા થઇ ફેંકાઇ જાય છે. ગ્રહણ, પરિણામ અને ફેંકવા, એ ત્રણે જીવન ક્રિયામાં આ પર્યાપ્તિઓ મદદગાર થાય છે.

આ રીતે આ છ જીવન ક્રિયામાં આ છ પર્યાપ્તિઓ મદદગાર છે. હવે તે જીવન શક્તિઓ–પર્યાપ્તિઓ પ્રથમ પ્રગટ શીરીતે થાય છે? તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.

પ્રથમ સમયે આહૃત કરેલા આહારના સ્કંધોના છ વિભાગ પડી જાય છે. પછી પ્રતિ સમયે આવતા જે સ્કંધોનો એ પ્રમાણે એ વિભાગોમાં ઉમેરો થતો જાય છે.

હવે પહેલા વિભાગમાં–એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે આહારના સ્કંધો ખેંચવા પરિણમાવવા વિગેરે જાતનું કામ કરી શકે એવી હોય છે.અને એ શક્તિ પહેલા સમયમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે એક સમયની આહાર પર્યાપ્તિ. અર્થાત્ આત્માની શક્તિ પ્રથમ સ્કંધોદ્વારા પ્રગટ થાય છે, અને પછી આખા જીવન ભર આહાર લેવાનું કામ ચાલ્યા કરે છે.

બીજા વિભાગમાં–આહૃતવર્ગણાનો શરીરપણે પરિણામ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજામાં–શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોમાંથી ઇંદ્રિયોના પરિણામો કરવાની શક્તિ પેદા થાયછે.બાકીના વિભાગોમાં અનુક્રમે શ્વાસોચ્છવાસ, ભાષા અને મન સુધીનું કામ કરવાની શક્તિ પેદા થાય છે.

આ છ ભાગોમાં પહેલેથી સાથે તૈયારી થવા માંડે છે, પણ પુરા થતાં વાર લાગે છે. એટલે કે–તેની પૂર્ણતા અનુક્રમે થાય છે. કારણ કે ઉત્તરોત્તર કાર્ય બારીક કરવાનું હોય છે, એટલે તે કામને માટેના સંચાઓ પણ બારીક અવયવો વાળા બનાવવા પડે છે, બારીક અવયવો વાળા સાંચા બનાવતા પણ વખત લાગેજ. પછી અનુક્રમે તૈયાર થઇ ગયેલા એ છએ મુખ્ય યંત્રો દ્વારા પર્યાપ્તિ શક્તિ પ્રગટ થઇ જીવન ક્રિયાઓ ચલાવ્યા કરે છે. આ વિભાગો શરીરમાં માત્ર અમુક જગ્યાએજ હોય છે, એમ નથી. પણ આખા શરીરમાં એ છ એ સાધનો વ્યાપ્ત

હોય છે. એટલે એ છ એ જીવન શક્તિઓ આખા શરીરથી પ્રગટ થાય છે, અને આખા શરીરમાં જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે. જો કે તેના અમુક અમુક મુખ્ય મથકો હોય છે, છતાં તેનો શરીર આખામાં પ્રચાર અને ઉપયોગ હોય છે. આ રીતે બાકીની પાંચેય પર્યાપ્તિઓના યંત્રો અંતર્મુહૂર્તમાંજ તૈયાર થઈ જાય છે. છતાં અંદર અંદર તો અનુક્રમેજ પુરા થાય છે.

અર્થાત્—પુદ્ગલો પરિણમાવવા માટેની જીવન ક્રિયાઓ ચલાવવા, પુદ્ગલોના જથ્થા દ્વારા બહાર પડતી જીવન શક્તિ, તે પર્યાપ્તિ. આ વ્યાખ્યાયે બરાબર બંધ બેસતી થશે.

આ રીતે આ છ જાતની જીવન ક્રિયાઓની પરસ્પર જીવન શક્તિઓ ઉપર પણ અસર થાય છે. કારણ કે એ બધી એક મહાન્ જીવન ક્રિયાઓની પેટા શાખાઓ હોય છે. જીવ ઉત્પન્ન થતી વખતે આ જીવન શક્તિઓ પર્યાપ્ત નામ કર્મને ધ્યાનમાં રાખી જે અસર ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ વખતે શરીર, પ્રત્યેક, સાધારણ, શુભ, સંઘાતન, બંધન, વર્ણાદિ, નિર્માણ વિગેરે વિગેરે કર્મો પણ પોતાની અસર પહેલેથીજ કરવા લાગ્યા હોય છે અને ગતિ, જાતિ વિગેરે તમામ કર્મો પણ પોતાની અસર માટે છે. એ બધી અસરોના સરવાળા રૂપ અમુક જાતનું શરીર, અમુક સંસ્થાન—અમુક આકારનો, તથા અમુક તીવ્ર શક્તિ વાળી ઇંદ્રિયો, શ્વાસોચ્છ્વાસની રીત, ભાષા અને મનને લગતી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

પર્યાપ્તિના સંબંધમાં ઘણું સમજવા જેવું છે. પરંતુ તેના સંગ્રહમાંથી સંક્ષેપમાં તમને અહીં સમજાવ્યું છે.

૧૩૮. ૯૦. ૧. પ્રત્યેક નામ કર્મ } આ બન્ને કર્મો
૧૩૯. ૯૧. ૨. સાધારણનામકર્મ } પરસ્પર સપ્રતિપક્ષ.

છે, અને પુદ્ગલ વિપાકી છે. એટલે કે-આત્માએ શરીરમાં રહેવું જોઇએ, પણ એકને માટે એક શરીર, કે ઘણા શરીર? અથવા ઘણા જીવને માટે એક શરીર કે ઘણા શરીર? આ પ્રશ્નો ઉભા થાય છે. તેના નિકાલ આ કર્મોની યોજનાથી થઇ જાય છે. એક જીવ માટે એક જ શરીરમાં રહેવાનો હક્ક પ્રત્યેક નામ કર્મ અપાવે છે. અને એક શરીરમાં અનંત જીવોએ રહેવું જ જોઇએ એવી ફરજ સાધારણ નામ કર્મ પાડે છે. બાકી એક જીવને માટે ઘણા શરીરની આવશ્યકતા નથી. કોઇને બે શરીર સાથે જોડાયેલા જણાય છે. પણ તે તો ઉપઘાત છે, વિકાર છે.

૧૪૦. ૯૨. ૧. સ્થિર નામ કર્મ } આ બન્ને પરસ્પર
૧૪૧. ૯૩. ૨. અસ્થિર નામ કર્મ } વિરુદ્ધ કર્મો પુદ્ગલ વિપાકી છે. શરીરમાં અમુક અવયવો સ્થિર હોય તો જ તે વધારે ઉપયોગી થાય, જેમકે:-દાંત, હાડકાં વિગેરે. અને અમુક અવયવો અસ્થિર હોય તો જ તે વધારે ઉપયોગી થાય. જેમકે:-હાથ, પગ, આંખ, વિગેરે. માટે અમુક અવયવોમાં સ્થિરતા ઉત્પન્ન કરનાર સ્થિર નામકર્મ છે. અને અસ્થિરતા ઉત્પન્ન કરનાર અસ્થિર નામકર્મ છે.

૧૪૨. ૯૪. ૧. શુભ નામ કર્મ } આ પણ પરસ્પર
૧૪૩. ૯૫. ૨. અશુભ નામ કર્મ } વિરોધી પ્રકૃતિઓ
પુદ્ગલ વિપાકીની છે.

શરીરનો ઉપરનો ભાગ શુભ ગણાય છે, અને નીચેનો ભાગ અશુભ ગણાય છે. માટે તે વ્યવસ્થા કરનાર આ કર્મો છે. કોઇને પગ અડકે છે, તો તેને અરુચિકર લાગે છે. અને હાથ અડકે છે, તો તે અરુચિકર ન લાગતાં રુચિકર પણ લાગે છે. અર્થાત્ શુભભાવ, શોભા, મંગળમય અવયવોનું પ્રેરક શુભ નામકર્મ છે, અને અશુભ નામકર્મ તેથી વિપરીત છે.

૧૪૪. ૯૬. ૧. સૌભાગ્ય નામ કર્મ } આ બન્ને પર-
૧૪૫. ૯૭. ૨. દૌર્ભાગ્ય નામ કર્મ } સ્પર વિરોધી
પ્રકૃતિઓ જીવ વિપાકી છે. સુરૂપ કે કુરૂપ છતાં જોતાની સાથે પોતાના પ્રત્યે વ્હાલ ઉપજે એવી જાતની અસર આત્મા ઉપર પાડી શકે છે. તે આ સૌભાગ્ય નામકર્મને લીધે. અને જોતાંની સાથે જ સામાના મનમાંથી અણગમાની લાગણી જાગી ઉઠે છે. તે દુર્ભાગ્ય નામકર્મને લીધે.

૧૪૬. ૯૮. ૧. સુસ્વર નામ કર્મ } આ બન્ને પર-
૧૪૭. ૯૯. ૨. દુઃસ્વર નામ કર્મ } સ્પર વિરો-
ધિની પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. જો કે અવાજ—શબ્દ એ પુદ્ગલનો પરિણામ છે. પરંતુ તેમાં સારાપણા અને નરસાપણાના પ્રેરક આ કર્મો છે. તેથી તે જીવવિપાકી છે. અવાજમાં મીઠાશનું પ્રેરક સુસ્વર નામકર્મ છે. અને કડવાશનું પ્રેરક દુઃસ્વર નામકર્મ છે.

૧૪૯. ૧૦૦. ૧. આદેય નામ કર્મ } આ બન્ને
૧૫૧. ૧૦૧. ૨. અનાદેય નામ કર્મ } કર્મો પણ પરસ્પર વિરોધી અને જીવવિપાકી છે. બીજા જીવ આ જીવનો હુકમ માને, એવી સ્થિતિમાં જીવને મૂકનાર કર્મ આદેય નામકર્મ, અને અધિકાર છતાં બીજા હુકમ ન માને, એવી સ્થિતિમાં જીવને મૂકનાર કર્મ તે અનાદેય નામકર્મ.

૧૫૦. ૧૦૨. ૧. યશઃ કીર્તિ નામકર્મ } આ બન્ને
૧૫૨. ૧૦૩. ૨. અપયશઃ અકીર્તિ નામકર્મ } પરસ્પર વિરોધી કર્મો પણ જીવવિપાકી છે.

જીવનો યશ અને કીર્તિ ફેલાવનાર યશ-કીર્તિ નામકર્મ છે. અને અપયશ અને અપકીર્તિ ફેલાવનાર અપયશ-અપકીર્તિ નામકર્મ છે.

પાઠ ૮ મો.

૭ ગોત્ર કર્મ.

ઉચ્ચ-નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવાને પ્રેરક આ કર્મ છે.

૧૫૨. ૧. ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ—આ કર્મને લીધે ઉચ્ચ-સંસ્કારવાળા દેશ, જાતિ, કુળ, સ્થાનમાં જન્મ તથા માન, સત્કાર, વૈભવી જીવન વિગેરેનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૧૫૩. ૨. નીચ ગોત્ર નામકર્મ—ઉપરનાથી વિપરીત હલકી પરિસ્થિતિનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૮ અંતરાય કર્મ.

આ કર્મ જીવની દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્ય એ પાંચ શક્તિઓનું આવરણ કરે છે. આ બાબત ૪ ચોથા પાઠમાં વિગતવાર સમજાવેલ છે.

૧૫૪. ૧. દાનાન્તરાય કર્મ—આત્મા સમસ્ત

જગતનું દાન કરી શકે છે. તે શક્તિપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માટે તે જીવવિપાકી છે. અને એ રીતે અંતરાય કર્મની બધી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. કારણ કે તે સીધી રીતે આત્માના દાનાદિ ગુણો ઉપર અસર કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓચ્છું તેટલું દાન કરી શકે છે.

૧૫૫. ૨. લાભાન્તરાય કર્મ—આત્મા આખા જગતનો પોતાના વિકાસમાં ઉપયોગ કરીને લાભ મેળવવા માટે સ્વતંત્ર છે. તેના પર આ કર્મ આવરણ કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓચ્છું, તેટલી વસ્તુથી લાભ ઉઠાવી શકે છે.

૧૫૬. ૩. ભોગાન્તરાય કર્મ—જગત્ ભરના તમામ ભોગો ભોગવવાને આત્મા સ્વતંત્ર છે. તેના ઉપર આ કર્મ આવરણ કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓચ્છું તેટલી વસ્તુઓ ભોગમાં લઇ શકે છે. ભોગ્ય એટલે દીર્ઘ કાળ ભોગવાય તેવી વસ્તુઓ.

૧૫૭. ૪. ઉપભોગાન્તરાય કર્મ—જગત ભરની ઉપભોગ્ય તમામ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવાને આત્મા સ્વતંત્ર છે. તે શક્તિ ઉપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓચ્છું, તેટલી જ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરી શકે છે. ઉપભોગ એટલે માત્ર અમુક વખત સુધી જ ભોગવાય તે. ફૂલ, અત્તર, તેલ, વિગેરે. ભોગ અને ઉપભોગ બન્ને વ્યવહારમાં જુદા જુદા ગણાય છે, એ દૃષ્ટિથી અહીં પણ ભેદ પાડવામા આવ્યો છે.

૧૫૮. ૫. વીર્યાન્તરાય કર્મ—આત્મામાં અનંત શક્તિ છે- અનંત સામર્થ્ય છે. જ્યારે જેમ ધારે ત્યારે

તેમ કરવાની તેનામાં શક્તિ છે. આ શક્તિ ઉપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓછું તેના પ્રમાણમાં જ તે બળ વાપરીને બધા વ્યવહારો કરી શકે છે.

કુલ ૧૫૮ એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓનું સાધારણ વિવેચન સમજાવ્યું છે.

પાઠ ૯ મો.

ઉદય

ઉદય એટલે વિપાક, અનુભાવ, ફળ, એ બધા સમાનાર્થક શબ્દો છે. ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્મ જેમ જેમ ઉદયમાં આવતું જાય છે, તેમ તેમ તે તે કર્મના તે તે ફળો-સામગ્રીઓ અવસ્થાઓ વિગેરે આત્માને સંપ્રાપ્ત થતા જાય છે.

હવે મારો પ્રશ્ન એ હતો કે-"તમે એટલે શું?" ત્યારે તેના જવાબમાં-તમારો આત્મા, તેનું સ્વરૂપ અને શક્તિઓ, અને જુદા જુદા કર્મોને લીધે તમને મળેલી સામગ્રીઓ, એ બધાનો સમુદાય તે તમે છો, એ હવે બરાબર સમજ્યા હશો.

વળી તમારી પાસે કયા કયા કર્મો છે, કે જેને લીધે તમને આ બધી ખરી સામગ્રીઓ મળી છે? અથવા તમારા આત્માની તથા શરીરની પ્રવૃત્તિઓમાં વપરાતી અનેક સામગ્રીઓ ઉપરથી તમારી પાસે કયા કયા કર્મો હોવા જોઈએ? કયા કયા કર્મોનો કેટલી હદ્દનો ઉદય છે? વિગેરે હવે ચોક્કસ નક્કી કરી શકશો કે કેમ?

દા, ત.

તો તે પ્રમાણે તમારી મેળે એ વિચારો. પછી તમારા મિત્રો, બીજા માણસો. પશુપક્ષિઓ, ગાયો, ઘોડા, વિગેરેને કયા કયા કર્મો હશે? તે તમારી મેળે શોધવા લાગો, અને નક્કી કરો. પછી કિડાઓ જંતુઓ વિગેરે જુદા જુદા પ્રાણી વર્ગ ઉપર જેટલી બુદ્ધિ પહોંચે તેટલું ઘટાવો. ત્યારે તમને કર્મનું નાટક કેવું વિચિત્ર છે? તે બરાબર સમજાશે. આ ઘટનાઓ કરો, લખો અને રોજ રોજ અમને બતાવો, એટલે તમારૂં જ્ઞાન કેટલું ચોક્કસ થયું છે? તેની ખાત્રી થાય. અને ચોક્કસ થયેલું જ્ઞાનજ આગળના ભાગો સમજવામાં બરાબર મદદગાર થશે. વળી દરેક પ્રાણીઓની સરખામણી અને જુદાપણું વિચારો. તેના કારણભૂત કયું કર્મ કોને છે? અને કોને નથી? તે પણ વિચારો.

ઉદય એ બહાર જણાતું કર્મોનું પરિણામ છે. એટલે તેના ઉપરથી કર્મોનું અનુમાન ઘણું ખરૂં થઇ શકશે. વળી કયા પ્રાણીને કઇ સ્થિતિમાં કયા કયા કર્મોનો બંધ, ઉદય અને સત્તા હોય? તે વિગતવાર અને પદ્ધતિસર આગળ ત્રીજા ભાગમાં વિચારીશું. વળી એકી સાથે બંધ, ઉદય, સત્તા, ઉદીરણા, સંક્રમ, વિગેરે કરણોમાં કયા કર્મોની કઇ પરિસ્થિતિ હોય? વિગેરે હજુ ઘણું વિચારવાનું બાકી છે.

કર્મો મૂળપ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ તેની સ્થિતિ, પ્રદેશ, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] વિગેરે વિસ્તૃત વિચાર હવે પછીના ભાગમાંજ કરીશું, ત્યારે જ વિસ્તૃત [illegible] ખ્યાલ તમને આવશે.

કર્મોનો ઉદય ચાર પ્રકારે થાય છે. અર્થાત્ કર્મો પોતાનો વિપાક ચાર પ્રકારે બતાવે છે. એ વાત ઘણે અંશે તો તમારે આવી ગઈ છે. પરંતુ તેનો સંગ્રહ અહીં કરી લેવો ઠીક પડશે.

જીવવિપાકી, પુદ્ગલ વિપાકી, ક્ષેત્ર વિપાકી, અને ભવવિપાકી.

૧ જીવવિપાકી—જીવ ઉપર સીધી અસર કરનારા કર્મો જીવ વિપાકી કહેવાય છે. જ્ઞાનાવરણીય ૫, દર્શનાવરણીય ૯, વેદનીય ૨, મોહનીયની ૨૮, ગોત્રની ૨, અંતરાયની ૫, તથા નામ કર્મમાં-ગતિ ૪, જાતિ ૫, વિહાયોગતિ ૨, શ્વાસોશ્વાસ નામ કર્મ ૧, તીર્થંકર નામ કર્મ ૧, ત્રસ ૧, બાદર ૧, પર્યાપ્ત ૧, સૌભાગ્ય, ૧, સુસ્વર ૧, આદેય ૧, યશ ૧, એ સાત તથા સ્થાવર ૧, સૂક્ષ્મ ૧. અપર્યાપ્ત ૧, દૌર્ભાગ્ય ૧, દુઃસ્વર ૧, અનાદેય ૧, અને અપયશ ૧. એ સાત કર્મ, એમ ચૌદ સપ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાંથી, એટલે નામ કર્મની ૨૭ પ્રકૃતિ, એટલે કુલ—

૫+૯+૨+૨૮+૨૭+૨+૫=૭૮ જીવવિપાકી.

પુદ્ગલ વિપાકી-પુદ્ગલ એટલે જડ પરમાણુઓ અને સ્કંધો, અર્થાત્ શરીર, પ્રાણાપાન, ભાષા અને મન એ પુદ્ગલો છે. અને તે જીવને ઉપયોગમાં આવે છે. તથા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તથા શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, ભેદ, અંધકાર, છાયા, આતાપ, પરાઘાત ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, ઉદ્યોત, સંઘાત, મજબૂતિ વિગેરે પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરિણામો છે, અર્થાત્ પુદ્ગલો બનાવનાર અને

તેના પરિણામો ઉપર અસર કરનારા કર્મો પુદ્ગલ વિપાકી છે. અને તે માત્ર નામ કર્મમાંજ એ પ્રકાર છે.

શરીર નામ કર્મ	૫.	નિર્માણ નામ કર્મ	૧
અંગોપાંગ નામ કર્મ	૩.	પરાઘાત નામ કર્મ	૧
બંધન નામ કર્મ	૧૫.	ઉપઘાત નામ કર્મ	૧
સંઘાતન નામ કર્મ	૫	આતાપ નામ કર્મ	૧
સંઘયણ નામ કર્મ	૬.	ઉદ્યોત નામ કર્મ	૧
સંસ્થાન નામ કર્મ	૬.	પ્રત્યેક નામ કર્મ	૧
વર્ણ નામ કર્મ	૫.	સાધારણ નામ કર્મ	૧
ગંધ નામ કર્મ	૨.	શુભ નામ કર્મ	૧
રસ નામ કર્મ	૫.	અશુભ નામ કર્મ	૧
સ્પર્શ નામ કર્મ	૮.	સ્થિર નામ કર્મ	૧
અગુરુલઘુ નામ કર્મ	૧.	અસ્થિર નામ કર્મ	૧
			[illegible]

ક્ષેત્રવિપાકી—ચાર આનુપૂર્વી કર્મો કારણ કે તે પ્રકૃતિ [illegible] વક્ર [illegible] આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી [illegible] ઉદયમાં આવે છે.

ભવવિપાકી—ચાર આયુષ્ય કર્મો તે માત્ર [illegible] ઉદયમાં આવે છે. માટે તે ચાર ભવવિપાકી [illegible] વિપાકી [illegible] છે, માટે [illegible] છે.

[illegible] ઉપર અસર [illegible] વિપાકી [illegible] આવે છે